

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

І. В. Пеша, В. В. Галайдюк, І. В. Сопівник, О. Б. Кошук

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ
ТА МОЛОДДЮ**

Навчальний посібник

Київ 2023

УДК 37.013.78:364.4-055.5/.7(072)

С 69

Рекомендовано Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України №5 від 22.11.2023 р.

Рецензенти:

Вайнола Р. Х., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені М.П. Драгоманова;

Кравченко О. О., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Демченко І. І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Авторський колектив:

Пеша Ірина Василівна, кандидат пед. наук, доцент;

Сопівник І.В., доктор пед. наук, доцент

Галайдюк Вікторія Вікторівна

Кошук Олександр Богданович, доктор пед. наук, доцент

Пеша І.В., Сопівник І.В., Галайдюк В.В., Кошук О.Б.

С 69 Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю. Навчальний посібник. Київ: Компрінт, 2023. 449 с.

ISBN

Навчальний посібник містить опис нормативно-правових, теоретико-методичних та практичних основ організації і реалізації соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки. Представлено основні складові організації соціальної роботи з соціально вразливими категоріями населення: структура та нормативні засади роботи державної системи соціальної підтримки; теоретичні моделі, що є підґрунтям для розробки та впровадження конкретних методів соціальної роботи відповідно до індивідуальних життєвих обставин клієнта або сім'ї; технологічні інструменти реалізації соціальної роботи. Окремі розділи посібника присвячені ґрунтовному аналізу специфічних потреб і особливостей організації соціальної роботи з соціально вразливими категоріями сімей, дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги та підтримки.

Навчальний посібник стане у нагоді здобувачам вищої освіти, викладачам у навчальному процесі за спеціальностями «соціальна робота», «соціальна педагогіка», «управління соціальними закладами», «менеджмент та управління у соціальній роботі»; фахівцям соціальної сфери, які надають соціальні послуги вразливим категоріям сімей, дітей та молоді; представникам громадських організацій, що забезпечують соціальний захист і соціальну підтримку вразливим категоріям населення.

УДК 37.013.78:364.4-055.5/.7(072)

С 69

ISBN

© Сопівник Р.В., Сопівник І.В.,
Супрун Д.М., Григоренко Т.В., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Державна система соціальної підтримки сімей, дітей та молоді	8
1.1. Завдання та принципи соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю	8
1.2. Державна політика у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю .	15
1.3. Суб'єкти соціальної роботи	19
Література та посилання до розділу 1	39
Розділ 2. Теоретико-методичні засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю	41
2.1. Метод ведення випадку	42
2.2. Метод врахування сильних сторін	49
2.3. Врахування соціокультурних цінностей клієнта та сім'ї.....	54
2.4. Модель зміни поведінки	56
2.5. Модель соціальної роботи з сім'ями відповідно їх рівня соціальної адаптації	70
2.6. Мотивація до зміни життєвих обставин	81
2.7. Мережа соціальної підтримки.....	92
Література та посилання до розділу 2	97
Розділ 3. Соціальні послуги, що надаються сім'ям, дітям та молоді	100
3.1. Система надання соціальних послуг	100
3.2. Оцінка потреб у соціальних послугах	110
3.3. Соціальні послуги, що надаються сім'ям, дітям та молоді	122
3.3.1. Послуги з соціальної профілактики	123
3.3.2. Соціальні послуги консультування	138
3.3.3. Соціальні послуги екстреного та кризового втручання	147
3.3.4. Послуги соціального супроводу	155
3.3.5. Послуги соціальні адаптації.....	175
3.3.6. Соціальна реабілітація	181
3.3.7. Послуги раннього втручання	184
Література та посилання до розділу 3	192

Розділ 4. Соціальна робота з сім'ями.....	195
4.1. Сім'я як мала соціальна група	196
4.2. Проблеми, що провокують складні життєві обставини сім'ї	204
4.3. Напрями та завдання соціальної роботи з сім'ями	223
4.4. Державна соціальна допомога сім'ям	235
Література та посилання до розділу 4	248
Розділ 5. Державна політика у сфері соціального захисту дітей.....	252
5.1. Діти як соціально вразлива категорія населення	252
5.2. Соціальна робота у сфері захисту прав та інтересів дітей соціально-вразливих категорій	259
5.2.1. Діти, які перебувають у складних життєвих обставинах.....	260
5.2.2. Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів	272
5.2.3. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб	279
5.2.4. Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.....	286
5.2.5. Діти з інвалідністю.....	302
Література та посилання до розділу 5	320
Розділ 6. Соціальна робота з молоддю.....	324
6.1. Молодь як соціально-демографічна група.....	329
6.2. Соціальна робота з молоддю вразливих категорій	329
6.2.1. Молоді ветерани війни	333
6.2.2. Молоді люди із числа вимушено переміщених осіб	351
6.2.3. Молоді люди із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	367
6.2.4. Молоді особи з інвалідністю.....	379
6.2.5. Молодь, яка перебуває у конфлікті з законом	389
6.3. Молодіжна робота	405
Література та посилання до розділу 6	430
Список літератури.....	436

ВСТУП

Суспільство завжди стоїть перед завданням забезпечення безпеки та благополуччя всіх своїх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, віку чи фізичних можливостей. Однак, дійсність виявляється складнішою, інклюзивніше вибагливою і визначає потребу державного забезпечення підтримки громадян, які потребують сторонньої допомоги і не можуть самотійно вирішувати особисті проблеми. Важливо пам'ятати про те, що соціальна справедливість та допомога тим, хто перебуває в уразливому стані, є однією із складових функціонування будь-якої суспільної системи.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю є важливим інструментом та складовою забезпечення соціального захисту та підтримки вразливих категорій населення з метою запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин, посилення здатності клієнтів до реалізації власного життєвого потенціалу. Здійснення соціальної підтримки та надання соціальних послуг та допомог дітям, сім'ям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх вирішити самотійно, потребує від фахівців із соціальної роботи володіння відповідними знаннями і навичками.

У навчальному посібнику комплексно представлено питання теорії і практики вітчизняної соціальної роботи. Посібник містить основні складові формування, організації і впровадження соціальної роботи з вразливими категоріями сімей, дітей та молоді в Україні. Представлені матеріали гуртуються на аналізі існуючого теоретичного та практичного

матеріалу з соціальних проблем, нормативно-правових документів, що регулюють соціальну сферу, узагальненні сучасного досвіду організації соціальної роботи з вразливими категоріями сімей, дітей та молоді.

У першому розділі представлено основні складові державної системи соціальної підтримки сімей, дітей та молоді в Україні, завдання та принципи організації соціальної роботи з вразливими категоріями населення; суб'єктів соціальної роботи, що надають допомогу сім'ями і особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

У другому розділі розкрито теоретичні засади та моделі, що є базовими інструментами соціальної роботи і орієнтовані на забезпечення особистісно орієнтованого, індивідуального та комплексного підходу при плануванні і реалізації соціальної допомоги і підтримки різним категоріям населення. Зокрема, наведено основні принципи використання у соціальної роботи таких методів, як метод «ведення випадку», метод врахування сильних сторін, врахування соціокультурних цінностей клієнта та сім'ї, мотивація до зміни життєвих обставин, побудова мережі соціальної підтримки клієнта. Наведено модель зміни поведінки особи та модель соціальної роботи з сім'ями відповідно їх рівня соціальної адаптації, що обґрунтовують послідовність організації соціальної роботи відповідно до рівня вмотивованості клієнта/сім'ї до зміни життєвих обставин.

У третьому розділі посібника наведено діючу в Україні систему надання соціальних послуг, напрями та алгоритм реалізації соціальних послуг вразливим категоріям сімей, дітей та молоді. Представлено мету та алгоритм реалізації оцінки потреб особи або сім'ї, оцінювання рівня безпеки дитини, що є важливою складовою процесу надання соціальних

послуг. Наведено основні соціальні послуги, що реалізуються у соціальній роботі з сім'ям, дітьми та молоддю: послуги з соціальної профілактики; соціальні послуги консультування; соціальні послуги екстреного та кризового втручання; послуги соціального супроводу; послуги соціальні адаптації; соціальна реабілітація; послуги раннього втручання.

Наступні розділи присвячені розгляду специфічних потреб та особливостей організації соціальної роботи з різними категоріями сімей (розділ 4), дітей (розділ 5) та молоді (розділ 6). Кожний із розділів містить визначення та характеристику відповідного об'єкта соціальної роботи; проблеми, що провокують складні життєві обставини; напрями, завдання та форми соціальної роботи з відповідною категорією населення.

Навчальний посібник стане у нагоді здобувачам вищої освіти та викладачам у навчальному процесі за спеціальностями «соціальна робота», «соціальна педагогіка», «управління соціальними закладами», «менеджмент та управління у соціальній роботі», фахівцям соціальної сфері, представникам громадських організацій, які надають соціальні послуги, забезпечують соціальний захист і соціальну підтримку вразливим категоріям сімей, дітей та молоді.

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

1.1. Завдання та принципи соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Одним із напрямів діяльності системи соціальної захисту населення в Україні є надання соціальної допомоги та підтримки соціально вразливим категоріям населення і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, і не можуть самостійно вирішити проблемні питання. Складовою державної системи соціального захисту населення і захисту прав дітей, що формується в Україні в умовах децентралізації влади, є здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, що перебувають у складних життєвих обставинах, що регулюється Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Відповідно до закону складні життєві обставини це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно (стаття 1, Закон України «Про соціальні послуги» [9]).

Складні життєві обставини (complicated life situation) – «ситуація чи обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, самотність, сирітство, безпритульність, зневажливе ставлення і негативні стосунки у сім'ї, малозабезпеченість, стихійне лихо тощо)» [12].

Причини за яких особа або сім'я може потрапити у складні життєві обставини вирішити які не може самотійно наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини особи або сім'ї

Життєві обставини	Чинники, що провокують СЖО
<i>стан здоров'я</i>	<ul style="list-style-type: none"> - похилий вік; - часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; - невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; - психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; - інвалідність;
<i>соціальне становище</i>	<ul style="list-style-type: none"> - бездомність; - безробіття; - малозабезпеченість особи; - втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; - шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

поведінка	<ul style="list-style-type: none"> - поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; - ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; - жорстоке поводження з дитиною; - насильство за ознакою статі; - домашнє насильство; - потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
------------------	---

Джерело: Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII.

На попередження або подолання складних життєвих обставин, які порушують життєдіяльність особи або сім'ї, спрямована соціальна робота з окремими категоріями осіб та сімей, які не можуть самостійно вирішити життєві проблеми і потребують професійної допомоги.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу [10].

Основним завданням соціальної роботи є створення умов за яких особи або сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, були спроможними самостійно вирішувати життєві проблеми, мінімізувати їхні наслідки. Соціальна робота з дітьми спрямована на захист прав дитини, створення умов забезпечення найкращих інтересів дитини.

Також одним із напрямів соціальної роботи є профілактика неблагополуччя, попередження потрапляння особи або сім'ї у складні життєві обставини.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю впроваджується шляхом надання соціальних послуг та соціальної підтримки особам та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та реалізується за що реалізуються відповідно методу «ведення випадку» (див. розділ II).

До основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування [10]. Соціальна підтримка передбачає реалізацію заходів спрямованих на:

- формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей;
- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- запобігання негативним явищам та їх подолання.

Державні соціальні допомоги, пільги, компенсаційні виплати надаються відповідно до законодавства за адресним принципом: якщо існує потреба у соціально-економічній підтримці особи або сім'ї.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюється за такими основними принципами: додержання і захист прав людини; адресність та індивідуальний підхід; доступність та відкритість; добровільність; гуманність; комплексність; економічна ефективність; законність; соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання

ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм (див. таблицю 1.2).

Таблиця 1.2

**Принципи реалізації соціальної роботи з сім'ями, дітьми та
МОЛОДІЮ**

Додержання і захист прав людини	Передбачає повагу до людської гідності і забезпечення свободи діяльності клієнта у всіх сферах суспільного життя, захист його прав та інтересів. Надання соціальної допомоги клієнту не може бути зумовлене вимогою до нього відмовитися від своїх соціальних прав чи від їх частини
Адресність та індивідуальний підхід	Передбачає застосування індивідуального підходу (з урахуванням фізичного та психічного стану клієнта, віку, статі та особливостей розвитку або здоров'я) та повагу до особи, її расових, національних, культурних, релігійних особливостей, врахування індивідуальних особливостей особистості при плануванні і реалізації соціальної роботи
Доступність та відкритість	Передбачає надання соціальної допомоги кожному, хто потребує соціальної підтримки та допомоги, без будь-якої дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності,

	віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації. Стосунки соціального працівника та клієнта будуються на взаємній довірі та повазі. Передбачає повну поінформованість клієнта щодо результатів спільних дій, пояснення причин невдач та планів щодо виправлення помилок і досягнення поставленої мети
Добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг	Передбачає право клієнта на прийняття самостійного рішення на будь-якому етапі спільних дій, що передбачає визначення не тільки проблем клієнта але й його потреб, бачення проблеми, кінцевого результату. Клієнт має право відмовитися від соціальної взаємодії у будь-який момент, якщо його погляди змінилися
Гуманність	Передбачає визнання людини найвищою цінністю, захист її гідності і громадянських прав, створення умов для вільного і всебічного виявлення здібностей кожного
Комплексність	Передбачає врахування внутрішніх і зовнішніх умов і факторів, що впливають на життя клієнта, їхніх зв'язків і взаємовпливу на проблеми та ресурси клієнта та його соціального оточення.

<p>Максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю</p>	<p>Передбачає оптимальне використання фінансових та матеріальних ресурсів для ефективного розв'язання соціальних проблем; необхідність залучення додаткових коштів від громадських, благодійних організацій, соціально відповідального бізнесу, використання інших не заборонених законодавством способів соціальної підтримки клієнтів</p>
<p>Законність</p>	<p>Передбачає суворе дотримання законів і відповідних нормативно-законодавчих актів усіма державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями і громадянами. Соціальна робота здійснюється із дотриманням етичних норм та правил, із повагою до клієнтів та з недопущенням негуманних і дискримінаційних дій щодо них</p>
<p>Соціальна справедливість</p>	<p>Передбачає забезпечення соціальних гарантій, передбачених законодавством, у тому числі надання соціальних послуг і соціальних пільг, що виходять із реальних потреб клієнтів</p>
<p>Забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи</p>	<p>Виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про клієнтів, які були отримані у процесі надання соціальних послуг, за винятком тих випадків, коли це робиться з їх згоди або в установленому законом порядку.</p>

	Всі учасники соціальної взаємодії повинні бути попереджені про необхідність дотримання конфіденційності
Дотримання суб'єктами соціальної роботи стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм	Передбачає що спеціалісти сприяють формуванню та реалізації заходів спрямованих на надання ефективних соціальних послуг, забезпечення благополуччя людини, спільноти, громади, несуть відповідальність за розвиток та дотримання професійних норм у розв'язанні практичних завдань соціальної роботи

Джерело: авторська розробка.

1.2. Державна політика у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Соціальна роботи з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюється у громадській, економічній, освітній, виховній, культурній та оздоровчій сферах життя особи або сім'ї.

Державне управління та контроль щодо організації та впровадження соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівнях. На державному рівні політику у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю впроваджує центральний орган виконавчої влади, що

забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, наразі – Міністерство соціальної політики України.

Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є [10]:

- визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді;

- здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю;

- забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг;

- створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї;

- сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей;

- розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі;

- здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, зокрема домашнього, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до

найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей;

- інтеграція в суспільство дітей та молоді з інвалідністю;

- особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством;

- розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

- встановлення та зміцнення зв'язків з соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи (стаття 7, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

В Україні у відповідності до сучасних вимог децентралізації влади і впровадження нових механізмів взаємодії між державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у 2020 році розпочато реформу системи соціального захисту населення. Відповідно до Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей [11] з метою забезпеченням сервісного підходу до надання соціальної підтримки, соціальних послуг та забезпечення їх максимальної доступності для споживачів на рівні територіальних громад створено Національну соціальну сервісну службу України (Нацсоцслужба). Зокрема щодо організації і забезпечення соціальної роботи з надання соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення і сімей Нацсоцслужба:

- здійснює управління системою соціальної роботи та надання соціальних послуг на регіональному та місцевому рівнях;
- координує діяльність регіональних центрів соціальних служб;
- організовує та координує підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги;
- проводить збір, аналіз та поширення відповідно до законодавства інформації про надання соціальних послуг, успішний національний та міжнародний досвід надання соціальних послуг, організовує його впровадження;
- проводить аналіз діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги;
- забезпечує інформування населення про соціальні послуги, їх зміст, порядок надання;
- здійснює контроль за дотриманням державних стандартів надання соціальних послуг.

Передбачено що територіальні органи Нацсоцслужби в областях та м. Києві забезпечуватимуть координацію та методичний супровід діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення ними організації проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг.

На регіональному та місцевому рівнях організацію та впровадження соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюють органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціального захисту населення віднесено вирішення питань надання соціальних послуг особам та сім'ям з дітьми, які

перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (стаття 34) [7].

Соціальну роботу з різними категоріям дітей, сімей та молоді на рівні територіальних громад здійснюють структурні підрозділи з питань соціального захисту населення органів виконавчої влади, служби у справах дітей, центри соціальних служб, заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, фахівці з соціальної роботи, представники громадських організацій.

1.3. Суб'єкти соціальної роботи

Соціальні послуги та соціальну підтримку особам та сім'ям надають як професійні фахівці, так і представники громадських та релігійних організацій, що у нормативно-правових документах визначаються суб'єктами соціальної роботи.

Суб'єкти соціальної роботи – (англ. social work subjects, лат. subjectum – підкладене) – це державні, громадські організації, фізичні особи, що реалізують соціальну політику та надають соціальну допомогу різним категоріям населення [12].

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» *суб'єктами соціальної роботи* з сім'ями, дітьми та молоддю визначає [10]:

– уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а саме:

органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;

центри соціальних служб та їх спеціалізовані формування;
служби у справах дітей;

- фахівці із соціальної роботи;
- об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;
- юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги;
- волонтери у сфері соціальної роботи (стаття 3).

Завданнями діяльності суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є [10]:

- участь у виконанні загальнодержавних, регіональних та інших програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді;
- надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної підтримки сім'ям, дітям та молоді з метою відновлення їхніх соціальних функцій, реалізації системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання, запобігання потрапляння сімей, дітей та молоді у складні життєві обставини;
- здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання;
- впровадження державних стандартів соціальних послуг, нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

– здійснення інших повноважень у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до законодавства (стаття 12, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

Центри соціальних служб. Здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг різним категоріям населення покладається на республіканський Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб (стаття 17, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

Міський, районний, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб є закладом, що проводить соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, і надає їм соціальні послуги [1].

Основними завданнями діяльності центрів соціальних служб є:

– проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми;

– надання особам та сім'ям з дітьми комплексу соціальних послуг відповідно до їхніх потреб з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин.

Для реалізації своїх повноважень центри соціальних служб утворюють стаціонарні служби (відділення) та денні служби (відділення), що виконують окремі функції (див. таблицю 1.3).

Структурні підрозділи (відділення) центрів соціальних служб

Назва структурного підрозділу	Соціальні послуги, які надаються
стаціонарні служби (відділення)	<p>роботу із запобігання відмовам від новонароджених дітей;</p> <p>соціально-психологічну реабілітацію дітей;</p> <p>соціальну адаптацію осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;</p> <p>надання тимчасового притулку сім'ям з дітьми</p>
денні служби (відділення)	<p>соціально-психологічну підтримку внутрішньо переміщених осіб, учасників антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях та членів їхніх сімей;</p> <p>соціальний супровід сімей, які потрапили у складні життєві обставини;</p> <p>соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів та усиновителів;</p>

	соціальний патронаж дітей та молодих людей, які перебувають у конфлікті з законом; денний догляд за дітьми з інвалідністю та дітьми, яким не встановлено інвалідність, але які мають тяжкі захворювання
спеціалізовані служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі	надання соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі
мобільні бригади соціально-психологічної допомоги (екстреного реагування)	спеціалізована служба підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, насильства, зокрема сексуального, пов'язаного із збройним конфліктом. Надає соціально-психологічну допомогу постраждалим особам, зокрема соціальних послуг з консультування, кризового та екстреного втручання, соціальної профілактики відповідно до їх потреб.

Джерело: Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 479.

Фахівці центрів соціальних служб відповідно до визначених завдань реалізують такі види діяльності:

1) заходи спрямовані на:

- запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей;
- проведення соціальної роботи щодо недопущення, мінімізації чи подолання складних життєвих обставин особами/сім'ями;
- виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної допомоги;
- соціальну та психологічну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа з метою підготовки до самостійного життя;
- надання особам, які постраждали від домашнього насильства, та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, вичерпної інформації про їх права та можливість отримання допомоги;

2) оцінювання потреб осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, у соціальних послугах, планування соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки;

3) надання соціальних послуг відповідно до потреб клієнтів;

4) соціальне супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу;

5) соціальний патронаж осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від

подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом;

б) планування реабілітації осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

За інформацією Національної соціальної сервісної служби на початок 2022 року в Україні діяло 243 центри соціальних служб [2].

Центри надання соціальних послуг є комплексним закладом соціального захисту населення, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи якого провадять соціальну роботу та надають соціальні послуги особам/сім'ям, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах [1]. Центри надання соціальних послуг утворюються райдержадміністрацією або органом місцевого самоврядування з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади у соціальних послугах населенню.

Основними завданнями діяльності центру є:

– проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення;

– надання особам/сім'ям комплексу соціальних послуг, яких вони потребують, з метою мінімізації або подолання таких обставин.

Відповідно визначених завдань, працівники центру реалізують соціальну роботу з різними категоріями дітей, сімей та молоді, зокрема:

– виявляють осіб/сім'ї і ведуть їхній облік;

– проводять оцінювання потреб осіб/сімей у соціальних послугах;

– надають соціальні послуги відповідно до державних стандартів соціальних послуг;

– надають допомогу особам/сім'ям у розв'язанні їх соціально-побутових проблем;

– забезпечують соціальне супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу;

– забезпечують соціальний патронаж осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування таких покарань;

– складають плани реабілітації осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

– інформують населення адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади та осіб/сім'ї індивідуально про перелік, обсяг і зміст соціальних послуг, які він надає, умови та порядок їх отримання.

З метою надання різних видів соціальних послуг, відповідно до потреб жителів громади, у центрі надання соціальних послуг можуть створюватися структурні підрозділи (відділення) (див. таблицю 1.4)

Структурні підрозділи (відділення) центрів надання соціальних послуг

Назва структурного підрозділу	Соціальні послуги, які надаються
відділення соціальної роботи	проведення соціальної роботи з особами/сім'ями, зокрема інформаційно-просвітницька, соціально-профілактична робота, оцінювання потреб осіб/сімей у соціальних послугах, організація надання їм соціальних послуг шляхом ведення випадку, моніторинг надання соціальних послуг центром, соціальне супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, соціальний патронаж осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування таких покарань
мобільна бригада соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі	надання особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, послуг кризового та екстреного втручання, інформування, консультування, представництва інтересів; формування нетерпимого ставлення громадян до проявів домашнього

	<p>наси́льства та/або наси́льства за ознакою статі, проведення заходів у сфері запобігання та протидії насильству). У центрі також можуть утворюватися мобільні бригади екстреного реагування для надання послуг кризового та екстреного втручання іншим вразливим групам населення</p>
<p>відділення натуральної та грошової допомоги</p>	<p>надання натуральної та грошової допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття, інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах</p>
<p>відділення соціальних послуг за місцем проживання</p>	<p>надання соціальних послуг догляду вдома, соціального супроводу особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, за місцем їх проживання/перебування). У центрі може бути утворено кілька відділень, які надають послуги за місцем проживання громадян (відділення соціальної допомоги вдома,</p>

	відділення соціального супроводу сімей/осіб тощо)
відділення надання соціальних послуг в умовах денного перебування	надання протягом дня дітям/особам з інвалідністю, громадянам похилого віку, у яких немає медичних протипоказань для перебування в колективі, соціальних послуг денного догляду, соціальної адаптації, соціальної реабілітації та інших соціальних послуг з метою усунення обмежень життєдіяльності). У центрі може бути утворено кілька відділень, які надають послуги в умовах денного перебування (відділення денного догляду, відділення соціальної адаптації тощо)
спеціалізована служба (відділення) підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі	надання особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, соціальних послуг консультування, інформування, представництва інтересів, денного перебування, притулку тощо. Така служба (відділення) розміщується в окремому приміщенні (окремій будівлі, споруді або частині будівлі) з дотриманням принципу конфіденційності

<p>стаціонарна/денна служба (стаціонарне/денне відділення) соціально-психологічної реабілітації дітей</p>	<p>надання послуги соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах) Така служба (відділення) розміщується окремо від інших служб (відділень) (в окремому приміщенні, окремій будівлі, споруді або частині будівлі), де створюються умови, максимально наближені до сімейних</p>
<p>відділення надання соціальних послуг в умовах цілодобового перебування/проживання</p>	<p>надання соціальних послуг стаціонарного догляду, підтриманого проживання, паліативного догляду, притулку громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, особам, які потребують паліативної допомоги, бездомним та іншим вразливим групам населення). У центрі може бути утворено кілька відділень, які надають послуги в умовах цілодобового перебування/проживання (відділення стаціонарного догляду, підтриманого проживання, паліативного догляду, притулок тощо)</p>

Джерело: Типове положення про центр надання соціальних послуг, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 177.

За інформацією Національної соціальної сервісної служби на початок 2022 року в Україні діяло 618 центрів надання соціальних послуг і 154 структурні підрозділи з питань надання соціальних послуг виконавчого органу в територіальній громаді. При центрах надання соціальних послуг створено 551 відділ проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах [2].

Для безпосередньо реалізації соціальної роботи у об'єднаних територіальних громадах створюються *соціальні служби фахівців із соціальної роботи*, які є бюджетними установами, що підпорядковуються відділам соціального захисту. Соціальні служби фахівців здійснюють соціальний супровід сімей/осіб, які потрапили у складні життєві обставини, безпосередньо надають окремі види соціальних послуг жителям громади.

Служби у справах дітей. Уповноваженими органами що здійснюють соціальну роботу з дітьми, сім'ями та молоддю є служби у справах дітей, що є структурними підрозділами обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій (стаття 3, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»). Служби у справах дітей здійснюють координацію діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності [8]. Під соціальним захистом дітей мається на увазі комплекс соціально-економічних та правових заходів спрямованих на забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування,

надання матеріальної підтримки.

Служби у справах дітей відповідно до покладених на них завдань:

– координують діяльність місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;

– забезпечують додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;

– здійснюють контроль за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;

– влаштовують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, сприяння усиновленню.

Служби у справах дітей здійснюють такі види діяльності стосовно дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і потребують соціального захисту:

- виявляють дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах,
- координують діяльність щодо виявлення та захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також безпосереднє ведення їх справ;

- обстежують умови перебування дитини, яка залишилася без батьківського піклування, стану її здоров'я та з'ясовують обставини, за яких дитина залишилась без піклування батьків;
- проводять оцінку рівня безпеки дитини у разі надходження звернення, повідомлення про дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею або наявності загрози її життю чи здоров'ю;
- вживають невідкладних заходів для забезпечення безпеки дитини щодо якої існує безпосередня загроза її життю або здоров'ю;
- готують документи для звернення органу опіки та піклування до суду про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьків батьківських прав;
- забезпечують повернення дитини до батьків, осіб, які їх замінюють, або до закладу, який вона самовільно залишила;
- ведуть облік дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [4].

Служби у справах дітей на місцевому рівні є фактично координаторами і організаторами процесів забезпечення прав дітей, захисником, представником прав дитини та замовником послуг для вразливих сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування. У процесі децентралізації органів виконавчої влади повноваження щодо соціальної підтримки та захисту прав вразливих категорій дітей та сімей з дітьми покладено на служби у справах дітей об'єднаних територіальних громад. Сільські, селищні ради об'єднаних

територіальних громад мають право утворювати у своїй структурі служби у справах, а також самостійно провадити діяльність, пов'язану із захистом прав дитини, проте вони обмежені у повноваженнях щодо сприяння усиновленню дітей, створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу [4].

У контексті децентралізації влади у сфері захисту прав дітей визначено відповідне кадрове забезпечення служб у справах дітей на рівні громади [8]:

- штатна чисельність служб у справах дітей сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад із з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду;
- штатної чисельності районних, міських, районних у містах служб у справах дітей з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті.

За інформацією Міністерства соціальної політики України станом на листопад 2022 року служби у справах дітей було створено у 1421 територіальних громадах із 1439 діючих, тобто у 99 % органів опіки та піклування України (99%). Тоді як у 2020 році відповідні служби було утворено лише у 529 громадах [3].

Фахівці, які здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальну підтримку та соціальні послуги вразливим

категоріям осіб та сімей надають фахівці відповідного кваліфікаційного рівня [10]:

- соціальний менеджер;
- фахівець із соціальної роботи;
- соціальний працівник (стаття 18).

Відповідно до професійного стандарту, затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (2021), основною метою діяльності *соціального менеджера* є планування, організація, координація, моніторинг соціальної роботи, оцінювання потреб у соціальних послугах для забезпечення надання соціальних послуг, соціальної підтримки сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, у територіальній громаді.

Повноваження соціального менеджера:

- планування, організація, координація, моніторинг здійснення соціальної роботи, надання соціальних послуг у територіальній громаді;
- залучення ресурсів територіальної громади для здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг;
- звітування місцевому органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг у територіальній громаді;
- підготовка та подання до місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування пропозицій щодо удосконалення місцевих програм, що передбачають здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг;
- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг;

- здійснення оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді;

- здійснення інших повноважень щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг [10].

Рекомендації соціального менеджера щодо організації соціальної роботи у територіальній громаді розглядаються місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та є обов'язковими для виконання фахівцями із соціальної роботи, соціальними працівниками.

Відповідно до професійного стандарту «фахівець із соціальної роботи», затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (2020), основною метою діяльності *фахівця із соціальної роботи* є організація, надання соціальних послуг та соціальної допомоги вдома особам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці, які перебувають у складних життєвих обставинах, у подоланні складних життєвих обставин або мінімізації негативних наслідків таких обставин.

До повноважень фахівця із соціальної роботи належать:

- проведення оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді;

- планування соціальної роботи, надання соціальних послуг, соціальної допомоги, визначення методів соціальної роботи;

- надання соціальних послуг;

- представлення інтересів отримувача соціальних послуг в установах та організаціях;

– здійснення інших повноважень щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг.

Згідно професійного стандарту «соціальний працівник», затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України (2019), основною метою діяльності *соціального працівника* є забезпечення дій спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Повноваження соціального працівника:

– надання соціальних послуг відповідно до результатів оцінювання потреб сімей, дітей та молоді;

– формування знань, умінь, навичок отримувача соціальних послуг відповідно до індивідуального плану надання соціальних послуг;

– здійснення інших повноважень щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг.

За інформацією Національної соціальної сервісної служби України у жовтні 2022 року соціальну роботу з вразливими категоріями населення здійснювали 3,6 тис фахівців із соціальної роботи (ФСР), з них 3,4 тис фахівців працювали у закладах та установах, засновниками яких є територіальні громади [2]. Зокрема:

- 2814 ФСР – працювали в центрах соціальних служб та центрах надання соціальних послуг,
- 401 ФСР – у територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
- 194 ФСР – працювали у інших комунальних закладах та установах (що надають соціальні послуги),

- 235 ФСР – посади яких введено до штатного розпису виконкомів територіальних громад та до повноважень яких належить здійснення соціальної роботи, надання соціальних послуг.

Надавачі соціальних послуг недержавного сектору

До здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді залучаються волонтери у соціальній сфері; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; представники громадських, благодійних, релігійних організацій, які надають соціальну підтримку вразливим категоріям населення відповідно до законодавства. Суб'єкти соціальних послуг недержавного сектору мають відповідати відповідним критеріям, визначеним Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг» (2020).

Для залучення суб'єктів недержавного сектору до надання соціальних послуг та соціальної допомоги жителям громад, відділи соціального захисту населення об'єднаних територіальних громад можуть застосовувати такі механізми:

- публічні закупівлі робіт і послуг;
- соціальне замовлення соціальних послуг;
- конкурс із визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання яких надається фінансова підтримка;
- державно-приватне підприємство [5].

Література та посилання до розділу 1

1. Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-%D0%BF#Text>
2. Інформація щодо моніторингу діючої мережі суб'єктів, що надають соціальні послуги. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/socialni-poslugi>
3. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20913.html>
4. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту: наказ Міністерства соціальної політики України від 25.02.1019 р. №282. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/metodichni-materiali.html?PrintVersion>
6. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п>
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>
9. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
10. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
11. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 1057-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>
12. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Теоретичні підходи та моделі є базовими інструментами соціальної роботи і орієнтовані на забезпечення особистісно орієнтованого, індивідуального та комплексного підходу при плануванні і реалізації соціальної допомоги і підтримки різним категоріям населення. Вони допомагають розуміти, як взаємодіяти з клієнтами, як визначати пріоритети та як розв'язувати проблеми. Теоретичні підходи є підґрунтям для розробки та впровадження конкретних методів інтервенцій та навичок роботи з клієнтами. Використання теоретичних моделей допомагає фахівцям з соціальної роботи встановлювати конкретні цілі та способи їх досягнення, планувати свою діяльність відповідно до індивідуальних життєвих обставин клієнта, оцінювати її ефективність та досягати кращих результатів.

У розділі описано основні принципи використання у соціальної роботи таких методів, як метод «ведення випадку», метод врахування сильних сторін, врахування соціокультурних цінностей клієнта та сім'ї, мотивація до зміни життєвих обставин, побудова мережі соціальної підтримки клієнта. Наведено модель зміни поведінки особи та модель соціальної роботи з сім'ями відповідно їх рівня соціальної адаптації, що обґрунтовують послідовність організації соціальної роботи відповідно до рівня вмотивованості клієнта/сім'ї до зміни життєвих обставин.

2.1. Метод ведення випадку

Базовим методом соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є метод «ведення випадку», що ґрунтується на індивідуальному підході у плануванні та реалізації соціальної допомоги та підтримки.

Ведення випадку - метод соціальної роботи, який полягає у забезпеченні представникам вразливих груп населення (сім'ям, що опинилися у кризі, людям похилого віку, із функціональними обмеженнями, проблемами психічного здоров'я тощо) необхідної індивідуальної підтримки для продовження життя у власній громаді [23].

Ведення випадку передбачає ідентифікацію особи/сім'ї, що мають специфічні соціальні проблеми, визначення потреб особи/сім'ї та ресурсів їхнього вирішення, розробку і реалізацію індивідуального плану допомоги з вирішення нагальних проблем, із комплексним залученням усіх наявних ресурсів: соціальних, освітніх, медичних, психологічних тощо, що використовуються найбільш ефективно з метою досягнення оптимального результату для клієнта/сім'ї за найменших витрат. Головна мета ведення випадку – оптимізувати життєдіяльність клієнта/сім'ї, які має комплексні потреби та проблеми, надаючи йому якісні та ефективні соціальні послуги та соціальну допомогу [21].

Визначення терміну «ведення випадку»

Форма	Визначення
<p>Організаційна форма соціальної роботи</p>	<p>спосіб організації надання соціальних послуг, при якому призначений спеціаліст (кейс-менеджер) оцінює потреби отримувачів послуг, планує, організовує та координує процес надання соціальних послуг, формує міждисциплінарну команду фахівців для роботи над випадком, здійснює моніторинг та оцінює результативність наданих послуг, наснажує отримувачів, залучає членів родини та їхнє соціальне оточення до взаємодії та самостійності у процесі подолання складних життєвих обставин [17]</p> <p>процес ідентифікації людини, що має специфічні соціальні потреби, розробки і реалізації плану, за яким соціальні, освітні і медичні ресурси використовують найбільш ефективно з метою досягнення оптимального результату для клієнта за найменших витрат [4, с. 160]</p>
<p>Технологія соціальної роботи</p>	<p>провідна технологія соціально-педагогічної роботи з конкретною проблемною ситуацією, у якій об'єднано й певний моніторинг ситуації, і залучення інших інституцій, і здійснення координації дій з метою розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних проблем клієнта, його оточення</p>

	одна з основних технологій соціальної роботи, спрямована на розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем шляхом налагодження безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і сім'єю (особою), яка потребує допомоги, та її соціальним оточенням [15]
Метод соціальної роботи	метод соціальної роботи, який полягає у забезпеченні представникам вразливих груп населення (сім'ям, що опинилися у кризі, людям похилого віку, із функціональними обмеженнями, проблемами психічного здоров'я тощо) необхідної індивідуальної підтримки для продовження життя у власній громаді [23]

Джерело: авторська розробка.

Основний *принцип* моделі ведення випадку – орієнтованість соціальної роботи на вивчення індивідуальних потреб і ресурсів особи/сім'ї і подальше *індивідуальне планування і реалізація соціальної допомоги*. Також керівним принципом реалізації соціальної роботи за методом ведення випадку є мотивація клієнта/членів сім'ї до зміни життєвих обставин, оволодіння ними необхідним знаннями та навичками щоб вирішувати життєві проблеми самостійно, а не вирішення проблем клієнта/сім'ї фахівцем соціальної роботи.

Ведення випадку передбачає впровадження комплексних технологій соціальної роботи, що формують тривалі стосунки між

фахівцем і клієнтом, зміну життєвих обставин клієнта шляхом розвитку його життєвих навичок і забезпечення доступу до ресурсів. Фахівець соціальної роботи відповідає за оцінювання потреб клієнта, організацію і координацію надання соціальних послуг і допомоги іншими спеціалістами. Головна мета соціальної роботи за методом ведення випадку – оптимізація життєдіяльності особи/сім’ї, яка має комплексні потреби, шляхом надання якісних й ефективних соціальних послуг із максимальним залученням особи/членів сім’ї до розв’язання власних проблем на всіх етапах ведення випадку [4].

Основні правила впровадження соціальної роботи за методом ведення випадку (за З. Кияницею та Ж. Петрочко) наведені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Основні правила ведення випадку

Послідовність і поетапність	Незалежно від тривалості соціальної роботи з клієнтом/сім’єю за методом ведення випадку, всі кроки у процесі надання допомоги мають бути логічними та послідовними
Систематичний обмін інформацією	Для забезпечення злагодженої роботи всі фахівці, що долучаються до взаємодії, мають вчасно отримувати повну, точну, детальну інформацію про клієнта/сім’ю і процес надання соціальних послуг і соціальної допомоги
Повноцінне використання	Фахівці, які працюють з клієнтом/сім’єю і планую соціальну роботу, мають визначити, як

спільних ресурсів і мінімізація витрат	оптимально залучити і розподілити всі наявні у громаді ресурси
Провідна роль фахівця, який здійснює управління веденням випадку	Фахівець, який координує роботу міждисциплінарної команди має усвідомлювати власну персональну відповідальності за надання соціальних послуг методом ведення випадку та їхню результативність
Професіоналізм міждисциплінарної чи міжвідомчої команди	Важлива умова ефективної соціальної роботи – професіоналізм команди, що передбачає формування єдиних переконань і поглядів щодо завдань соціальної роботи за методом ведення випадку
Співпраця фахівців з клієнтом/сім'єю	Стимулювання розвитку особистісного потенціалу й активної участі клієнта або членів сім'ї у процесі соціальної роботи (внеску клієнтів у формулювання цілей, завдань і заходів плану, а також усвідомлення відповідальності за виконання багатьох запланованих заходів). Співпраця фахівців соціальної роботи і клієнтів, активна мотивація до змін, активізація сильних сторін, залучення ресурсів родинного та соціального середовища – рушійна сила ведення випадку

Джерело: Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.

Ряд українських науковців [4, 15] визначають ведення випадку як об'єднуючу, політехнологічну технологію, етапами впровадження якої є окремі технології соціальної роботи, а саме: оцінювання потреб, раннє втручання, робота з клієнтом, кризове втручання, соціальна підтримка, оцінка ефективності. На нашу думку, більш доцільно організаційний процес виявлення клієнтів/сімей, які потребують соціальної підтримки, оцінки потреб та визначення напрямів соціальної роботи, планування та реалізації соціальних послуг та допомоги доцільно визначати як «алгоритм», тобто послідовність дій, спрямованих на досягнення очікуваного результату. А ведення випадку визначати як метод соціальної роботи.

Алгоритм (послідовність дій) соціальної роботи з клієнтом відповідно методу ведення випадку розроблений Т.Семигіною наведено на рис.2.1.

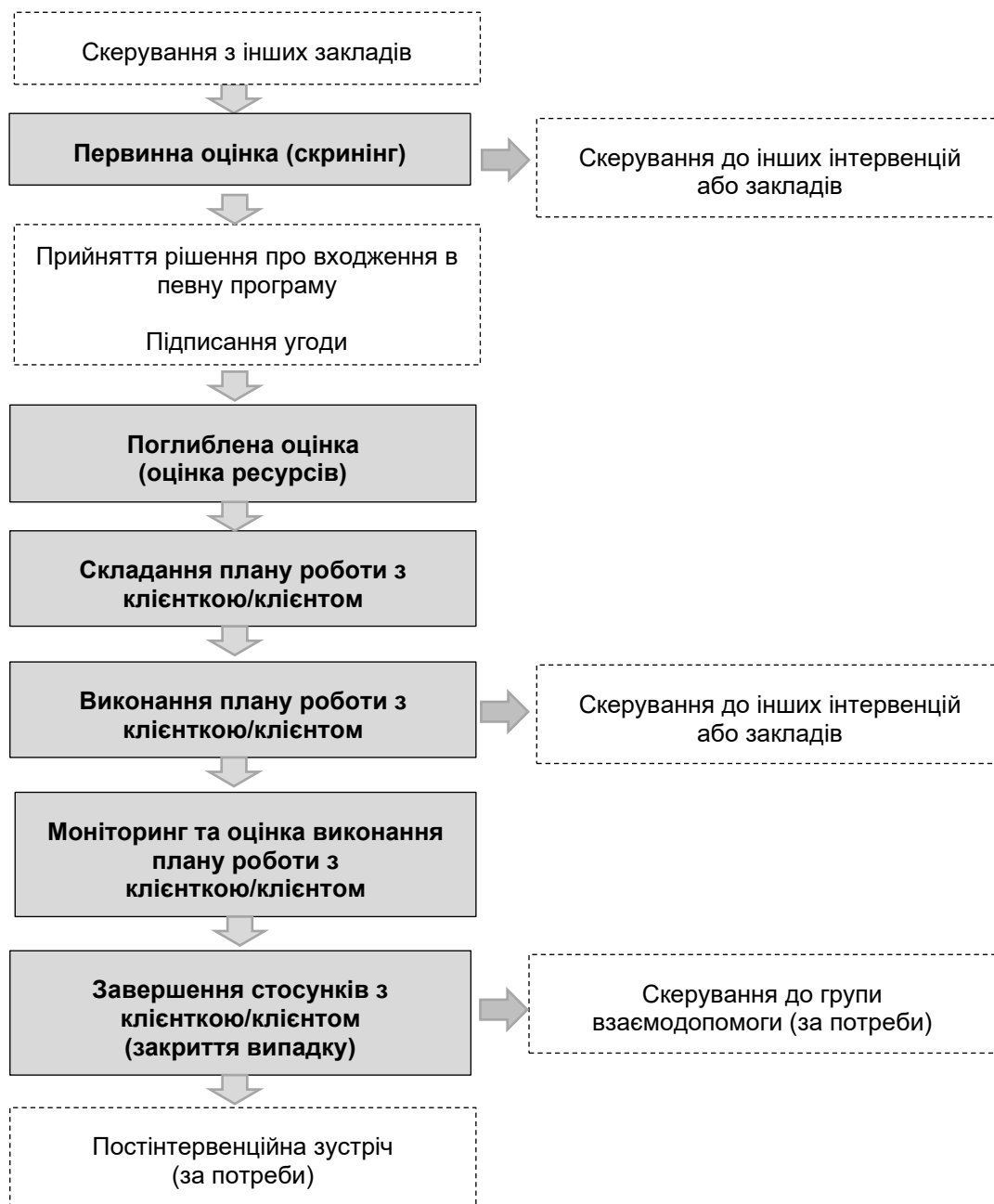

Рис. 2.1. Послідовність дій (алгоритм) роботи з клієнтом

Джерело: Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с..

Метод ведення випадку у практику соціальної роботи в Україні було впроваджено у 1998–2000 роках при розробці Українським

інститутом соціальних досліджень технології соціального супроводу прийомних сімей [19].

2.2. Метод врахування сильних сторін

Організація соціальної роботи з особами/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах спрямована, в першу чергу, на виявлення і активізацію внутрішніх ресурсів особи або сім'ї, що є вагомим стимулом позитивних змін. Під «сильними сторонами» розуміється позитивний потенціал, ресурси та захисні фактори особи або сім'ї. Усвідомлення і визнання особою/сім'єю, власних сильних сторін, підсилює віру в можливість позитивних змін життєвої ситуації. Вміння помічати і використовувати сильні сторони клієнтів або членів сім'ї додає фахівцю з соціальної роботи впевненості в тому, що клієнти мають потенціал до змін [4].

Ресурси та захисні фактори сім'ї (сильні сторони) – це все те, що допомагає сім'ї долати труднощі: сімейні цінності, родинні традиції взаємодопомоги, достатній рівень батьківської компетентності, матеріальні статки, наявність друзів, родичів, самоорганізованість, достатній освітній рівень, наявність роботи [15].

Впровадження методу врахування сильних сторін передбачає взаємодію фахівця і клієнта: клієнт соціальної роботи не тільки користується соціальною послугою, а у співпраці з фахівцем спільно формує цілі і завдання, визначає власні ресурси і планує шляхи досягнення цілей. Замість того, щоб зосередитися на проблемах і

життєвих негараздах клієнтів, соціальна робота сфокусована на прагненнях, можливостях, здібностях і ресурсах клієнта, надання допомоги у досягненні своїх цілей. Підхід у роботі за принципом сильних сторін має шість складових: 1) орієнтація на цілі; 2) оцінка сильних сторін; 3) ресурси навколишнього середовища/ оточення людини; 4) оцінка сильних сторін з огляду на поставлену ціль; 5) взаємовідносини, розвиток сподівань/ очікувань клієнтів; 6) свідомий вибір [14].

Використання методу врахування сильних сторін є основною формування у особистості бажання змін, стимулює до виправлення власної життєвої ситуації, надає знання і уміння ошуку і використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. У практичній соціальній роботі за цим методом фахівець соціальної роботи при спілкуванні з клієнтом або членами сім'ї акцентує увагу на позитивних змінах, особливо, якщо попередньо обумовлене планом роботи завдання було виконано. При цьому негативні моменти розглядаються як можливі перспективи до змін, ніж як недоліки [3].

У роботі з особами та сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, пошук «сильних сторін» та ресурсів є досить складним завданням, особливо на початку спілкування. У кожному конкретному випадку позитивні моменти є індивідуальними, наприклад: клієнту соромно за свій спосіб життя перед знайомими; підтримка родичів; любов та прихильність до дітей; налаштування на співпрацю, готовність до позитивних змін; бажання реалізувати бажання і плани; минулий позитивний благополучного життя тощо. Практика соціальної роботи доводить, що у будь-якій життєвій ситуації можна знайти

позитивні моменти які є підґрунтям подальшої ефективної роботи. Завданням фахівця на початку роботи з клієнтом/сім'єю будувати систему стосунків форматі «суб'єкт–суб'єктної» взаємодії орієнтованої на досягнення запланованого результату.

Прийоми, які використовуються для визначення особою/сім'єю, які перебувають у складних життєвих обставинах, власних ресурсів наведено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Мотиваційні прийоми визначення власних ресурсів особи/сім'ї у подоланні проблем

«Ми зробимо це разом»	Для того, щоб особа/сім'я повірила у те, що має власні ресурси для подолання складних життєвих обставин, фахівець з соціальної роботи має скласти план соціальної роботи разом із клієнтом/членами сім'ї і розподіляти відповідальність за виконання того чи іншого завдання між собою і клієнтом/членами сім'ї
«Ви здатні зробити це самостійно»	Певні заплановані завдання фахівець з соціальної роботи може виконати швидше й краще за клієнта/сім'ю. Проте завдання соціальної роботи полягає в наданні допомоги у відновленні або набутті клієнтом/сім'єю необхідних соціальних навичок, тому важливо спонукати клієнта/членів сім'ї самостійно виконати заплановану діяльність

«Радіємо разом»	Для осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, навіть невеликі позитивні зрушення і результати є суттєвим кроком на шляху до покращення ситуації. Фахівець з соціальної роботи повинен вміти помічати ці зміни, підкреслювати їх і радіти разом із клієнтом/сім'єю, що додає впевненості в тому, що їхня ситуація не безнадійна, що вони самостійно можуть подолати труднощі
-----------------	---

Джерело: Зберегти сім'ю, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / [автори-упорядники: Мороз О.М., Постолук Г.І., Семигіна Т.В., Шепіленко О.С.]. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.

У процесі надання соціальних послуг та соціальної допомоги сім'ям, дітям та молоді фахівець соціальної роботи має враховувати, що *варіативність і нестабільність* стану клієнтів та сформованих контактів. У процесі соціальної роботи відбуваються постійні зміни особистості клієнта, стосунків з спеціалістом, реагування зовнішнього оточення, наявних ресурсів. Це впливає на взаємодію, причому зміни можуть бути як позитивними, так і негативними, і мають враховуватися при корегуванні форм та методів соціальної допомоги. Напрями варіативності стосунків передбачають, що:

- 1) кожний клієнт є особистістю, здатною до змін і розвитку як під дією внутрішніх факторів, так і зовнішніх умов життя;

- 2) стосунки клієнта з фахівцем не є постійними і можуть змінюватися у процесі роботи;
- 3) стосунки клієнта з його соціальним оточенням не є постійними і можуть змінюватися при зміні життєвих обставин;
- 4) надання клієнту соціальної допомоги має враховувати його індивідуальні особливості, соціально-економічний, національну належність, специфіку стосунків з соціальним оточенням;
- 5) у процесі соціальної роботи відбувається корекція поведінки клієнта, змінюється його позиція, світосприйняття [5].

При налагодженні контактів із клієнтом/сім'єю і плануванні взаємодії особлива увага має приділятися життєвій історії клієнта/сім'ї, що дозволяє визначити причини, які спровокували складну життєву ситуацію. Подальша індивідуальна робота з клієнтом/сім'єю має орієнтуватися на створення умов усвідомлення і переосмислення клієнтом або членами сім'ї власного життєвого досвіду, визначення життєвих уроків та пошуку шляхів виходу із складної життєвої ситуації.

Побудова взаємодії з клієнтом та сім'єю, що базується на використанні позитивних внутрішніх ресурсів, – «метод врахування сильних сторін», впроваджено в Україні в рамках реалізації соціальних проектів, спрямованих на підтримку сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, що були реалізовані неурядовими організаціями Холт Інтернешенел, Представництво благодійної організації «Надія та житло для дітей» в Україні, Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні [2, 3, 4].

2.3. Врахування соціокультурних цінностей клієнта та сім'ї

Налагодження ефективної взаємодії фахівця з соціальної роботи з клієнтом/сім'єю напряду залежить від знання та прийняття спеціалістом культурних цінностей і способу життя відповідної соціальної групи до якої належить клієнт або члени родини.

Група соціальна (social group) – сукупність людей, які мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію у загальній структурі суспільного поділу праці та діяльності [23].

У соціальній групі формуються власні цінності і правила поведінки, що регулюють соціальне життя її членів. Життєві цінності, будучи наріжним каменем культури, визначають спосіб життя та розуміння яким «повинні» бути життя і стосунки між людьми, що є «добре», а що «погано», а також сприйняття що «вірно», а що «неправильно» у поведінці людини [13].

Основи життя представників однієї культури формують певні цінності які визначають поведінку представників цієї культури, відповідно до яких формуються міжособистісні взаємини, стосунки з представниками інших культур. Відповідно до культурних цінностей визначаються культурні традиції; загальноприйняті моральні і поведінкові норми які представники даної культури визнають загальноприйнятними, а також формуються стійкі уявлення якими мають бути життєві цінності.

Отже поведінку і правила життя клієнтів соціальної роботи визначають культурні цінності групи до якої вони належать. Прийнятну

або неприйнятну поведінку представників групи у життєвих ситуаціях визначає кодекс поведінки, сформований відповідно до життєвих цінностей даної культурної групи. Схожі цінності мають багато культур, проте у них сформовано різні кодекси поведінки і моральні норми. Наприклад, усі культури підтримують стандарти поваги до людини, проте прояви поваги проявляються по-різному у різних культурах. В деяких культурах прямий контакт з людиною, інтерес і бажання познайомитися, є свідченням поваги. В інших культурах прояви уваги означають виклик, агресію і зневажливе ставлення. Тому, якщо невірно зрозуміти поведінку людини, це може призвести до порушення взаєморозуміння і відсутності контакту.

Фахівці соціальної сфери взаємодіють з представниками різних культур та соціокультурних груп: представники ромської національності, релігійні сім'ї, люди з інвалідністю, особи з алко- або наркозалежністю, підлітки тощо. Доволі часто принцип і норми поведінки клієнтів протирічать життєвим цінностям і правилам поведінки фахівців з соціальної роботи, які з ними працюють, що ускладнює процес налагодження взаєморозуміння і взаємодії. На початку налагодження контактів і формування взаємодії, фахівцям необхідно знати і враховувати соціокультурні цінності клієнтів, яких вони дотримуються і які визначають їхню поведінку. Щоб розуміти своїх клієнтів, соціальні працівники мають знати певні цінності і кодекси поведінки тих соціокультурних груп, з якими вони працюють, і формувати неупереджене ставлення до них.

На початку роботи з клієнтом або сім'єю фахівець на підставі аналізу наявної інформації та спостереження має визначити причини тих

або інших вчинків клієнта або членів родини. Фахівцю не можна сперечатися з позицією чи діями клієнта, наполягати на своєму баченні подій, адже поведінка кожного особистості залежить від власних переконань і життєвих цінностей. Найкраще, коли точки зору спеціаліста і клієнта збігаються, це є запорукою формування партнерських стосунків: фахівець розуміє проблему, погляди спеціаліста і клієнта на шляхи виходу із складної життєвої ситуації збігаються.

З практики соціальної роботи переважно точка зору фахівця на проблему не збігається з оцінкою ситуації клієнтом. У такому випадку спеціаліст має переконати клієнта адекватно оцінити життєву ситуацію і передбачити варіанти розвитку подій у майбутньому, *перевести систему переконань* клієнта у свою площину, або *досягти компромісу*, при якому основні цінності та переконання обох сторін не змінюються. Запорукою налагодження контактів з представниками різних соціокультурних груп є *особисті переконання фахівця*, якими він керується у соціальній роботі: їхня відповідність етичним нормам соціальної роботи, чи є вони реальними й адекватними, а не декларативними.

2.4. Модель зміни поведінки

Будь-який процес соціальної роботи спрямований на позитивні зміни у поведінці і житті клієнта/сім'ї, які вони не завжди готові прийняти. Зміна поведінки кожної людини проходить через певні етапи сприйняття і формування готовності до життєвих змін. **Модель зміни поведінки** клієнтів, які мали наркотичну залежність, була розроблена психологами Д. Прохазки і Ді Клементе (Prochaska D., Di Clemente C),

вона описує етапи зміни поведінки і мотивації до змін [5]. У мотиваційній психотерапії дана модель використовується для зміни поведінки з метою реабілітації наркозалежних, профілактики ВІЧ-інфекцій, гепатитів В і С тощо.

Модель зміни поведінки (за Д.Прохазки і Ді Клементе) включає шість *стадій змін*: 1) стадія байдужості; 2) стадія роздумів; 3) підготовка до дії; 4) стадія дії; 5) стадія підтримки дії; 6) стадія байдужості – зміна поведінки (див. рис. 2.2).

Враховуючи, що соціальна робота передбачає зміну поведінки та життєві обставини клієнта або сім'ї, при організації і плануванні роботи фахівець має враховувати на якій стадії змін перебуває клієнт і добирати відповідні методи впливу і соціальної підтримки. Рівні готовності і вмотивованості клієнта до зміни поведінки і методи соціальної роботи з клієнтом відповідно до моделі зміни поведінки наведено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Вмотивованість і дії клієнта щодо зміни поведінки і методи соціальної підтримки відповідно до моделі зміни поведінки

Стадія	Вмотивованість та дії клієнта	Соціальна підтримка
<i>Стадія байдужості</i>	Людина не усвідомлює того, що у неї є проблема, або серйозно не розмірковує про необхідність зміни власної поведінки. Людина просто не володіє достовірною інформацією або ж не має бажання	Спеціалісту необхідно надати клієнту інформацію щодо його реального становища і

	її отримати. В такому разі людина не вбачає проблеми, а отже і не бачить потреби щось змінювати у своєму житті. Є люди, які розуміють наявність у себе проблем, проте вони невпевнені у собі, їм важко самотійно контролювати себе і свою поведінку	майбутніх перспектив, за умові відсутності змін; стимулювати до проведення самооцінки ситуації самим клієнтом
Стадія роздумів	Людина починає реально усвідомлювати сутність і значення власних проблем. Результатом може стати психічне перенавантаження, оскільки виникає розуміння необхідності змін у своєму житті. Людина намагається контролювати власну поведінку, проте з'являються сумніви щодо власних можливостей, розпочинається пошук зовнішньої підтримки. Людина, що перебуває не стадії роздумів, рідко здатна до активних дій. Звичайно, дана стадія обмежується усвідомленням проблеми.	Клієнту потрібна додаткова інформація, оскільки відбувається аналіз необхідних кроків і можливих наслідків їхнього здійснення, оцінка необхідних та наявних внутрішніх та зовнішніх ресурсів для зміни життєвих обставин

<p><i>Підготовка до дії (рішення)</i></p>	<p>Якщо людина вже володіє достатньою інформацією щодо власної проблеми і усвідомлює значення цієї інформації, вона починає шукати вихід із ситуації, що склалася, обмірковує можливі варіанти зміни поведінки і умови, необхідні для цього. На цій стадії діяльності щодо зміни поведінки не проводиться, лише збираються і аналізуються усі можливі варіанти вирішення проблеми</p>	<p>Клієнту необхідна інформація щодо можливих варіантів вирішення проблеми, наявних служб та спеціалістів, до яких можна звернутися за допомогою</p>
<p><i>Стадія дії</i></p>	<p>Людина починає дії спрямовані на зміну своєї поведінки і критично вибирає фактори, що на неї впливають, і дають змогу реалізувати на практиці рішення прийняті на стадії «підготовка до дії». Людина починає вірити у власні сили, у можливість змін у житті. Оточуючі починають помічати зміни в її житті, поведінці, що відбуваються.</p>	<p>На цьому етапі дуже вагомою є позитивна підтримка оточення. Спеціаліст має підтримувати і стимулювати клієнт до змін</p>

Підтримка дії	Людина намагається закріпити отримані результати і попередити повернення до попередньої моделі поведінки (рецидив). Людина уже може відчувати страх перед рецидивом, невпевненість у можливість дотримуватися обраної моделі поведінки.	Досить вагому підтримку надає «впливове» оточення, а позитивна підтримка з боку близьких і значущих осіб
Стадія байдужості – зміна поведінки	Обрана поведінка стає звичною для людини, зникає страх перед поверненням до старих стереотипів і прагнень. Закінчення стадії змін, це коли людина припиняє позитивно думати про попередню поведінку	знижує вірогідність рецидиву

Джерело: Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с

Зміна поведінки та звичок людини, як правило, триває мінімум 6 місяців. Показником прогресу у зміні поведінки є стадія, на якій перебуває людина, чим далі вона просувається по «спіралі змін», тим вірогіднішим є позитивний результат зміни поведінки. Головним важелем до зміни поведінки клієнта є сформованість у нього мотивації до зміни.

Модель зміни поведінки є циклічною, оскільки на будь-якій стадії через внутрішні або зовнішні фактори людина може повернутися на стадію «байдужості» або «роздумів». Це виникає у випадку, коли людина самостійно не спроможна підтримати і закріпити отримані зміни, тоді виникає рецидив – повернення до проблемної поведінки. Цей стан може мати істотні негативні наслідки: втрату віри у себе і можливість змінити власну поведінку, контролювати власне життя.

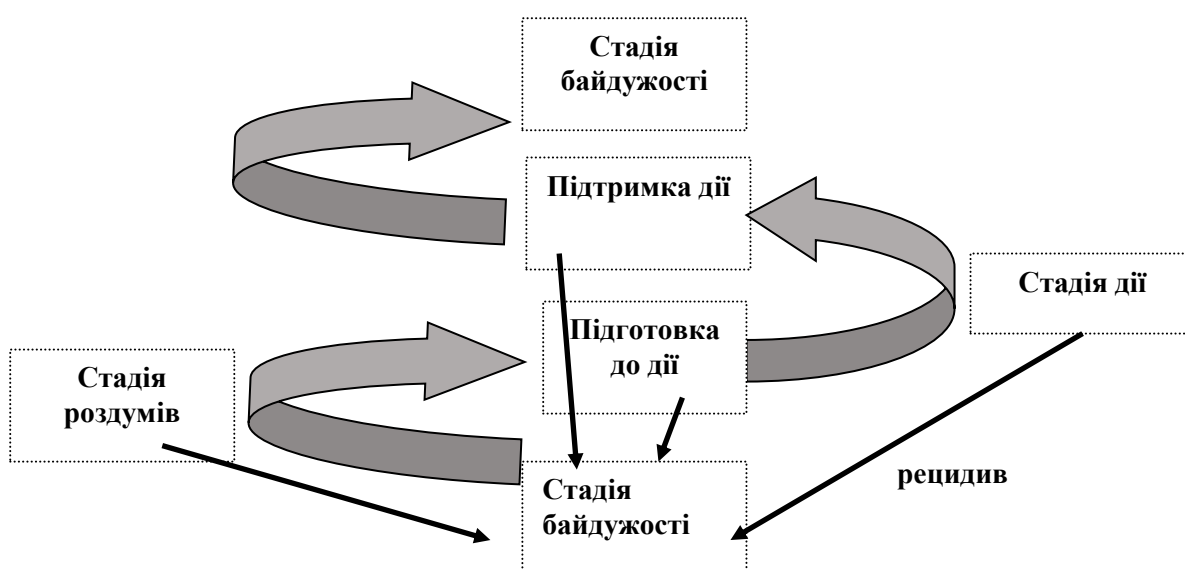

Рис. 2.2. Модель зміни поведінки

Джерело: Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.

При плануванні і організації соціальної роботи з клієнтами та членами сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, необхідно враховувати рівень готовності клієнтів до зміни власної поведінки і добирати методи переконання, мотивації та наснаження відповідно до того на якій стадії змін вони перебувають. Наприклад,

якщо клієнт проходить курс лікування від алкогольної залежності, зовсім недоцільно інформувати його про шкідливість алкоголю, на цій стадії йому потрібна моральна підтримка та залучення до групи взаємодопомоги.

Модель «Вертушка»/«Двері, що обертаються» (Werch & DiClemente) – стадії зміни способу життя клієнта – візуалізує процес «входження» клієнта у кризову ситуацію (вживання наркотиків, ніотинова залежність, вихід дитини на вулицю тощо) і процес «повернення» до попередньої, соціально прийнятної поведінки і умови такого «повернення». Ця модель розроблена на основі моделі зміни поведінки клієнта, проте включає і зворотній етап повернення до попереднього стану.

Процес зміни способу життя, як і у моделі зміни поведінки, умовно розподіляється на п'ять стадій: від повної байдужості, коли людина не має інформації і прагнень щодо певної асоціальної поведінки, до протилежного стану – стадії байдужості за якої людина сприймає власну асоціальну поведінку за норму і не думає щось змінювати у житті. Повернення до життя відповідно до соціальних норм, прийнятих у суспільстві, також передбачає проходження проміжних стадій, як і у випадку набуття асоціальних вад. Тому модель називається «вертушка» або «двері, що обертаються», бо перейти з одного положення «дверей» до іншого неможливо без проходження проміжних етапів [8].

Модель Werch & DiClemente була адаптована Н.Комаровою і А.Капською на прикладі роботи з «дітьми вулиці» [8]. Відповідно до запропонованої моделі у процесі виходу дитини із сім'ї «на вулицю» виокремлено п'ять стадій зміни способу життя (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3. Модель виходу дитини «на вулицю» та повернення до сімейного життя

Джерело: Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. проф. А. Й. Капської]. К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. 260 с.

Стадії зміни способу життя дитина при «виході на вулицю» та зворотний процес переходу від вуличного життя до сімейного наведено у таблиці 2.5.

**Зміни способу життя дитини при «виході на вулицю»
та повернення до сімейного життя**

Стадії «виходу на вулицю»		Стадії повернення у сім'ю	
1. Стадія байдужості	дитина навіть не розглядає можливість виходу на вулицю, причому «вихід на вулицю» передбачає широке розуміння цього поняття	дитина, яка повернулася з вулиці у сім'ю, назад не повертається	5а. Стадія підтримки дії
2. Стадія роздумів	дитина по-справжньому задумується над тим, щоб залишити домівку й піти на вулицю	дитина робить спроби повернутися з вулиці, проте ще є рецидиви втечі з дому	4а. Стадія дії
3. Підготовча стадія	дитина має намір вийти на вулицю,	дитина приймає рішення	3. Підготовча стадія

	розглядає питання де і як вона буде жити, харчуватися, спілкується з представниками «вуличного життя»	повернутися з вулиці найближчим часом, розглядаються варіанти яким чином і коли це зробити	
4.Стадія дії	дитина практично реалізує кроки для виходу на вулицю, проте ще періодично повертається у сім'ю	дитина по-справжньому роздумує над тим, щоб повернутися з вулиці, проте ніяких кроків до того не здійснює	2а.Стадія роздумів
5.Стадія підтримки дії	дитина перебуває на вулиці, зв'язок із сім'єю втрачено, дитина повністю забезпечує своє життя і такий	дитина навіть не розглядає питання можливості повернення додому чи іншого варіанту повернення з	1а.Стадія байдужості

	стан її влаштовує	вулиці, спосіб життя її повністю влаштовує	
--	----------------------	---	--

Джерело: Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. проф. А. Й. Капської]. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. – 260 с.

За даною моделлю відповідно того на якій стадії змін способу життя перебуває дитина, розроблено модель соціальної роботи з дітьми вулиці і визначено основні напрями діяльності фахівців соціальної сфери щодо попередження потрапляння дітей на вулицю та надання допомоги «дітям вулиці» щодо повернення до соціально прийнятого способу життя. Модель соціальної роботи з «дітьми вулиці» передбачає п'ять основних етапів реагування соціального оточення і діяльності фахівця соціальної сфери, залежно від стадії зміни поведінки дитини: відсутність проблеми, профілактична соціальна робота, соціальна робота спрямована на повернення дитини з вулиці, подолання невизначеності, закріплення за соціальним інститутом, соціальний супровід (див. рис. 2.4).

Завдання та форми соціальної роботи з «дітьми вулиці» залежать від того на якій стадії зміни способу життя перебуває дитина.

0. Відсутність проблеми: дитина перебуває у стадії «байдужості» і не має жодних намірів залишити сім'ю. Такі діти не потребують проведення спеціальних заходів, завданням соціального оточення є

створення соціально-педагогічних умов як у сім'ї так і у найближчому оточенні, щоб у дитини навіть не виникало думки «виходу» на вулицю.

1. Профілактична соціальна робота: через певні життєві обставини дитина перебуває на стадіях «роздумів і підготовки», тобто розмірковує і розглядає для себе можливість вуличного життя. На цій стадії необхідно проводити соціально-профілактичну роботу з дітьми та підлітками у яких є конфлікти з батьками, вчителями, однолітками; появи асоціальної поведінки; які перебувають у складних життєвих обставинах; потерпають від насильства тощо. Напрями роботи: робота з сім'єю; залучення дітей до клубів за інтересами, дитячих та молодіжних громадських організацій, різних спортивних секцій. На цьому етапі основним завданням є вирішення конфліктних ситуацій, організація життя дитини таким чином, щоб повернути її до «стану байдужості» щодо виходу на вулицю. Тобто створити умови, щоб дитина не розглядала вихід на вулицю як можливий варіант розв'язання життєвих проблем.

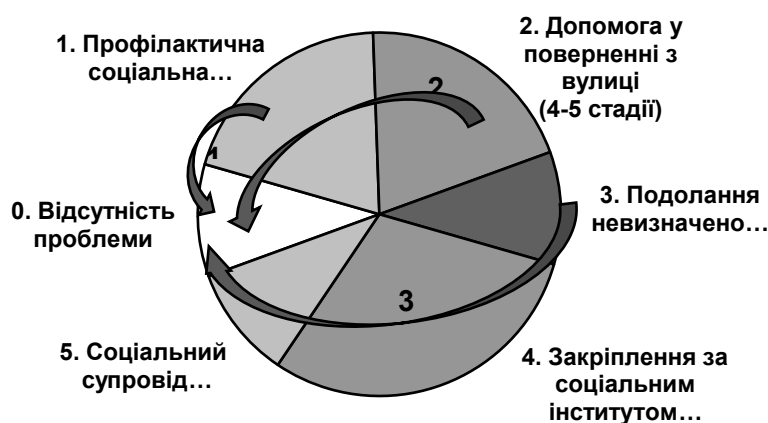

Рис.2.4. Модель соціальної роботи з дітьми вулиці

Джерело: Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. проф. А. Й. Капської]. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. – 260 с.

Стрілка 1 на рис. 2.4 демонструє «траєкторію повернення» дитини до стану «відсутність проблеми». Проведення такої профілактичної роботи потребує небагато часу та не вимагає від фахівців з соціальної роботи високого рівня кваліфікації.

2. *Допомога у поверненні дитини з вулиці* відповідає стадіям «дія» і «післядія» зміни способу життя дитини. На цьому етапі дитина вже має досвід проживання на вулиці, але контакти з сім'єю ще залишаються. На цьому етапі завданням соціальної роботи є діяльність, спрямована на стимулювання у дитини бажання залишити вулицю, повернення дитини з вулиці додому, а якщо таке повернення суперечить інтересам дитини: у соціально-виховну інституцію. Вирішити це завдання можливо у поєднанні роботи з дитиною з мотивації її до відмови від вуличного життя та вирішення проблем, які спровокували «вихід» на вулицю, що найчастіше пов'язані з сім'ями, особливо які перебувають у складних життєвих обставинах, стосунками у школі та колі ровесників.

Стрілка 2 на рис. 2.4 показує «траєкторію повернення» дитини до стадії «відсутність проблеми». Наочно видно, що «повернення» дитини до життя у сім'ї потребує більше часу і зусиль, ніж у випадку профілактичної роботи, і вищого рівня кваліфікації фахівців.

3. *Подолання невизначеності*: ситуація, коли для дитини життя на вулиці стає звичним і варіантів зміни способу життя не розглядається. На стадії «байдужості» метою соціальної роботи з дитиною є стимулювання до міркувань щодо перспектив її подальшої долі, можливості мати прихисток, підтримку близьких людей тощо. Контакти з дитиною мають спонукати її до роздумів про своє майбутнє, про зміну

спосіб життя на краще. Мотивація дитини змінити своє життя має бути обґрунтованою: перспектива отримання захисту, безпечного житла, забезпечення потреб, розвиток, подальше влаштування; це може бути варіант облаштування самостійного життя – отримання освіти, житла, працевлаштування тощо. Одним із варіантів є повернення до біологічної сім'ї, у випадку, якщо сімейне влаштування не суперечить інтересам дитини, бо дуже часто сім'ї діти з яких «виходять» на вулицю становлять загрозу життю і розвитку дітей.

4. Закріплення за соціальним інститутом: соціальна робота на стадіях «роздумів» і «підготовки» проводиться з дитиною, яка зацікавлена до зміни способу життя і розглядає варіанти свого майбутнього влаштування. На цьому етапі діти активно спілкуються з фахівцями з соціальної роботи, звертаються за допомогою до центрів соціально-психологічної реабілітації, соціальних служб, налаштовані на влаштування у сім'ю тощо. Завданням соціальної роботи є допомога дитині у поверненні до унормованого життя: влаштування до реабілітаційного закладу або до сімейних форм (приймальна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронатна сім'я) або ж повернення до батьків.

Лінія 3 на рис. 2.4 демонструє «шлях реабілітації» дітей, які порвали зв'язки з родинами і мають значний досвід вуличного життя. Соціальна робота з реабілітації дитини є довготривалою, кропіткою і вимагає від фахівців з соціальної роботи високого рівня професійної кваліфікації.

5. Соціальний супровід: завершення роботи з адаптації дитини до «нормальних» умов життя: повернення до рідної сім'ї або влаштування

у сім'ю родичів, до прийомної або патронатної сім'ї, до інтернатної установи або початок самостійного життя. У цей період, щоб попередити рецидив повернення дитини «на вулицю», здійснюється соціальний супровід дитини або сім'ї, у якій вона виховується.

Модель планування соціальної роботи відповідно стадії зміни поведінки та способу життя клієнта детально розглянута на прикладі організації роботи з «дітьми вулиці». Проте послідовність зміни поведінки та способу життя клієнта соціальної роботи від «соціально прийнятної» до «асоціальної» і зворотній процес відбувається відповідно з описаною послідовністю. При плануванні і реалізації соціальної роботи з дітьми та молоддю необхідно враховувати стадії зміни їхньої поведінки, відповідно корелюючи напрями та інтенсивність надання соціальної підтримки і рівні кваліфікації спеціалістів з соціальної роботи.

2.5. Модель соціальної роботи з сім'ями відповідно їх рівня соціальної адаптації

Проблеми, які існують у сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, і потребують соціальної підтримки, негативно впливають на функціонування сім'ї як цілісної соціальної системи: деформують стосунки між членами родини, а також взаємодію сім'ї із зовнішнім соціальним середовищем. Що, в свою чергу, обумовлює проблем з *адаптацією сім'ї у суспільстві* як соціального інституту [5].

Адаптація (лат. *adapto* – пристосування) – процес взаємодії живих організмів та оточуючого середовища, який призводить до пристосування їх до умов життєдіяльності. Адаптація у широкому сенсі передбачає пристосування систем, що самоорганізуються, до умов середовища, що змінюються, результатом чого є адаптованість цих систем [20].

Сім'я, як соціальний інститут, має також певний рівень пристосованості до функціонування у відповідному соціальному та культурному середовищі. Соціальну адаптацію сім'ї можна розглядати як з точки зору організації «зовнішніх» стосунків, так і організації сімейного життя:

- 1) взаємодію сім'ї з соціальним середовищем як малої соціальної групи;
- 2) відповідність структури сімейних цінностей та стосунків соціально прийнятним нормам.

Процес *соціальної адаптації сім'ї* визначає відповідність зовнішньої та внутрішньої системи стосунків сім'ї соціально прийнятними нормами. Адаптованість сім'ї – ступінь її пристосування до умов життя і життєдіяльності [5].

Сім'ї, життєдіяльність яких не відповідає прийнятним соціокультурним нормам, опиняються у соціальній ізоляції і шукають відповідні соціальні контакти і шляхи для набуття соціального статусу, у процесі соціальної адаптації таких сімей відбувається їхня маргіналізація. Ефективна реалізація сім'єю своїх основних соціальних функцій може розглядатися як успішна соціальна адаптація сім'ї. Неefективне виконання сім'єю основних функцій виступає як

неефективна соціальна адаптація. Відповідно *соціальна дезадаптація сім'ї* є порушення контактів та взаємодії сім'ї з соціальним середовищем, через що сім'я у конкретних соціальних умовах не може належним чином виконувати свої соціальні функції і відігравати позитивну соціальну роль.

Дезадаптація (desadaptation: франц. des – від, роз; лат. adaptatio – пристосовую) – наслідок низького рівня соціальної адаптації до соціального середовища [23].

У випадку, коли сім'я не може самостійно вирішити певні складні життєві обставини, криза може стати постійною (тривалою). Якщо події, що викликають кризовий стан, постійно повторюються у сім'ї вичерпуються внутрішні ресурси опору. У такому випадку сім'я часто входить у стан адаптації (або квазі-адаптації) до кризи; стан, коли життєво важливі потреби не задовольняються, стає для сім'ї нормальним. При роботі з такими сім'ями важливим моментом є усвідомлення сім'єю потреб зміни способу життя і мотивація членів родини до таких змін [3].

При плануванні і організації соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, одним із показників, що суттєво впливає на вибір форм та методів роботи, є рівень готовності сім'ї до зміни життя, налаштованість на взаємодію із фахівцем соціальної роботи із соціальним оточенням. У таблиці 2.6 наведено характеристику сімей, які потребують соціальної підтримки, за рівнем їх соціальної адаптованості стосовно виконання виховної функції [5, 24].

Розподіл сімей з дітьми за рівнем соціальної адаптованості

<i>Благополучні сім'ї</i>	Сім'ї успішно виконують виховну функцію, не потребують сторонньої допомоги, тому що мають адаптивні можливості (матеріальні, психологічні і іншими внутрішні ресурси) за рахунок яких визначають потреби дітей і забезпечують їх повноцінне виховання і розвиток. У випадку виникнення проблем, таким сім'ям потребують одноразової допомоги
<i>Сім'ї ризику групи</i>	Сім'ї мають певні «соціальні ризики», що знижує їх адаптивні можливості, наприклад: неповна, малозабезпечена, багатодітна сім'я тощо. Сім'ї мають певні обмеження у виконанні виховної функції, тому фахівцям, які з ними працюють, необхідно спостерігати за станом сім'ї, за впливом дезадаптуючих чинників, простежувати чи компенсуються вони позитивними характеристиками і ресурсами сім'ї, у разі необхідності, надати соціальну допомогу та підтримку
<i>Неблагополучні сім'ї</i>	Сім'ї мають низький соціальний статус в одній або кількох сферах життєдіяльності, не виконують належним чином виховну функцію, їхні адаптаційні можливості суттєво занижені, сімейне виховання

	дітей відбувається з великими проблемами. Такі сім'ї потребують комплексної, тривалої соціальної підтримки з боку фахівців. Залежно від характеру сімейних проблем, вони потребують педагогічної, психологічної, посередницької допомоги у довготривалих формах роботи
<i>Асоціальні сім'ї</i>	Взаємодія з сім'ями є проблемною їхній стан потребує суттєвих змін. В таких сім'ях батьки ведуть аморальний, протиправних спосіб життя, житлово-побутові умови не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, а вихованням дітей, як правило, ніхто не займається. Діти є бездоглядними, недоїдають, відстають у розвитку, потерпають від насильства з боку батьків і інших осіб. Робота фахівця з соціальної роботи з такими сім'ями має проводитися у контакті з правоохоронними органами, а також з органами опіки і піклування

Джерело: Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

Запропонований розподіл сімей демонструє необхідність впровадження диференційованого підходу у запровадженні форм та методів соціальної підтримки сім'ї, залежно від рівня її соціальної адаптованості. Метою соціальної роботи є позитивна адаптації сім'ї до життя і взаємодії у соціумі, що передбачає як надання соціальної

допомоги (матеріальна підтримка, професійна перепідготовка, працевлаштування тощо), так і соціально-психологічні роботу спрямовану на набуття людиною відповідальності за себе і своє життя, формування позиції «я – господар свого життя»[16].

Рівень соціальної адаптації сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах, визначають такі показники: готовність (налаштування) членів сім'ї на самостійне вирішення проблемних питань та наявність внутрішніх і зовнішніх ресурсів для їхнього вирішення.

Ресурси (resources) – джерело й арсенал засобів та можливостей, до яких можна звертатися у разі необхідності для виконання якогось завдання або удосконалення дій, особливо коли вони мають надзвичайний характер або здійснюються у критичній ситуації; можуть бути внутрішніми і зовнішніми [23].

Ресурси сім'ї – внутрішні або зовнішні фактори, які застосовуються членами сім'ї або фахівцем у процесі соціальної роботи щодо подолання сім'єю складаних життєвих обставин. Кожна сім'я має індивідуальні ресурси, як зовнішні так і внутрішні, а саме: особисті якості членів родини, наявність житла, підтримка соціального оточення тощо. Одним із завдань на етапі оцінки потреб є саме визначення наявних ресурсів з подальшим залученням їх як чинників підтримки та мотивації сім'ї до позитивних змін.

Відповідно до наукової типологізації та практичного досвіду соціальної роботи центрів соціальних служб з сім'ями у складних життєвих обставинах [1, 10, 18], сім'ї можна об'єднати за рівнем

соціальної адаптації відповідно готовності до зміни життєвих обставин, наявності ресурсів і мотивації, у такі групи:

1) *благополучні сім'ї* – самостійно вирішують складні життєві проблеми, використовуючи внутрішні та зовнішні ресурси;

2) *сім'ї соціального ризику* – не мають достатніх ресурсів і можливостей вирішувати певні життєві проблеми, в той же час налаштовані і вмотивовані повернутися до соціально-прийнятного способу життя, потребують зовнішньої допомоги;

3) *неблагополучні сім'ї /функціонально-неспроможні* – мають комплекс складних життєвих проблем, які самостійно вирішити не можуть, сприймають нормальними обставини власного життя, відсутнє або на низькому рівні розуміння проблем і мотивації щодо їхнього вирішення;

4) *асоціальні сім'ї* – асоціальний спосіб життя сприймають як «норму», не налаштовані на зміну життєвих обставин та на взаємодію із фахівцями, стан «квазі-адаптації» до кризових умов.

Спеціалісти-практики виокремлюють ще один тип сімей, які не можна визначити за певним рівнем соціальної адаптації, – *«пасивні сім'ї*, які не усвідомлюють наявності проблем, або не вважають за необхідність їх розв'язувати, хоча і мають власні ресурси, не готові до взаємодії із фахівцями. Першим завданням соціальної роботи з такими сім'ями є мотивація членів сім'ї до зміни сімейного способу життя.

За принципом моделі зміни поведінки клієнта «Вертушка»/ «Двері що обертаються» (Werch & DiClemente) розроблено *модель соціальної роботи з сім'ями відповідно до рівня їхньої соціальної адаптації*

(І.Пеша), що визначає основні напрями і види соціальної роботи з кожним із типів сімей (див. рис. 2.5) [9].

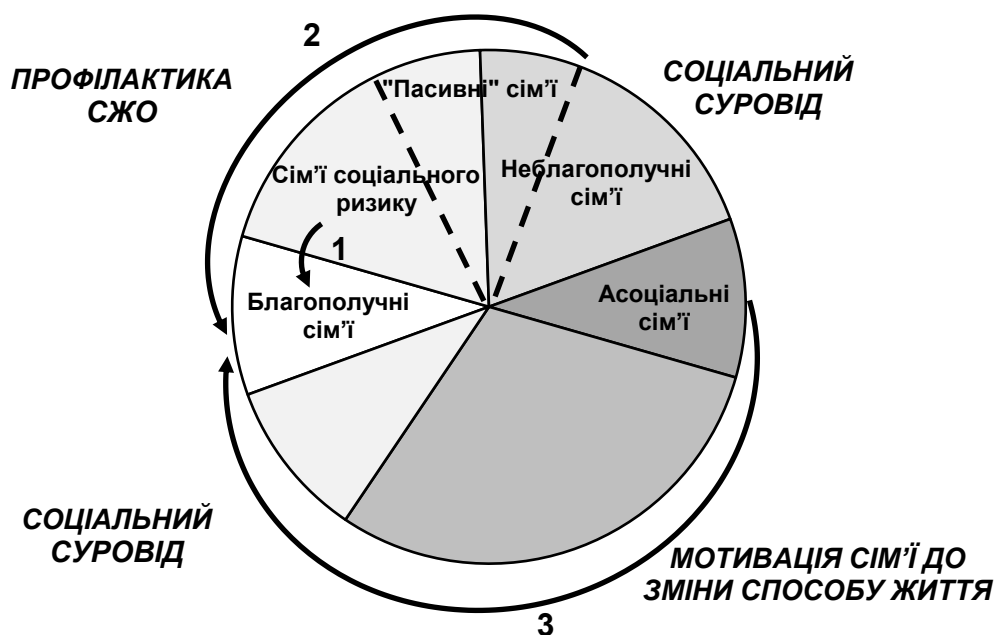

Рис. 2.5. Модель соціальної роботи з сім'ями відповідно до рівня їхньої соціальної адаптації

Джерело: Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.

Відповідно до рівня соціальної адаптації сім'ї щодо розв'язання складних життєвих обставин і рівня вмотивованості до змін визначено п'ять основних *напрямів діяльності* фахівця з соціальної роботи:

1) благополучна сім'я – інформування щодо можливості вирішення певних проблем: психологічних, педагогічних, юридичних;

2)сім'ї соціального ризику – надання консультаційних та інформаційних послуг щодо вирішення проблем, які сім'я самостійно вирішити не може;

3)«пасивна» сім'я – в першу чергу налагодження взаємодії, визнання сім'єю наявності проблем, мотивація до змін (примус – як один із елементів мотивації), послуги з соціального супроводу;

4)неблагополучна сім'я – мотивація до зміни життєвих обставин (примус – як один із елементів мотивації), послуги з соціального супроводу;

5)асоціальна сім'я – налагодження взаємодії, робота щодо визнання сім'єю проблем, мотивація до усвідомлення необхідності змінити спосіб життя (примус – як один із елементів мотивації). Послуги з соціального супроводу надаються за умови готовності членів сім'ї до співпраці і розуміння необхідності зміни способу життя.

Таблиця 2.7

Напрями соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, відповідно до рівня соціальної адаптації

Тип сім'ї	Рівень соціальної адаптації	Напрями соціальної роботи
1) Благополучна сім'я	Члени родини за допомогою власних ресурсів вирішують складні життєві обставини	Інформування щодо можливості самостійного вирішення певних проблем: психологічних, педагогічних, юридичних

2) Сім'ї соціального ризику	Сім'я потребує сторонньої допомоги щодо вирішення певних проблем, проте високий рівень мотивації щодо їхнього вирішення	Консультаційна та інформаційна допомога щодо вирішення окремих проблем, які сім'я не може вирішити самостійно
3) «Пасивні» сім'ї	Сім'я не визнає наявність проблем, або не вбачає за необхідність їх розв'язувати, не готова до взаємодії і соціального супроводу, хоча має власні ресурси	Налагодження взаємодії, визначення сім'єю наявності проблем, мотивація (примус – як один із елементів мотивації) Соціальний супровід
4) Неблагополучна сім'я	Сім'я не може вирішити комплекс СЖО, немає або не вміє використовувати власні ресурси, не вбачає потреби у зміні життєвих обставин	Мотивації щодо зміни життєвих обставин (примус – як один із елементів мотивації). Соціальний супровід.
5) Асоціальна сім'я	Сім'я веде асоціальний спосіб життя, що сприймається членами сім'ї як норма, немає розуміння і потреби у зміні способу життя	Зовнішній примус, мотивація до усвідомлення необхідності змінити спосіб життя.

		Соціальний супровід, за умови формування необхідності зміни і готовності до співпраці
--	--	---

Джерело: Пеша І. В. Модель соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах // Вісник Чернігівського національного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 104. Т. 2. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 50-54.

Запропонований розподіл є досить умовним, проте дає змогу визначити які саме суб'єкти соціальної роботи мають працювати з сім'єю, яка перебуває у складних життєвих обставинах: центри соціальних служб або служби у справах дітей. У неблагополучних сім'ях, що мають комплекс проблем, члени родини ще налаштовані і вмотивовані до зміни способу життя і поведінки. Соціальну роботу з такими сім'ями здійснюють фахівці центрів соціальних служб у формі соціального супроводу, ефективність і термін якого залежить від рівня соціальної дезадаптованості родини. Асоціальні сім'ї не налаштовані на зміну життєвих обставин, їхній соціальний супровід є неефективним, оскільки неможливо налаштувати взаємодію фахівців із членами сім'ї, які сприймають власне неблагополуччя як норму. Соціальну роботу з асоціальними сім'ями мають проводити служби у справах дітей, в першу чергу, вони потребують зовнішнього мотиваційного впливу.

Модель соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, що визначає напрями соціальної роботи

відповідно до рівня соціальної адаптації сім'ї було апробовано центрами соціальних служб і службами у справах дітей у Сватівському районі Луганської області (2012-13 рр.). Практичне її запровадження потребує розробки методик мотивації членів сім'ї до усвідомлення життєвих проблем та зміни способу життя родини.

2.6. Мотивація до зміни життєвих обставин

Одним із негативних чинників, що знижує ефективність, а в окремих випадках і унеможлиблює, взаємодію фахівця з соціальної роботи з клієнтом/сім'єю, які перебувають у складних життєвих обставинах, є супротив/опір до змін.

Супротив до змін є нормальним людським феноменом, який потрібно враховувати у соціальній роботі. Будь-яка особа (або соціальна група) при зміні усталеного і звичного способу життя або поведінки, особливо якщо не розуміє чи не сприймає відповідних позитивних перспектив, відчуває почуття опору, яке може бути відкритим або прихованим [5, 16].

Приклади відкритого опору: неприйняття існуючих проблем; агресивна поведінка стосовно особи, яка наголошує на необхідності змін; ініціювання відкритої дискусії щодо необхідності змін поведінки. Приклади прихованого опору: запізнення на зустрічі, пропуски зустрічей із фахівцями; заперечення втручання сторонніх осіб у особисті справи; сумнів у компетентності спеціаліста; небажання надати інформацію про себе і свій стан або надання неповної, недостовірної інформації тощо.

Зміни у житті також можуть сприйматися клієнтами і сім'ями як загроза. Багато людей не можуть зважитися на те, щоб докорінно змінювати життя, навіть за умови, якщо сучасний стан їх не задовольняє. З одного боку, вони бажають розв'язати наявні проблеми, з іншого, бояться, що таке рішення призведе до поглиблення неблагополуччя.

Супротив це перш за все прояв страху клієнта або членів родини, пов'язаний з необхідністю сприймати і усвідомлювати необхідність зміни звичних і усталених процесів і життєвих обставин. Особи та сім'ї, які ведуть асоціальний спосіб життя, часто мають негативний досвід спілкування з представниками влади у вигляді карних санкцій і попереджень. Розгляд особистих проблем «сторонніми» особами у більшості випадків є неприйнятним для будь-якої особи або родини, в тому числі і тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Супротив проявляється на рівні вербальної, поведінкової і афективної (емоційної) реакції членів родини на візит соціального працівника або втручання органів захисту прав дітей у життя сім'ї [12].

За даними соціологічного опитування «Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах», проведеного Аналітичним центром «Соціоконсалтинг» у 2006 році, члени родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, на момент першого візиту соціального працівника були налаштовані несприятливо, навіть вороже, і спочатку в багатьох випадках відмовлялися від соціальної допомоги. Причин небажання спілкуватися із фахівцями: недовіра до соціальних служб – 56%; зневіра у можливість вирішення проблем – 39%; сором щодо оприлюднення проблеми – 31%; особливості характеру членів сім'ї – 25% [1].

Фахівець з соціальної роботи, на етапі знайомства і налагодження контактів з клієнтом/сім'єю, має переконати їх у власній відвертості, залучати до процесу планування і прийняття рішень, надавати зрозумілу і повну інформацію, поважати думку клієнта/членів сім'ї, використовувати «сильні сторони» і ресурси, демонструвати зацікавленість у вирішенні життєвих проблеми тощо.

У випадку, коли самі клієнти є ініціаторами контакту, тоді це значно полегшує подальшу роботу щодо мотивації до змін. На практиці часто соціальна служба самотійно виступає у ролі ініціатора контакту, спеціалісти вимушені здійснювати цілеспрямований вплив на сім'ю або окремих її членів насамперед з метою зміни мотивацій до спільної співпраці. В такому випадку, соціальні працівники вимушені діяти достатньо категорично, навіть використовувати тиск з метою забезпечення соціальної безпеки членів родини та оточення.

З метою подолання опору до змін клієнтів та членів сім'ї доцільно використовувати короткотермінові плани, результати яких відразу ж дають позитивний ефект, «покрокове вирішення проблем». Дуже важливо, щоб клієнти відчували, що їх життєва ситуація може змінюватися на краще, і бачили позитивні зміни у житті. Під час обговорення та планування діяльності фахівець виділяє життєвонеобхідні питання, які клієнт/сім'я може вирішити самотійно і в короткий термін. Наприклад, спеціаліст може запропонувати терміново позбутися бруду у квартирі, що необхідно для цього зробити і чим можна допомогти. Зміна побутових умов – це позитивний показник, якого можна досягти на початковому етапі роботи з клієнтом/сім'єю.

Фахівці соціальної сфери мають сприймати супротив до змін як цілком природній прояв і використовувати його у формуванні внутрішнього мотиваційного процесу.

Мотивація до змін поведінки та способу життя. Зміни поведінки або ставлення до життєвих обставин неможливі без наявності мотивації, переконання людини у необхідності зміни власного життя. Мотиваційні механізми формування зацікавленості й активності людини у вирішенні особистих та сімейних проблем широко використовуються у соціальній роботі з різними категоріями клієнтів та сімей.

Мотив (motive, лат. motus – рух) – матеріальний або ідеальний предмет, що спонукає до діяльності або вчинку і заради якого вони здійснюються [23].

Мотивами для людини можуть виступати інтереси, ідеали, ціннісні орієнтації, переконання, світогляд. Види мотивів людини за різними ознаками наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Види мотивів людини за різними ознаками

Ознака	Мотиви	
За місцем виникнення	внутрішні	виникають всередині самої людини (власне бажання)
	зовнішні	обумовлені зовнішніми впливами (необхідність, потреба, оплата будь чого тощо)
За емоційним навантаженням	позитивні	такі, що засновані на позитивних очікуваннях

	негативні	такі, що є факторами, що застерігають людину від негативних наслідків
За тривалістю	стійкі	в основі яких лежать потреби людини та які не вимагають додаткового підкріплення
	нестійкі	такі, що вимагають постійного підкріплення ззовні

Джерело: Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науково-методичний збірник. К.: Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2016. 110 с.

Мотив – це те, що належить суб'єкту поведінки, є його усталеною особистою властивістю та зсередини спонукає до вчинення певних дій. До свідомо обґрунтованих мотивів особистості слід віднести *цінності, переконання, наміри*.

Цінність (value) – категорія духовного життя людини; вірування, дії, що індивід сприймає як важливі і значимі. Високий і глибокий ступінь емоційного сприйняття і передача ідей або доктрин; віра; потенційна мета; цінності показують як людина вирішує жити; спрямовують життя і мотивують поведінку [23].

Термін «цінності» використовуються для характеристики особистості, соціально-культурної значимості певних об'єктів або явищ. Цінності особистості становлять систему її ціннісних орієнтацій, що є

основою свідомості і діяльності особистості. Цінність – особистісне ставлення до світу, що виникає на основі не лише знання й інформації, а і власного життєвого досвіду. Цінності – частина культури, яку особистість отримує під впливом батьків, сім'ї, релігії, державних і громадських організацій, школи і навколишнього середовища. Вагоме значення в світі ціннісних орієнтацій людини мають віра, воля, сумнів, ідеал.

Переконання (conviction, credo) – це спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок в об'єкта впливу [23].

Переконання – це мотиви практичної й теоретичної діяльності, обґрунтовані теоретичними знаннями і світоглядом людини. Глибоко обґрунтовані переконання зберігаються протягом усього життя людини і є характерними ознаками властивостей особистості.

Намір – задум, прагнення зробити що-небудь для досягнення поставленої мети, є мотиваційною основою діяльності.

Намір – це свідоме рішення досягти певної мети з чітким комплексом засобів і способів діяльності, що об'єднує спонукання до дії і планування. Наміри організовують поведінку людини.

Поняття «мотивація» є значно ширше, ніж поняття «мотив» і має подвійний зміст: по-перше, це система чинників, що впливають на поведінку людини (потреби, мотиви, цілі, наміри тощо), по-друге, характеристика процесу, який стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні.

Мотивація (motivation) – сукупність спонукальних факторів (система мотивів, потреб, стимулів, ситуативних чинників), яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини [23].

Мотивування – це процес впливу на особу з метою спонукання її до конкретних дій за допомогою активізації певних мотивів [11].

Розрізняють внутрішню та зовнішню мотивацію. *Внутрішня мотивація* обумовлена власними бажаннями і прагненнями людини, особистим інтересом до процесу досягнення певної мети або задоволенням від отриманих результатів діяльності. Внутрішня мотивація особистості є найбільш ефективною у досягненні життєвих змін.

Зовнішня мотивація – сторонній (зовнішній) вплив – використовується у практиці соціальної роботи з метою зміни життєвих установок та поведінки особи або членів сім'ї і спрямована на формування у людини внутрішнього усвідомлення і переконання необхідності життєвих змін. Зовнішній вплив є стимулом, що сприяє формуванню внутрішньої мотивації людини: розвитку особистісних інтересів та нахилів, моральних принципів, внутрішніх установок, самоутвердження і підвищення рівня самооцінки.

У організації зовнішнього мотиваційного процесу використовують *імперативні (примусові)* і *неімперативні* форми. Непримусовими формами мотиваційного впливу є *прохання, порада, переконання*, що передбачають можливість людини відмовитися у бідь який час від запропонованих або запланованих варіантів виходу із складних життєвих обставин. У випадку складної життєвої ситуації непримусові форми впливу виступають як наснаження особистості до змін.

Примусовими (імперативними) формами зовнішнього мотиваційного впливу є *вимога (наказ), примус*.

Зміна поведінки клієнта, як результат зовнішньої мотивації, не гарантує закріплення бажаної поведінки, не формує сприйняття її як життєво необхідної моделі. В той же час зовнішній вплив сприяє формуванню внутрішніх мотивів особистості і може бути стимулом до формування внутрішньої мотивації і початку процесу зміни поведінки.

Основними формами мотивації, які використовуються у соціальній роботі, є: порада у вигляді наданої клієнту пропозиції щодо можливого варіанту вирішення проблеми; переконання, що включає роз'ясненні сутності подій, причинно-наслідкових зв'язків, аргументацію тощо; в окремих випадках – наслідування певним життєвим прикладам, прагнення досягти бажаного результату, якого інші за подібних обставин (як приклад, обмін досвідом за принципом «рівний-рівному»). Мотивуючою формою є прохання, яке має бути сформульовано чітко, зважено, чемно, з повагою до клієнта та його права відмовитися від запропонованого варіанту. Неприпустимими формами мотивації у соціальній роботі імперативні (примусові) методи (наказ, примус, санкції) та маніпуляція [7].

Методики мотиваційної психотерапії, спрямовані на формування у клієнта внутрішньої мотивації, передбачають дотримання ряду положень:

- мотивація до змін має виходити від самої особистості, а не ззовні;
- агресивне переконання є неефективним у процесі розв'язання сумнівів і протиріч, що виникають у особи з проблемною поведінкою;

- особа має усвідомлювати наявність протиріч у своєму ставленні до проблеми;

- людина з проблемною поведінкою може потребувати конкретних порад щодо вирішення протиріч;

- стиль спілкування має бути спокійним і дипломатичним;

- готовність до змін не виникає сама собою, а є результатом особистісних переживань;

- партнерські стосунки можуть допомогти людині досягти бажаних змін [5].

Підходи налагодження взаємодії та мотивації до змін осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що використовуються у практичній соціальній роботі наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Підходи налагоджені взаємодії та мотивації до змін осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах

Поступовість задоволення життєвих потреб	При плануванні роботи з особами/сім'ями, фахівець з соціальної має враховувати їх потреби. Якщо не задовільні найнижчі, фізіологічні потреби (в їжі, воді, відпочинку, захисті, безпеці), то робота над формуванням і задоволенням найвищих потреб у самореалізації і самовираження буде не ефективною і без результативною
Працювати з запитом	Фахівець соціальної роботи у першу чергу має працювати з тою проблемою/питанням, з яким звернулася за допомогою особа/сім'я

Довірливі стосунки	Позитивний результат соціальної роботи у подоланні складних життєвих обставин можливий лише тоді, коли будуть налагоджені доброзичливі та довірливі взаємостосунки між особою/членами сім'ї і фахівцем з соціальної роботи
Пошук сильних сторін і ресурсів	Кожна особа або сім'я, незалежно від складності життєвих обставин, має сильні сторони, зовнішні і внутрішні ресурси. Завданням фахівця з соціальної роботи спільно з клієнтами визначити їх знайти і використовувати у роботі
Довіра та повага	Довіра та повага фахівця з соціальної роботи до клієнта/членів сім'ї є мотиваційним стимулом змін на краще
Формування самооцінки	Формування або підвищення рівня самооцінки клієнтів/членів сім'ї є одним із завдань соціальної роботи

Джерело: Зберегти сім'ю, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / [автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шепіленко О.С.]. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.

Методи мотивації клієнтів до змін поведінки і способу життя були апробовані Представництвом благодійної організації «Надія та житло для дітей» в Україні у роботі з сім'ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах [3]. Мотивація членів сім'ї до зміни життєвих обставин починається під час першого візиту фахівця з соціальної роботи із поясненням наслідків, до яких може призвести теперішнє

становище сім'ї, та прогнозу розвитку подій у перспективі, якщо сім'я почне змінювати спосіб життя. Підтримуючим фактором у подальшій взаємодії є демонстрація спеціалістом власної зацікавленості і готовності до співпраці з сім'єю.

Наснаження. Одним із методів соціальної роботи спрямований на мотивацію і спонукання клієнтів/членів сім'ї до зміни життєвих обставин є наснаження, що спрямовано на формування у особистості, що перебуває складній життєвій ситуації, нового досвіду, конструктивного ставлення до життєвих обставин, вироблення активної позиції, стратегії поведінки, яка б сприяла покращанню ситуації та недопущенню у майбутньому повторного розвитку негативних подій, а також підтримку прагнення особистості до саморозвитку та самореалізації [7]. У результаті такої діяльності особа усвідомлює та/або посилює відповідальність за вирішення власних проблем, у неї формуються навички самодопомоги та відбувається мобілізація внутрішніх ресурсів.

Наснаження – метод соціальної роботи, метою якого є допомога клієнтові у підвищенні рівня контролю над своїм власним життям та діями, а також забезпечення можливості реалізації їх потенціалу [6]. Воно передбачає «опосередкований» та «активний» способи надання допомоги.

Наснаження у діяльності соціального працівника, за думкою Н. Кривоконь, передовсім спрямовано на досягнення змін у емоційній, когнітивній та поведінковій сферах клієнта. На рівні емоцій – це відчуття впевненості у своїх силах, насиченість енергією, певне піднесення, натхнення. На когнітивному рівні відбувається переоцінка можливостей, формується позитивне, конвергентне мислення,

розкривається потенціал, проявляються аналітичні здібності тощо. Поведінкова сфера характеризується активністю, прагненням реалізації планів і конкретними діями, налагодженням взаємодії з іншими, побудовою нових стосунків, пошуком однодумців тощо [7, с. 195].

Напрямами наснаження клієнта/членів сім'ї є мотивація особистості, цілепокладання, залучення клієнтів до оцінки і планування життя, формування та/або корекція системи ціннісних установок особистості, мобілізація ресурсів.

2.7. Мережа соціальної підтримки

Соціальна підтримка – це дії та чинники, які особа або окрема сім'я сприймає як такі, що допомагають їм змінити життєві обставини на краще. У контексті соціальної роботи з сім'ям, дітьми та молоддю соціальна підтримка розглядається як система заходів спрямована на надання допомоги або соціальних послуг особам або сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, у подоланні стресових моментів, вирішення життєвих проблем з використанням внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Соціальна підтримка (англ. social support):

- 1) система заходів суб'єктів соціальної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг;
- 2) система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей [23].

Серед найбільш поширених видів соціальної підтримки виділяють матеріальну, психологічну, педагогічну, правову підтримку [22].

Матеріальна підтримка передбачає виплату пенсій, компенсацій, допомоги на лікування та оздоровлення, надання товарів першої необхідності, медикаментів тощо. Види матеріальної підтримки осіб та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: адресна соціально-економічна допомога, послуги з соціального обслуговування, соціально-економічні послуги.

В Україні державна соціальна підтримка регулюється нормативно-правовими актами та надається у грошовій та натуральній формах, а також у формі послуг з соціального обслуговування. Державна соціальна підтримка передбачена як для всього населення України, так і для окремих груп населення: безробітних громадян, малозабезпечених сімей, сімей з дітьми, осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

Психологічна підтримка спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта або сім'ї, з мотивації до зміни життєвих обставин, формування впевненості щодо подолання життєвих негараздів, психологічних комплексів, активізацію діяльності, зміцнення особистісної позиції. Психологічна підтримка здійснюється шляхом надання психологічних консультацій, організації психотерапевтичних груп та груп самопомоги, психологічної діагностики, корекції та реабілітації.

Педагогічна підтримка включає превентивну та оперативну допомогу дітям, сім'ї шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення соціально-педагогічної роботи,

організації просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо.

Правова або юридична підтримка здійснюється шляхом надання юридичних консультацій, організації заходів з інформування щодо чинного законодавства, соціальних гарантій та пільг, проведення заходів, спрямованих на захист прав та інтересів громадян, сімей, дітей, оформлення правових документів, представництво інтересів тощо.

На противагу соціальному захисту, що передбачає надання державної допомоги без активного залучення особи до вирішення власних проблем, соціальна підтримка передбачає активну участь самого клієнта у подоланні складаних життєвих обставин, використання елементів самодопомоги. З позиції взаємодії з клієнтом *соціальна підтримка* – це комплекс заходів держави, які реалізуються не лише державними організаціями, а й громадськими, благодійними та комерційними організаціями, окремими особами, які надають соціальні послуги, і передбачають активну участь клієнта у зміні власних життєвих обставин.

Враховуючи, що окрема особа або сім'я перебуває у системі зовнішніх стосунків з оточуючим соціальним середовищем, то одним із завдань соціальної роботи є підтримка або розбудова мережі соціальних стосунків, як підтримуючого зовнішнього ресурсу [5].

Мережі – це формальні чи неформальні зв'язки людей чи організацій, які можуть поділяти між собою ресурси, обмінюватися навичками, інформацією, знаннями тощо [23].

Відповідно до того як соціальні стосунки впливають на особу/сім'ю вони можуть бути позитивними чи негативними. Так людина з алкогольною залежністю включена у мережу стосунків які дають змогу

купувати алкоголь, спілкуватися з людьми які без осуду сприймають її залежність і ведуть подібний спосіб життя. У випадку прийняття рішення про позбавлення від алкогольної залежності, вона має налагодити стосунки з представниками іншої соціальної мережі, які підтримають у позбавленні від залежності. До цієї мережі соціальної підтримки, можуть увійти члени сім'ї, родичі, друзі або знайомі, фахівці соціальної сфери, лікарі, лікарні або реабілітаційний центр, група анонімних алкоголіків тощо.

Мережа соціальної підтримки є комплексом взаємопов'язаних відносин, що забезпечує стійкі моделі взаємодії та міжособистісних стосунків. Зазвичай вона складається із усіх тих людей, що допомагають конкретній особі або сім'ї долати складні життєві обставини, та включає родичів, друзів, сусідів, колег та соціальних працівників, які надають допомогу особі або сім'ї у рішенні проблемних питань повсякденного життя.

Методи соціальної підтримки, що здійснюються через систему міжособистісних стосунків: схвалення; наставляння; психологічна допомога; інформування; конкретна практична допомога.

Одним із завдань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є формування мережі соціальної підтримки, яка б була безпечною, викликала довіру і в подальшому сприяла особі або сім'ї у подоланні складних життєвих негараздів. При побудові підтримуючих мереж використовуються ресурси громади, як соціального середовища життєзабезпечення кожної конкретної особи або сім'ї [5].

Література та посилання до розділу 2

1. Аналітичний звіт: Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. К.: Держсоцслужба, 2006. 136 с.
2. Впровадження програми надання соціальних послуг сім'ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися у складних життєвих обставинах: Методичні рекомендації. К.: «Р.К.Майстер-принт», 2008. 196 с.
3. Зберегти сім'ю, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / [автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шепіленко О.С.]. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. І.Д.Зверєва, Ж.В.Петрочко. К.: Фенікс, 2007. 528 с.
5. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
6. Клос Л.Є., Микитенко Н.О. Вступ до практичної соціальної роботи: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності "Соціальна робота" вищих навчальних закладів. Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2005. 140 с.
7. Кривоконь Н. І. Поняття наснаження в аспекті психології соціальної роботи / Н. І. Кривоконь // Проблеми загальної та педагогічної

- психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2011. Т. XIII, ч. 3. С. 190–198.
8. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / [за ред. проф. А. Й. Капської]. – К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. 260 с.
 9. Пеша І. В. Модель соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах // Вісник Чернігівського національного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 104. Т. 2. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 50-54.
 10. Пеша І.В. Напрями реалізації регіональних програм підтримки сім'ї // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. № 3. С. 46– 55
 11. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науково-методичний збірник. К.: Київський міській центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2016. 110 с.
 12. Райкус Дж., Хьюз Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: Практическое пособие: в 4 т. Планирование и семейно-ориентированная социальная работа. СПб.: Питер, 2009. 256 с.
 13. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / [за заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко]. К.: Основа-Принт, 2007. 128 с.

14. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
15. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с
16. Соціальні служби родині: Розвиток нових підходів в Україні / [за ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної]. – К.: ДЦССМ, 2003. – 86 с.
17. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина II. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник / Дацаківська О.Ю., Стельмах С.С., Максименко К.М. Київ, 2021. 72 с
18. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики. Запоріжжя, ТОВ «Друкарня «Друкарський світ», 2011. 224 с..
19. Створення та функціонування прийомних сімей: Навчальний посібник для державних службовців/ О.О.Яременко, Н.М.Комарова, Л.С.Волинець, І.В.Пеша. К.:Укр. ін-т соц.досліджень, 2000. 128 с.
20. Степаниця С.Л. Соціальна адаптація як невід'ємна складова соціалізації особистості). *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. 2011 Випуск 49 (7). С. 298–303.
21. Теорія та методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т.В.Семигіної, І.І.Мигович. К.: Академвидав, 2005. 328 с.

22. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчальний посібник / А.Й. Капська, І.В. Пеша, О.Ю. Міхеєва, М.Г. Соляник. К.:НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 257 с.
23. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
24. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 552 с.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ СІМ'ЯМ, ДІТЬМ ТА МОЛОДІ

3.1. Система надання соціальних послуг

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюється шляхом надання соціальних послуг та забезпечення соціальної підтримки відповідно до індивідуальних потреб та наявних ресурсів клієнтів, які визначаються за результатами оцінювання потреб у соціальних послугах особи або сім'ї.

Здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю передбачає реалізацію таких етапів:

- 1) оцінювання потреб у соціальних послугах;
- 2) планування, організація, координація та надання соціальних послуг та різних видів соціальної підтримки (державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та інших форм підтримки) залежно від потреб;
- 3) моніторинг надання соціальних послуг (стаття 6-1 Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг (стаття 1, Закон України «Про соціальні послуги») [10].

Послуги соціальні (social services) – правові, економічні, психологічні, освітні, медичні, реабілітаційні та інші дії державних або неурядових організацій, спрямовані на окремі соціальні групи, індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою задоволення потреб і забезпечення прав, поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації, повернення до повноцінного життя [17].

Основні *цілі* надання соціальних послуг особам та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки:

- профілактика складних життєвих обставин;
- подолання складних життєвих обставин;
- мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин (стаття 2, Закон України «Про соціальні послуги»).

Соціальні послуги поділяються за спрямуванням, типом та місцем надання, строком реалізації. Надання соціальних послуг здійснюється за трьома основними напрямками: соціальна профілактика, соціальна підтримка, соціальне обслуговування (див. табл. 3.1).

Напрями реалізації соціальних послуг

Напря́м	Завдання реалізації
Соціальна профілактика	запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
Соціальна підтримка	сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин
Соціальне обслуговування	мінімізація для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримка їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду

Джерело: Про соціальні послуги: Закон України Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII.

Також соціальні послуги розрізняються за типом організації допомоги, залежно від місця і строку реалізації. Класифікація соціальних послуг відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» наведена у таблиці 3.2.

Класифікація соціальних послуг з типом організації і строком надання

За типом	прості	не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо)
	комплексні	передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо)
	комплексні спеціалізовані	надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим)
	допоміжні	надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни,

		санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо)
За строком надання	екстрені (кризові)	послуги надаються невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг
	постійні	послуги надаються не менше одного разу на місяць протягом більше одного року
	тимчасові	послуги надаються не менше одного разу на місяць протягом до одного року
	одноразові	за потребою отримувача послуги

Джерело: Вакуленко О.В., Голубенко Т.О., Івженко І.Б. Сучасні здобутки та виклики розвитку соціальних послуг в Україні / The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. 1436 p. С. 848-860.

Відповідно до місця надання соціальні послуги можуть надаватися:

- за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);
- у приміщенні надавача соціальних послуг:
 - стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;
 - напівстаціонарно – протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;
- за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Систематизований перелік соціальних послуг, мета, строки їх надання та категорії населення, на які спрямовані послуги, наведено у Класифікаторі соціальних послуг, затвердженому наказом Міністерства соціальної політики (2020). Відповідно з Класифікатором кожна соціальна послуга має відповідний код, який використовується в Інформаційно-аналітичній системі управління соціальною підтримкою населення України (E-Social).

Організаційні та правові засади надання соціальних послуг в Україні регулюються Законом України «Про соціальні послуги» [10]. Відповідно до Закону основними засадами функціонування системи надання соціальних послуг є:

- профілактичний характер;

– відповідність соціальних послуг потребам осіб/сімей, які належать до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах;

– безперервність, послідовність надання соціальних послуг та їх різноманітність, що забезпечуються шляхом взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг;

– забезпечення державних гарантій у сфері надання соціальних послуг та демонополізації на ринку соціальних послуг;

– рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів (стаття 10, Закон України «Про соціальні послуги»).

Планування та надання соціальних послуг особі/сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здійснюється за методом ведення випадку і передбачає послідовне виконання таких дій:

1) *аналіз* ситуації щодо осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю

2) *оцінювання* потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;

3) *рішення* про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;

4) *індивідуальний план* надання соціальних послуг;

5) *договір* про надання соціальних послуг;

6) *виконання договору* про надання соціальних послуг *та індивідуального плану* надання соціальних послуг

7) *моніторинг* надання соціальних послуг та *оцінка* їх якості (стаття 18, Закон України «Про соціальні послуги»).

Уповноваженими органами, що забезпечують функціонування системи надання соціальних послуг в країні є: Міністерство соціальної політики України, місцеві державні адміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад. Законом визначено повноваження органів, що забезпечують надання соціальних послуг на державному, регіональному та місцевому рівнях, права і обов'язки отримувачів і надавачів соціальних послуг.

Порядок та умови планування та надання соціальних послуг, послідовний алгоритм організації такої діяльності визначено Порядком організації соціальних послуг, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2020).

У 2022 році у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні до Закону України «Про соціальні послуги» внесено зміни, відповідно до потреб отримувачів соціальних послуг під час дії воєнного стану, а саме:

- визначено порядок організації надання соціальних послуг на регіональному та територіальному (рівень адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади) рівнях у разі введення надзвичайного стану або воєнного стану;

- зменшений період підрахунку середньомісячного сукупного доходу з півроку до кварталу при оформленні статусу малозабезпеченої особи;

- прийняття рішення про невідкладне надання соціальних послуг екстрено (кризово) особам різного віку та їх сім'ям у разі наявності загрози їх життю чи здоров'ю суб'єктам надання соціальних послуг державної/комунальної власності у разі введення надзвичайного або воєнного стану.

- надання соціальних послуг (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання/перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Соціальні послуги надаються відповідно до *державних стандартів соціальних послуг*, що визначають зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання відповідної соціальної послуги та показники якості, а також вимоги щодо забезпечення доступності соціальної послуги на кожному етапі їх надання.

Державний стандарт соціальної послуги – визначені нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальної послуги, показники її якості [10].

Державні стандарти соціальних послуг, які внесено до Класифікатору соціальних послуг, розробляються для забезпечення гарантованого державою обсягу відповідної соціальної послуги, оцінки її якості та ефективності. У 2022 році Міністерством соціальної політики України було затверджено 29 державних стандартів соціальних послуг, що забезпечує дотримання єдиних вимог щодо надання соціальної підтримки і допомоги соціально вразливим категоріям населення.

За інформацією Національної соціальної сервісної служби України у 2021 році соціальними послугами було охоплено 323,4 тис. сімей/осіб у яких виховувалося 395,6 тис дітей, з них перебували у складних життєвих обставинах 112,2 тис. сімей/осіб [3] (див. рис.3.1).

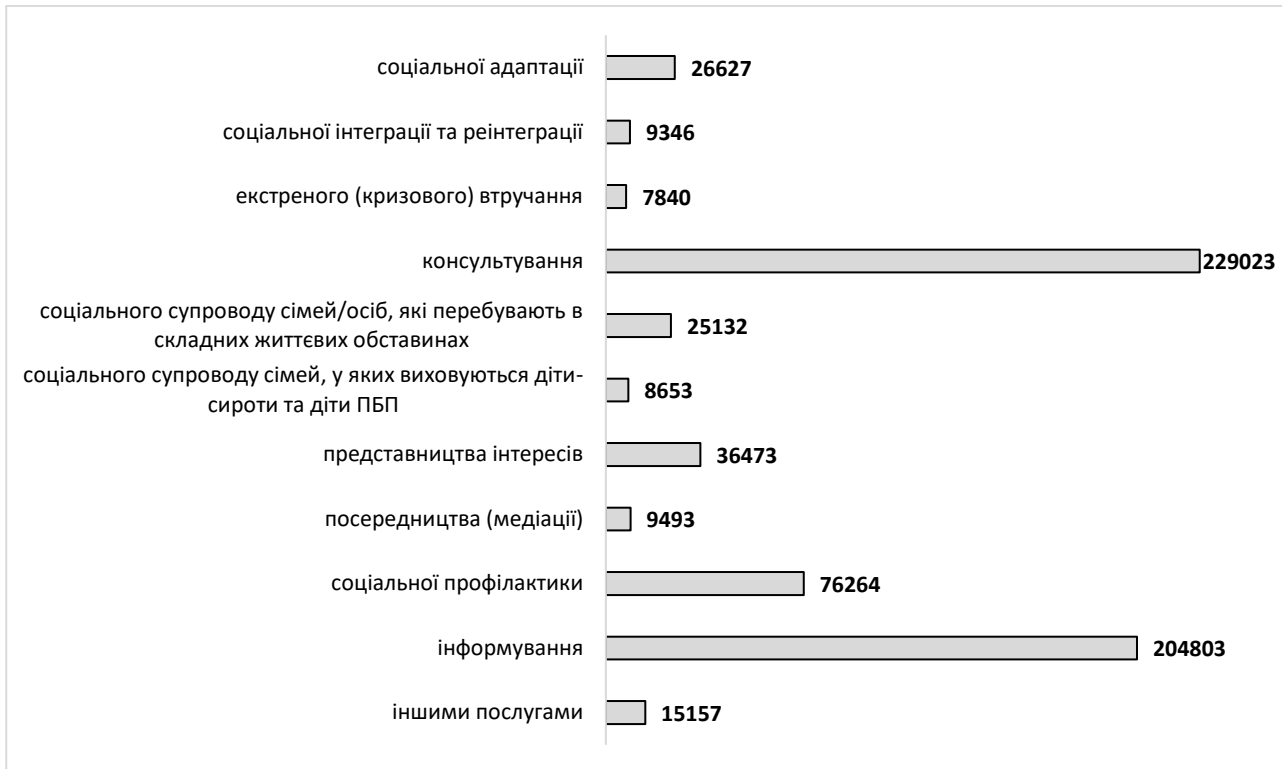

Рис. 3.1. Кількість сімей (осіб), охоплених соціальними послугами у 2021 році

Джерело: Інформація Національної соціальної сервісної служби України щодо моніторингу надання соціальних послуг сім'ям/особам вразливих груп населення, у т. ч., які перебувають у складних життєвих обставинах, у 2021 році.

З метою впровадження інформаційних технологій у систему соціальної роботи Міністерство соціальної політики України впроваджує Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС), що передбачає запровадження електронного кейс-менеджменту – використання комп'ютерних процесів на всіх етапах соціальної роботи з клієнтом – від аналізу потреб до оцінки результатів. Проєкт включає

створення електронних кабінетів для клієнтів, надавачів соціальних послуг та кейс-менеджерів. У вересні 2023 року розпочалося бета-тестування системи.

Електронний кейс-менеджмент покликаний оптимізувати роботу фахівців із соціальної роботи та забезпечити системний підхід до організації надання соціальних послуг вразливим категоріям населення та особам/сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах. Кейс-менеджмент дозволяє організувати надання соціальних послуг, виходячи з потреб конкретної людини чи родини. Фахівець пропонує саме ті соціальні послуги та інші види підтримки, які зможуть допомогти людині вийти зі складної життєвої ситуації.

3.2. Оцінювання потреб у соціальних послугах

Оцінка потреб особи або сім'ї є важливою складовою процесу надання соціальних послуг і дієвим інструментом для забезпечення ефективного надання соціальної допомоги та задоволення потреб соціально вразливих категорій населення.

Оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді – аналіз належності сімей, дітей та молоді до вразливих груп населення, перебування у складних життєвих обставинах та визначення індивідуальних потреб сімей, дітей та молоді, переліку та обсягу необхідних соціальних послуг, інших видів соціальної підтримки, соціальної допомоги (стаття 1, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми»).

Оцінювання потреб особи/сім'ї спрямовано на досягнення таких цілей:

- визначення потреби в соціальних послугах: оцінка допомагає визначити, чи є у особи чи сім'ї реальна потреба в певних соціальних послугах. Це допомагає уникнути марнотратства ресурсів і забезпечити надання допомоги тим, хто її дійсно потребує;

- планування і індивідуалізація послуг: оцінка потреб дозволяє зрозуміти специфічні потреби конкретної особи або сім'ї. На її основі можна розробити індивідуальний план надання соціальної послуги, який враховує унікальні потреби і цілі клієнта/сім'ї;

- оцінка ефективності і результативності: оцінка потреб допомагає визначити початковий стан особи або сім'ї та окреслити, які результати очікуються від надання соціальних послуг. Це дозволяє визначити, наскільки успішно було надано послуги та чи були досягнуті поставлені цілі;

- реалізація принципів справедливості і рівності: оцінка потреб забезпечує організацію надання соціальних послуг на основі об'єктивних критеріїв з врахуванням індивідуальних потреб кожного клієнта. Це сприяє справедливості та рівності в доступі до соціальних послуг.

Відповідно до Порядку організації надання соціальних послуг оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах проводиться фахівцем із соціальної роботи протягом семи робочих днів з дати виявлення особи/сім'ї, яка належить до вразливих категорій населення або перебуває під впливом чинників, що можуть спровокувати складні життєві обставини [8].

Під час оцінювання потреб особи або сім'ї у соціальних послугах, проводиться аналіз обставин, які можуть або вже призвели до порушень у їхній життєдіяльності. Визначаються фактори, що викликали потрапляння в складні життєві ситуації, оцінюється рівень складності існуючих проблем та їх вплив на їхнє життя. Також визначаються індивідуальні потреби в соціальних послугах та спроможність особи або сім'ї самостійно подолати або зменшити негативний вплив таких обставин. За результатами оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах складається Акт оцінки потреб за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики. Показники за якими здійснюється оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Показники оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах
(відповідно до Акту оцінки потреб сім'ї/особи)

Інформаційні блоки	Показники оцінювання
1. Загальна інформація про членів сім'ї / особу за місцем проживання	<p>Місце проживання (адреса)</p> <p>Інформація на кожного члена родини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прізвище, ім'я, по батькові - дата народження - родинний зв'язок - інвалідність - дієздатність - місце роботи/ навчання, посада - реєстрація за місцем проживання - контактний телефон

<p>2. Стан та потреби дитини</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) самопочуття дитини, її зовнішній вигляд 2) харчування 3) навчання та досягнення 4) емоційний стан 5) шкідливі звички та ознаки девіантної поведінки 6) сімейні та соціальні стосунки 7) самообслуговування 8) інша важлива інформація
<p>3. Стан дорослих членів сім'ї (батька, матері) / особи на момент оцінювання</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) здоров'я 2) емоційний стан 3) шкідливі звички, прояви ознак девіантної поведінки 4) соціальні контакти 5) соціальна історія 6) зайнятість 7) самообслуговування/ здатність до незалежної життєдіяльності 8) виконання батьківських обов'язків
<p>4. Фактори сім'ї та середовища</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) мережа соціального супроводу сім'ї/особи 2) соціальні стосунки сім'ї/особи в громаді 3) основні доходи сім'ї, в тому числі державна допомога, компенсації, пільги

	<p>4) борги</p> <p>5) члени сім'ї, інші особи, які проживають разом із сім'єю/особою і потребують підтримки, захисту, соціального обслуговування</p> <p>6) помешкання та його стан</p>
5. Класифікація випадку	<p>- простий</p> <p>- середньої складності</p> <p>- складний</p> <p>- екстрений</p>

Джерело: Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики від 13.07.2018 № 1005.

Акт також містить інформацію щодо складності випадку (простий, середньої складності, складний, екстрений), що здійснюється за такими критеріями:

- характер впливу складних життєвих обставин на стан дитини/особи та задоволеність її потреб;
- здатність батьків, осіб, що їх замінюють, задовольняти потреби дитини (їхній батьківський потенціал);
- здатність опікуна/опікунів недієздатної особи задовольняти потреби недієздатної особи (його/їхній потенціал);
- вплив факторів сім'ї та середовища на задоволення потреб дитини/особи;

- тривалість складних життєвих обставин;
- усвідомлення дитиною/особою/її опікуном/сім'єю наявності та причин складних життєвих обставин, готовність до співпраці з надавачами соціальних послуг.

Критерії та ознаки за якими визначається складність випадку що оцінюється наведено у додатку 3.1.

За результатами оцінювання складається відповідний Висновок оцінки потреб сім'ї/особи який визначає наявність складних життєвих обставин (або їх відсутність), вплив СЖО на життєдіяльність сім'ї або особи, рівень усвідомлення проблеми та готовність до співпраці із фахівцями соціальної сфери, перелік соціальних послуг, які потребує сім'я/особа.

Оцінка потреб є важливим інструментом для забезпечення ефективного та ефективного надання соціальних послуг та задоволення потреб соціально вразливих категорій населення. Оцінювання потреб допомагає розробити індивідуальний план соціальної підтримки з врахуванням індивідуальних потреб та ресурсів особи/сім'ї, що може включати в себе надання соціальних послуг, консультацію фахівців та інші заходи для покращення життєвих обставин клієнтів.

Оцінювання рівня безпеки дитини. Оцінка потреб дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, здійснюється при проведенні фахівцем соціальної роботи оцінювання потреб сім'ї у якій вона виховується за алгоритмом визначним Порядком організації надання соціальних послуг [8].

У випадку, якщо служба у справах дітей отримує повідомлення про те що існує загроза життю або здоров'ю дитини, проводиться *оцінка*

рівня безпеки дитини відповідно з Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [7]. Результати оцінки обґрунтовують чи становлять життєві обставини загрозу життю або здоров'ю дитини і необхідність прийняття рішення про негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють.

Оцінку рівня безпеки дитини проводять такі спеціалісти:

- фахівці служби у справах дітей;
- представник підрозділу органів Національної поліції;
- фахівцем із соціальної роботи;
- представник закладу охорони здоров'я.

Інформацію щодо становища дитини фахівці отримують при спілкуванні з нею, пояснення батьків, інших законних представників, осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною, родичів, інших осіб. А також за власними спостереженням за умовами життя і поведінкою дитини.

За результатами оцінювання оформлюється Акт проведення оцінки рівня безпеки дитини. Акт містить інформацію про стан дитини в момент виявлення; факти, що свідчать про нездатність батьків, або осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною, гарантувати її безпеку; інші обставини, що є небезпечними для дитини. Показники за якими проводиться оцінка безпеки дитини наведені у таблиці 3.4.

Показники оцінювання рівня безпеки дитини

(відповідно до Акту проведення оцінки рівня безпеки дитини)

Інформаційні блоки	Показники оцінювання
I. Особисті дані про дитину	Прізвище, ім'я, по батькові дитини Стать Дата народження Статус (дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування, дитина, залишена без батьківського піклування) Свідоцтво про народження/ паспорт Адреса проживання (перебування) дитини
II. Дані про батьків дитини, інших законних представників	Прізвище, ім'я, по батькові Дата народження Місце роботи, найменування посади Номер контактного телефону Адреса фактичного місця проживання (перебування) Адреса, за якою зареєстровано місце проживання (перебування)
III. Стан дитини на момент виявлення	1. Дитина повідомляє про небезпеку та просить допомоги 2. Наявні фізичні та поведінкові ознаки, що можуть свідчити про жорстоке поводження з дитиною

	<p>3. Наявні факти, що можуть свідчити про те, що з дитиною вступали в статеві зносини та/або вчинялися розпусні дії стосовно неї:</p> <p>4. Наявні ознаки погіршення стану здоров'я на момент виявлення дитини</p> <p>5. Дитина має зовнішні ознаки недогляду чи занедбаності</p> <p>6. Наявні факти залучення дитини до протиправної діяльності</p> <p>7. Дитина стала очевидцем злочину/ правопорушення проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи</p>
<p>IV. Факти, що свідчать про нездатність батьків, інших законних представників, осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною, гарантувати безпеку дитині (дітям)</p>	<p>1. Батьки, інші законні представники, особи, які фактично здійснюють догляд за дитиною, відсутні на момент виявлення дитини</p> <p>2. Дитина віком до 7 років або дитина у безпорадному стані (хвора, з обмеженням життєдіяльності тощо) залишена без нагляду осіб, які досягли 14 років</p> <p>3. Дитина залишена під наглядом осіб з наявними ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, перебування під дією психоактивних речовин, вираженого психічного розладу</p>

	<p>4. Наявність небезпечної поведінки або ознак психічних та поведінкових розладів</p> <p>5. Батьки, інші законні представники, особи, які фактично здійснюють догляд за дитиною, перебувають у невідкладному стані, що є прямою загрозою їх життю та здоров'ю або їх оточенню</p>
<p>V. Інші факти, що свідчать про небезпеку для дитини</p>	<p>1. У помешканні перебувають інші особи, які ймовірно:</p> <ul style="list-style-type: none"> - у стані алкогольного сп'яніння - під дією психоактивних речовин - є кривдниками <p>2. Наявні ознаки незабезпечення дитини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - належним харчуванням - необхідною медичною допомогою - доглядом, який відповідає віку та сезону <p>3. Помешкання, в якому проживає дитина, не пристосоване для її проживання</p> <p>4. Дитину виявлено внаслідок:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стихійного лиха - техногенної аварії - катастрофи - воєнних дій - збройного конфлікту

Джерело: Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866

За результатами оцінки робиться висновок щодо рівня безпеки дитини (дуже небезпечно, небезпечно, безпечно) та відповідні рекомендації щодо подальших дій: термінове вилучення дитини, соціальна робота з сім'єю щодо розв'язання складних життєвих обставин, відсутність необхідності подальших дій (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Висновок щодо рівня безпеки дитини

(відповідно до Акту проведення оцінки рівня безпеки дитини)

Рівень небезпеки	Рекомендації
Дуже небезпечно	Негайне відібрання дитини у батьків, інших законних представників, осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною
Небезпечно	Необхідність вжиття негайних дій у межах сім'ї, зокрема проведення оцінювання потреб дитини та її сім'ї
Ознаки небезпеки відсутні	Необхідність проведення оцінювання потреб дитини та її сім'ї
Безпечно	Відсутність необхідності у подальших діях

Джерело: Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866

У випадку наявності загрози життю та здоров'ю дитини, Акт містить інформації про заходи, які були негайно вжиті фахівцями для забезпечення безпеки та захисту дитини, зокрема про надання їй соціальної послуги екстреного (кризового) втручання, та рекомендації яку соціальну роботу необхідно провести для забезпечення соціального захисту дитини у разі виявлення небезпеки.

Оцінка рівня безпеки є критично важливою для захисту прав та інтересів дитини та спрямована на вирішення таких питань:

- виявлення можливих загроз для безпеки дитини, таких як небезпечні умови проживання, недоступність медичної допомоги або відсутність належного нагляду;

- виявлення ознак фізичного, емоційного чи сексуального насильства або зловживання щодо дитини;

- оцінка фізичного стану та здоров'я дитини, виявлення медичних проблем, травм або інших ризиків здоров'я та розвитку, які потребують уваги та лікування;

- визначення небезпечних ситуацій, до яких дитина може потрапити, таких як наркотичні зв'язки, злочинна діяльність, інших ризиків.

Результати оцінки рівня безпеки дитини є основою для прийняття рішень про подальші заходи щодо забезпечення захисту прав та інтересів дитини.

Оцінка рівня безпеки дитини є важливою для забезпечення її захисту, добробуту та забезпечення її прав і відповідає принципам Конвенції про права дитини ООН та національному законодавству, яке передбачає захист прав дитини на життя, житлову безпеку, безпеку від насильства і зловживання, а також право на участь у рішеннях, що стосуються її життя.

3.3. Соціальні послуги, що надаються сім'ям, дітям та молоді

Соціальні послуги, які мають бути забезпечені соціально вразливим категоріям населення при організації соціальної роботи на місцевому рівні, визначено базовими, їх перелік законодавчо визначено (стаття 16, Закон України «Про соціальні послуги»).

Базові соціальні послуги – соціальні послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг забезпечується міськими та районними державними адміністраціями, виконавчими органами рад об'єднаних територіальних громад [10].

До базових віднесено 17 соціальних послуг: 1) догляд вдома, денний догляд; 2) підтримане проживання; 3) соціальна адаптація; 4) соціальна інтеграція та реінтеграція; 5) надання притулку; 6) екстрене (кризове) втручання; 7) консультування; 8) соціальний супровід; 9) представництво інтересів; 10) посередництво (медіація); 11) соціальна профілактика; 12) натуральна допомога; 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; 14) переклад

жестовою мовою; 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; 16) супровід під час інклюзивного навчання; 17) інформування.

Основними соціальними послугами, що реалізуються у соціальній роботі з сім'ями, є соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування (стаття 6-1, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю») [11].

3.3.1. Послуги з соціальної профілактики

Однією із основних функцій соціальної роботи є профілактична, що передбачає виявлення й обмеження негативних явищ та запобігання їм, з'ясування причин соціальної дезадаптації окремих осіб, соціально вразливих груп населення сімей, забезпечення умов для соціально позитивної спрямованості особистості [14]. Профілактика спрямована на протидію прогнозованим негативним факторам і наслідкам впливу несприятливих життєвих обставин.

Профілактика соціальна (social prophylaxis) – діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечних наслідків. Здійснюють шляхом прийняття відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо [17].

Соціальна профілактика (з грецької prophylaktikos – профілактичний, запобіжний) – комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих

на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі; сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію основних причин та умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці [14].

Проведення соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає:

- комплексні заходи, спрямовані на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці;

- системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;

- інформаційно-просвітницьку, пропагандистську роботу в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямовану на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя [11].

Надання послуг соціальної профілактики здійснюється відповідно до вимог Державного стандарту соціальної послуги профілактики, затвердженого Міністерством соціальної політики України (2015).

Послуга соціальної профілактики – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх

наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру.

Відповідно до Державного стандарту послуги соціальної профілактики надаються спрямовані на вирішення таких завдань:

- попередження виникнення проблем та негативних явищ на рівні особистості, сім'ї, групи, громади;

- попередження загострення вже існуючих проблем або негативних явищ;

- вплив на формування позитивних ціннісних орієнтацій та мотивування отримувачів послуги до зміни поведінки та/або подолання складних життєвих обставин;

- мінімізація ризику повторення (рецидиву) проблем або негативних явищ;

- адаптація, інтеграція та реінтеграція, ресоціалізація тих отримувачів соціальної послуги, які зазнали негативних наслідків у результаті обставин, які виникли, або поглиблення (погіршення) проблем та негативних явищ.

Соціальні послуги з профілактики негативних явищ можуть надаватися трьох рівнях: рівень громади, рівень групи, індивідуальний рівень. Шляхи реалізації профілактики на різних рівнях наведено у таблиці 3.6.

Шляхи впровадження послуг соціальної профілактики відповідно до рівня реалізації

Рівень реалізації	Місце реалізації	Шляхи впровадження
Рівень громади	Усе суспільство, окремий регіон, адміністративно-територіальна одиниця (місто, село, територіальна громада)	Надається шляхом виконання затверджених профілактичних програм, у яких передбачається, зокрема, проведення кампаній із залученням засобів масової інформації, масових заходів
Рівень групи	Окремий заклад, організація, установа	Надається шляхом виконання профілактичних програм, розроблених для закладів, організацій та установ
Індивідуальний рівень	Окрема особа або сім'я	Надається шляхом виконання індивідуальних програм, розроблених для окремих осіб та сімей

Джерело: Державний стандарт соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 № 912.

Залежно від ступеня розвитку проблеми або соціального явища визначається вид соціальної профілактики: первинна, вторинна та третинна соціальна профілактика. Зміст, форми та особливості надання соціальної послуги профілактики у кожному конкретному випадку визначаються індивідуально за результатами оцінки потреб, оцінки ситуації, відповідно до рівня та виду соціальної профілактики. Опис змісту та завдань різних видів соціальної профілактики наведено у таблиці 3.7.

Види послуги соціальної профілактики

Вид послуги	Коли надається	Зміст	Завдання
Первинна профілактика	надається, якщо проблема/негативне явище у отримувачів послуг не сформовані	здійснення комплексу заходів, що мають інформаційно-роз'яснювальний, просвітницький характер та спрямовані на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення та усунення причин та умов, що сприяють виникненню проблем, негативних явищ, складних життєвих обставин в отримувачів послуг, на основі оцінки потреб; - покращення поінформованості отримувачів послуг щодо загальних питань здоров'я та здорового способу життя, задоволення власних потреб конструктивним шляхом, можливості отримання широкого спектра соціальних послуг; - підвищення рівня обізнаності безпосередньо щодо питань, які є найбільш актуальними для отримувачів послуг;

		<p>відповідних якостей особистості, а також навичок, що допоможуть їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок</p>	<ul style="list-style-type: none"> - формування цінності здоров'я та здорового способу життя; - мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, до використання безпечних поведінкових практик; - формування життєвої перспективи та умінь прогнозування власної поведінки з оцінкою її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії; - формування відповідальної поведінки; - гармонізація почуттів та відповідно поведінкового їх вираження шляхом формування навичок рефлексії, адекватного вияву емоцій, самоконтролю тощо
<p>Вторинна профілактика</p>	<p>надається за наявності високого ризику розвитку</p>	<p>здійснення комплексу заходів та реалізацію</p>	<ul style="list-style-type: none"> - формування знань, умінь та навичок, необхідних для подолання проблеми,

	<p>проблеми/негативного явища у отримувача послуги</p>	<p>програм з метою обмеження поширення певних негативних явищ, що мають місце у суспільстві, соціальній групі чи на рівні особистості, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб,</p>	<p>негативного явища, складних життєвих обставин у представників цільової групи;</p> <ul style="list-style-type: none"> - розширення можливостей для самостійного задоволення потреб, подолання проблеми/негативного явища, складних життєвих обставин, повноцінної життєдіяльності (підвищення соціальних ресурсів); - подолання особистісних факторів, які чинять вплив на виникнення та загострення проблеми, негативного явища, складних життєвих обставин, чи ж заважають їх ранньому подоланню; - підвищення особистісних ресурсів, здібностей особистості адекватно реагувати на проблеми, долати їх та задовольнити потреби;
--	--	---	---

		<p>яким властива асоціальна чи ризикована поведінка</p>	<ul style="list-style-type: none"> - формування знань, умінь та навичок для зменшення ризику загострення проблеми, негативного явища, складних життєвих обставин і шкоди для представників цільової групи; - мотивування до зміни ризикованої поведінки на більш безпечну та супроводження цього процесу; - запобігання негативному впливу соціального середовища на отримувачів послуг; - посилення підтримуючого середовища - розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого соціального оточення підлітка (батьків, опікунів чи піклувальників, родичів тощо), закладів освіти, відповідних служб
--	--	---	---

Третинна профілактика	надається, якщо проблема/негативне явище існує та завдає негативних наслідків/збитків	здійснення комплексу заходів з метою попередження рецидивів негативних явищ, асоціальної або ризикованої поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на ресоціалізацію учасників проблемних ситуацій та осіб, які постраждали від	<ul style="list-style-type: none"> - реабілітація алко- і наркозалежних та осіб, які мають інші види залежностей, сприяння у вирішенні отримувачами послуг інших проблем з фізичним та психічним здоров'ям; - соціальна та психологічна реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу отримувачів послуг; - ресоціалізація отримувачів послуг; - сприяння покращенню якості життя отримувачів послуг, які мають хронічні захворювання (зокрема, ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД); - попередження рецидивів шляхом мотивування до зміни способу життя через формування відповідної системи цінностей, а також знань, умінь та навичок
-----------------------	---	---	---

		наслідків негативних явищ, та їх адаптацію до вже існуючої у них проблеми за умови відновлення особистісного і соціального статусу такої особи, сім'ї, групи	
--	--	---	--

Джерело: авторська розробка за Державним стандартом соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 № 912.

Відповідно до Класифікатора соціальних послуг, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України (2020), послуги соціальної профілактики (код 007.0) надаються соціально вразливим групам населення, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, і передбачають:

- організацію навчання та просвіти (лекції, бесіди, вистави, акції, створення та розповсюдження рекламно-інформаційних та просвітницьких матеріалів тощо);

- організацію простору безпеки та розвитку;

- консультування;

- представництво інтересів;

- посередництво;

- інформування з питань соціальних послуг, стосовно здорового способу життя, профілактики суспільно небезпечних хвороб, протиправної поведінки, інституалізації дітей та дорослих з інвалідністю, дітей з групи ризику та громадян похилого віку, дискримінації, а також з питань толерантного ставлення до вразливих груп населення.

Послуги соціальної профілактики переважно впроваджуються через такі форми соціальної роботи: соціальна реклама, лекція, відеолекторій, бесіда, дебати, тренінг, форум-театр, «жива бібліотека», масовий захід/акція. Вибір форм соціальної роботи є індивідуальним у кожному випадку і залежить від потреб отримувача та мети надання послуги соціальної профілактики. За потреби можуть бути використані і інші форми роботи, залежно від потреб і наявних ресурсів.

У таблиці 3.8 наведено форми соціальної роботи, що переважно використовуються при наданні послуги соціальної профілактики та з якою метою вони реалізуються.

Таблиця 3.8

**Форми соціальної роботи, що використовуються при наданні
послуги
соціальної профілактики**

Форма соціальної роботи	Мета проведення
Соціальна реклама	подання достовірної інформації у зрозумілій та доступній для отримувача послуг формі, інформація оформлюється відповідно до вимог Закону України «Про рекламу»
Лекція	підвищення рівня поінформованості або формування системи знань у отримувачів послуги
Відеолекторій	перегляд відеоролика або короткометражного фільму з тематики, якій присвячено профілактичний захід; обговорення вражень отримувачів послуг щодо побаченого; подання структурованої, логічної, науково обґрунтованої інформації стосовно проблеми, явища надавачем послуг; обговорення з аудиторією представленої інформації

Бесіда	<ul style="list-style-type: none"> - обмін інформацією між надавачем послуги та отримувачем послуги або між групою отримувачів послуги; - формування перспективних заходів для задоволення потреб отримувачів послуги; - контроль і координація виконаних заходів, пошук і планування нових; стимулювання думки отримувача послуг в потрібному напрямку, розв'язання проблем тощо
Дебати	<ul style="list-style-type: none"> - стимулювання розвитку критичного мислення - вміння аналізувати, виявляти сильні та слабкі сторони тих чи інших тез, виробляти оптимальне рішення з урахуванням наявних ресурсів; - розвиток структурного мислення - вміння структурно викладати свої думки, будувати логічні схеми та виявляти в них суперечності; - розвиток риторичних навичок та мистецтва переконання; - сприяння виробленню системного та об'ємного бачення тієї чи іншої проблеми; - розвиток навичок опрацювання нових технологій пошуку інформації; - формування вміння працювати в колективі; - розвиток толерантного ставлення до протилежних думок, поглядів і переконань

Тренінг	<ul style="list-style-type: none"> - інформування та набуття учасниками нових навичок та умінь; - зменшення чогось небажаного (проявів поведінки, стилю неефективного спілкування, особливостей реагування тощо); - зміна погляду на проблему; - підвищення здатності учасників до позитивного ставлення до себе та життя; - пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем завдяки;
Форум-театр	<ul style="list-style-type: none"> - відпрацювання з отримувачами послуги умінь та навичок, необхідних для попередження і розв'язання проблем та складних життєвих ситуацій у реальному житті; - підвищення поінформованості отримувачів послуги з різних питань, яким можуть бути присвячені вистави, формування толерантного ставлення до людей, яких торкнулась та чи інша проблема
«Жива бібліотека»	<ul style="list-style-type: none"> - профілактика стигми та дискримінації у суспільстві; - подолання упередженого та стереотипного ставлення до представників різних верств населення; - налагодження спілкування між людьми з різних соціально-етнічних груп;

	- розширення рівня поінформованості отримувачів послуг з різних питань
Масові заходи/акції	під час проведення масових заходів/акцій може бути організоване індивідуальне консультування, в т.ч. за принципом "рівний-рівному"

Джерело: авторська розробка за Державним стандартим соціальної послуги профілактики: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 № 912.

3.3.2. Соціальні послуги консультування

Одним із методів соціальної підтримки, що широко використовується у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю, є консультування. Надання соціальної послуги консультування здійснюється відповідно до вимог Державного стандарту соціальної послуги консультування, затвердженого Міністерством соціальної політики України (2015).

Консультація (consultation, лат. consultatio – звертання за порадою) – форма і метод надання соціально-психологічної і педагогічної підтримки, порада спеціалістів з окремих питань; аналіз конкретних складних ситуацій [17].

Соціальна послуга консультування – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для виходу зі складної життєвої ситуації та адаптації особи, сім'ї до нових умов соціального середовища, спрямованих на

усунення/пристосування обмежень життєдіяльності, підтримку соціальної незалежності, збереження та продовження соціальної активності особи, сім'ї (Державний стандарт соціальної послуги консультування).

Відповідно до мети здійснюється інформаційно-мотиваційне, соціально-психологічне, кризове консультування, консультування, орієнтоване на виконання завдання (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Види консультативних послуг відповідно до мети впровадження

Вид	Мета
Інформаційно-мотиваційне консультування	консультування з метою надання отримувачу інформації та підтримки, що допомагають йому прийняти усвідомлене рішення й оцінити ресурси щодо бажаних поведінкових змін
Соціально-психологічне консультування	консультування (вид психологічної допомоги), що полягає у визначенні психологом-консультантом разом з отримувачем його особистісних психологічних проблем з подальшою корекцією поведінки в особистому житті, професійній діяльності, навчанні та інших життєвих сферах для виходу зі складної життєвої ситуації
Консультування, орієнтоване на виконання завдання	консультування, покликане допомогти отримувачу подолати визначені складні життєві обставини через постановку послідовних завдань, виконання яких забезпечує досягнення бажаної мети

Кризове консультування	консультування, що застосовується у разі необхідності надання отримувачам соціальної послуги, які перебувають у стані кризи, термінової допомоги, спрямованої на емоційну підтримку й увагу до їхніх переживань, усвідомлення впливу кризової ситуації, розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності, зміну ставлення до проблеми (від „глухого кута” до „вибору рішення”), підвищення стресової та кризової толерантності, відповідальності отримувача, засвоєння нових моделей поведінки
------------------------	--

Джерело: авторська розробка за Державним стандартом соціальної послуги консультування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678.

Консультаційні послуги класифікуються за такими ознаками:

- строк надання послуги: разове консультування, короткотермінове консультування, середньотривале консультування, тривале консультування;

- метод організації консультативної діяльності: вуличне консультування, дистанційне консультування, консультування в стаціонарних умовах, консультування за принципом „рівний - рівному”, сімейне консультування

- кількість учасників: індивідуальне консультування, групове консультування.

Класифікацію соціальних послуг консультування за різними видами організації надання послуг наведено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Класифікація соціальних послуг консультування за різними видами організації роботи

Вид	Назва послуги	Зміст послуги
За строком реалізації	разове консультування	консультування, яке проводиться у випадках, коли більш тривала робота з особою/сім'єю з якихось причин виявляється недоцільною або неможливою; тривалість консультації – 45-60 хвилин
	короткотермінове консультування	консультування (вид психологічної допомоги), яке здійснюється упродовж трьох-чотирьох зустрічей, кожна з яких триває близько 60 хвилин і передбачає цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування особи, сім'ї
	середньотривале консультування	консультування (вид психологічної допомоги), яке здійснюється протягом 10-15 зустрічей та передбачає психокорекційну роботу з отримувачем соціальної послуги для усунення

		недоліків у розвитку особистості та створення умов для повноцінного її становлення
	тривале консультування	консультування, зорієнтоване на особистісні зміни отримувача соціальної послуги, що передбачає глибоку психотерапевтичну роботу з отримувачем соціальної послуги та здійснюється протягом року (застосовується в особливих випадках)
За методом організації взаємодії	вуличне консультування	контактне консультування отримувачів соціальної послуги в нестационарних умовах (поза приміщеннями, у яких працюють надавачі соціальних послуг), у місцях, звичних для закритих щодо контактування соціальних груп (бездомних, осіб із алко-, нарко- та іншими видами залежності), у місцях, де вони мешкають, гуртуються, проводять разом час
	дистанційне консультування	заочне консультування, здійснюване суб'єктом, що надає соціальну послугу за запитами отримувачів за допомогою технічних засобів (телефонне, он-лайн консультування), яке за потреби

		забезпечує анонімність отримувача соціальної послуги
консультування в стаціонарних умовах		контактне консультування отримувачів соціальної послуги, що здійснюється у спеціально обладнаному приміщенні, яке відповідає умовам, необхідним для забезпечення якісного консультаційного процесу, або за місцем перебування/проживання отримувача соціальної послуги (за потреби)
консультування за принципом „рівний - рівному”		консультування, яке передбачає залучення до надання послуги у якості консультанта особи, вік, особливості стану здоров'я, сексуальна орієнтація, віросповідання, соціально-економічне становище якої такі самі, як в отримувача соціальної послуги, або із досвідом подолання таких самих складних життєвих обставин
сімейне консультування		консультування отримувачів соціальної послуги, що перебувають у родинних стосунках або проживають однією сім'єю

За кількістю учасників	індивідуальне консультування	персональне консультування отримувача соціальної послуги, спрямоване на розвиток його компетентності щодо подолання складних життєвих обставин, мобілізацію ресурсів й потенціалу для подальшого запобігання їх виникненню
	групове консультування	консультування, учасниками якого у якості отримувачів є дві чи більше осіб з подібними складними життєвими обставинами або однаковим запитом щодо очікуваної допомоги

Джерело: авторська розробка за Державним стандартом соціальної послуги консультування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678.

Послуги консультування, надання яких здійснюється за певний проміжок часу (коротко-, середньо- та тривале консультування), передбачають проведення надавачем соціальної послуги первинного комплексного визначення індивідуальних потреб клієнта, складання індивідуального плану та укладення договору про надання соціальної послуги консультування. Визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги здійснюється комплексно з урахуванням спеціалізації/специфіки роботи фахівця, який проводить консультування, індивідуальних і вікових особливостей та потреб

клієнта/сім'ї відповідно до Карти визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги консультування (див. додаток 3.2). За результатами оцінки індивідуальних потреб складається індивідуальний план та договір про надання соціальної послуги консультування. Зміст, обсяг та особливості соціальної послуги для кожного отримувача соціальної послуги визначаються індивідуально залежно від ступеня індивідуальної потреби отримувача соціальної. Форма індивідуального плану надання соціальної послуги консультування наведено у додатку 3.3.

Консультування, яке не передбачає тривалої взаємодії між фахівцем із соціальної роботи та клієнтом (разове, кризове, вуличне консультування) проводиться після визначення потреб, без складання договору та індивідуального плану надання соціальної послуги.

Визначення індивідуальних потреб клієнта при дистанційному разовому та/або вуличному й кризовому консультуванні проводиться безпосередньо при зверненні отримувача соціальної послуги. Результати визначення індивідуальних потреб заносяться до алфавітної картки отримувача соціальної послуги (див. додаток 3.4) або анкети вуличного консультування (див. додаток 3.5).

Відповідно до Класифікатору соціальних послуг, послуги консультування (код 002.0) надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, і спрямовані на вирішення таких завдань:

- допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації;

- психологічне консультування;
- надання інформації про соціально безпечну поведінку.

У Державному стандарті соціальної послуги консультування наведено більш детальний перелік соціальних проблем, на вирішення яких спрямовано консультування:

- допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання;
- залучення отримувача соціальної послуги до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомогу в його реалізації;
- надання інформації з питань соціального захисту населення;
- представлення інтересів;
- надання психологічної допомоги;
- корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;
- сприяння навчанню, формуванню та розвитку соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції;
- участь в організації та діяльності груп самодопомоги;
- допомога в зміцненні/відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків;
- сприяння в отриманні правової допомоги;
- сприяння у працевлаштуванні (у тому числі у проведенні експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації);
- сприяння в отриманні інших соціальних послуг відповідно до виявлених потреб.

Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги консультування, та форми соціальної роботи з їх реалізації наведено у додатку 3.6.

3.3.3. Соціальні послуги екстреного та кризового втручання

Кризове втручання – оперативна допомога клієнту. комплекс методів соціальної роботи спрямований на допомогу клієнту, який знаходиться в кризовій ситуації, подолати певну проблему. Кризове втручання орієнтоване на активізацію особистісних ресурсів клієнта для вирішення нагальних потреб. Видами кризового втручання можуть бути: інформаційна, консультативна, психологічна допомога, оформлення державних соціальних допомог і пільг тощо [15, с. 246].

Послуги кризового втручання надаються відповідно до Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України (2016).

Кризова ситуація – ситуація, в якій з'являється набір травматичних подій, обставин, з яких людина не може вийти, не змінивши їх. Кількість можливих варіантів змінювати ці обставини незначна, будь-яка спроба змін обставин традиційними чи звичайними способами може призвести до погіршення ситуації, до зменшення можливостей та ще більшого обмеження дій (Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання).

Відповідно спрямування кризового втручання розрізняють такі види: пряме втручання; втручання, спрямоване на зміну системи;

комбіноване (проміжне) втручання (див. табл. 3.11). Вибір найпродуктивнішої для конкретної ситуації стратегії кризового втручання залежить від індивідуальної ситуації клієнта і передбачає ретельне виявлення проблем, потреб та очікувань клієнта, обставин, що спричинили кризову ситуацію.

Таблиця 3.11

Види та зміст кризового втручання

Види втручання	Спрямованість	Зміст	Форми впровадження
Пряме втручання	безпосереднє надання соціальних послуг тим, хто їх потребує	спрямоване на підвищення здатності клієнта до подолання труднощів, розв'язання проблем, сприяння його розвитку	догляд, ведення випадку, соціально-психологічне консультування, навчання (наставництво), зміна поведінки
Втручання, спрямоване на зміну системи	дії щодо створення, систем соціальної підтримки або зміни	зосереджується на системах, з якими клієнти вступають у взаємодію; передбачає	планування, адміністрування соціальних закладів, збирання даних і управління ними,

	інституцій, які надають послуги клієнтам	підтримку і вдосконалення системи соціального захисту, забезпечення ефективного і гуманного надання соціальних послуг	оцінювання/дослідження
Комбіноване (проміжне) втручання	втручання за якого використовують елементи прямого втручання і втручання, спрямованого на зміну системи	налагодження контактів між клієнтами і системами, з якими вони взаємодіють і які надають їм ресурси, послуги, можливості	фасилітація, вулична робота, активізація/мобілізація, представництво і захист інтересів, консультування, допомога інших фахівців

Джерело: Капська А.Й., Пеша І.В., Міхеєва О.Ю., Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями. – Київ, 2014. – 257 с.

У випадку виникнення обставин, що загрожують життю та/або здоров'ю клієнта, здійснюється екстрене (кризове) втручання, послуги з якого надаються невідкладно, протягом доби. Кризовими обставинами, що провокують необхідність екстреного втручання, є: домашнє насильство; торгівля людьми; непередбачувані обставини: пожежа, стихійне лихо, катастрофа, бойові дії, терористичний акт, збройний конфлікт, тимчасова окупація.

Екстрене (кризове) втручання – це термінове втручання в кризову ситуацію з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання допомоги та підтримки, спрямованої на її подолання.

Соціальна послуга екстреного (кризового) втручання передбачає забезпечення якісної, оперативної, короткотривалої допомоги, захисту і підтримки особам, які переживають кризову ситуацію, у тому числі насильство в сім'ї, не можуть самостійно сформувавши ефективні способи реагування та адаптації до кризової ситуації, а також в організації і застосуванні заходів щодо її усунення, мінімізації або подолання (Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання).

Під час екстреного (кризового) втручання можуть застосовані такі форми соціальної роботи: психологічна допомога (консультування, підтримка, діагностика, корекція, психотерапія, реабілітація), надання інформації з питань соціального захисту населення, допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, представництво інтересів, корекція сімейних стосунків, допомога особам, які постраждали від насильства в сім'ї, допомога в

отриманні безоплатної правової допомоги, організація надання невідкладної медичної допомоги, організація надання притулку.

При кризовому або екстремому втручанні можуть виникнути потреба у наданні термінової кризової допомоги, а саме: надання тимчасового притулку; забезпечення одягом, харчуванням; госпіталізація або обстеження у лікаря; звернення за допомогою правоохоронних органів; відновлення документів: супровід до безпечного місця перебування; кризове консультування тощо.

Надання соціальної послуги здійснюється з урахуванням потреби отримувача соціальної послуги у кризовій допомозі, що визначається за результатами *оцінки кризової ситуації*, що здійснюється суб'єктом надання соціальних послуг не пізніше ніж протягом 24 годин після отримання і реєстрації заяви/повідомлення по кризову ситуацію. Оцінку кризової ситуації проводять при безпосередньому контакті з клієнтом, або особами, які повідомили про кризову ситуацію, а також на підставі аналізу документів клієнта. За результатами оцінки приймається рішення про початок надання соціальної послуги, визначаються види та форми кризового втручання. Форма оцінки кризової ситуації наведена у додатку 3.7.

У випадку інформації про наявність загрози життю чи здоров'ю особи, екстрене втручання здійснюється негайно.

За результати надання соціальної послуги оформлюється *акт з надання соціальної послуги кризового та екстремого втручання*, що містить інформацію про заходи, строки, місце й умови проведення роботи (див. додаток 3.8).

Залежно від кризової ситуації реалізуються такі види кризового та екстреного втручання: телефонне консультування («гаряча лінія», якщо є); екстрена допомога; короткочасна кризова допомога; кризове консультування. Зміст та форми впровадження кожного із видів кризового та екстреного втручання наведено у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Види та форми кризового та екстреного втручання

Вид	Зміст	Основні завдання
Телефонне консультування («гаряча лінія»)	надання можливості клієнтам швидко сповістити про кризову ситуацію, отримати необхідну інформацію та консультативну допомогу	<ul style="list-style-type: none"> - попередити розвиток кризової ситуації, залагодити її, запобігти підвищенню ризику; - надати конкретні інструкції клієнту щодо зменшення ризику, вирішення проблем, які спровокували кризову ситуацію - перенаправити клієнта в організацію, діяльність якої відповідає заявленим потребам і проблемам

<p>Екстрена допомога</p>	<p>надається в разі загрози життю та здоров'ю отримувача соціальної послуги негайно, але не пізніше ніж протягом 24 годин після отримання повідомлення про кризову ситуацію</p>	<ul style="list-style-type: none"> - усунути загрозу, небезпеку для здоров'я та життя клієнта; - надати безпечне місце, психологічну підтримку, - знизити рівень напруження та стресу; - забезпечити базові потреби клієнта
<p>Короткочасна кризова допомога</p>	<p>надається протягом 48 годин після отримання повідомлення про кризову ситуацію</p>	<ul style="list-style-type: none"> - не допустити поглиблення кризової ситуації - за потреби, направити клієнта до безпечного місця перебування; - формування у клієнта ефективних стратегій адаптації до стресу, подолання наслідків стресу, спричиненого кризовою ситуацією; - забезпечення психологічної підтримки; - зниження рівня напруження та стресу;

		- забезпечення базових потреб клієнта
Кризове консультування	надається протягом 24 годин після настання кризи	- обговорити та узгодити з клієнтом і спрямувати на формування навичок подолання стресу; - визначити психологічні механізми подолання наслідків кризової ситуації тощо

Джерело: авторська розробка за Державним стандартом соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716.

Екстрена та короткочасна допомога може бути частиною кризового та екстреного втручання. Кризове консультування може бути частиною екстреної допомоги та короткочасної кризової допомоги, а також може виступати як окремий вид кризового втручання

Державним стандартом визначено основні заходи, що реалізуються ід час надання соціальної послуги з кризового та екстреного втручання, а саме:

- проведення оцінки кризової ситуації;
- детальний аналіз та обговорення кризової ситуації;

- інформування про кризову ситуацію, її наслідки, права людини в кризовій ситуації, способи та процедури отримання допомоги;
- забезпечення термінових базових потреб (у безпеці, харчуванні, медичній допомозі, одязі тощо);
- організація та надання психологічної підтримки в кризовій ситуації і допомога у подоланні її наслідків (психодіагностика, психологічне консультування, психологічна підтримка);
- сприяння у забезпеченні безпечним місцем перебування (тимчасовим притулком);
- забезпечення взаємодії з іншими фахівцями та службами для усунення ознак кризової ситуації (виклик бригади швидкої допомоги, правоохоронних органів, представників державних соціальних служб, комунальних і транспортних служб тощо);
- допомога в оформленні документів.

3.3.4. Послуги соціального супроводу

Термін «соціальний супровід» вперше в Україні було запроваджено у 1998 році в ході проведення соціального експерименту з створення інституту прийомної сім'ї. Технологія роботи з сім'єю, яка бере на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, що реалізується у формі соціального супроводу, була опублікована у 1999 році Українським інститутом соціальних досліджень у Методичних рекомендаціях соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей [6]. Розробка практичних інструментів реалізації соціального супроводу прийомних сімей ґрунтувалася на основних принципах методу ведення

випадку, що передбачає здійснення послідовних дій: оцінку конкретної ситуації, визначення першочергових потреб, розробку послідовного плану діяльності, надання соціальної допомоги, періодичну оцінку ефективності соціальної роботи, корекцію плану подальшої діяльності, за результатами оцінювання.

Таблиця 3.13

Визначення терміну «соціальний супровід»

Ознака	Визначення поняття
Вид соціальної діяльності	вид соціальної діяльності, спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу; тривалий процес, спрямований на здійснення системи комплексних заходів різними спеціалістами щодо соціальної реабілітації зазначених категорій [14]
	вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ та організацій [17]

	<p>вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів [2]</p>
	<p>вид соціальної роботи з особою або сім'єю, які опинилися в складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно, що передбачає надання комплексної індивідуальної соціальної допомоги. Завдання соціального супроводу – створення умов для сім'ї або особі для самотійного подолання складних життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу [4]</p>
<p>Соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах</p>	<p>довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, спрямована на створення умов для усунення причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), форсування процесу формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрішньосімейних стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем [16]</p>

	<p>вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник, діяльність якого спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ям з метою розв'язання різних проблем</p>
<p>Соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ</p>	<p>діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу [5]</p>

Джерело: розробка І.Пеша.

Наведені визначення дають характеристику основних ознак соціального супроводу як виду соціальної діяльності:

- індивідуальний підхід у визначенні потреб і плануванні форми і методів соціальної роботи;
- комплексність послуг, що надаються;
- тривалий термін реалізації;
- залучення, у разі потреби, інших фахівців, міжвідомча взаємодія;

- згода отримувача послуг на соціальний супровід, активна взаємодія з фахівцем соціальної роботи.

Мета реалізації соціального супроводу: створення умов для виходу сім'ї або особи зі складних життєвих обставин, наслідки яких вона не в змозі подолати самотійно, мінімізація наслідків складних життєвих обставин, формування здатності самотійно долати складні життєві обставини, збереження та підвищення соціального статусу.

Зокрема Зверева І.Д. звертає увагу на те, що основними формами соціальної роботи, які виступають базовими для соціального супроводу (за І.Зверєвою і О.Безпалько), є:

- індивідуальна, передбачає надання соціальної допомоги, соціальних послуг і соціальної реабілітації відповідно до потреб конкретної особи/сім'ї відповідно до проблем;
- соціально значуща діяльність, у тому числі і громадський дитячий та молодіжний рух;
- соціальне навчання засобами формальної і неформальної освіти;
- соціально-психолого-педагогічна та юридична підтримка шляхом надання професійної допомоги та посередницької діяльності фахівців із соціальної роботи у розв'язанні різноманітних проблем;
- консультування, спрямоване на виявлення основних напрямів розв'язання проблемних питань;
- науково-обґрунтовані й своєчасно застосовані дії держави, соціальних інституцій, спеціальних установ, фахівців і волонтерів, спрямовані на запобігання можливим фізичним, психологічним та соціокультурним колізіям у розвитку окремих індивідів і груп ризику;

збереження, підтримка і захист нормального рівня життя та здоров'я сімей, молоді; сприяння молодим людям у досягненні поставлених цілей і розкритті їх внутрішнього потенціалу [2].

Основні принципи реалізації соціального супроводу, як загальні принципи соціальної роботи так і специфічні вимоги, що стосуються виключно цього виду соціальної роботи, та умови їхнього впровадження наведено у додатку 3.9.

Відповідно Закону України «Про соціальні послуги» соціальний супровід є базовою соціальною послугою. Нормативно стандартизовані зміст, обсяг, умови та порядок реалізації соціального супроводу окремих категорій сімей/осіб:

– сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах);

– сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування);

– громадян, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, перебувають у складних життєвих обставинах, бажають працевлаштуватися та потребують соціального супроводу (Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці).

Соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно подолати або мінімізувати негативний вплив цих обставин здійснюється відповідно

до Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого Міністерством соціальної політик України (2016).

Соціальна послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, – комплекс заходів, що передбачає оцінку потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння у отриманні інших послуг, допомогу в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин.

Відповідно до Класифікатора соціальних послуг послуга соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (класифікаційний код 010.1), спрямована на виконання таких завдань:

- вирішення складної життєвої ситуації отримувача соціальної послуги;
- допомога клієнту в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними;
- навчання та розвиток соціальних навичок, навичок виховання та догляду за дітьми, управління домогосподарством;
- консультування, психологічна підтримка.

Реалізація соціальної послуги соціального супроводу передбачає комплексне визначення та оцінку індивідуальних потреб сім'ї/особи, які перебувають у складних життєвих обставинах. Оцінка передбачає

визначення: потреб сім'ї/особи, причин виникнення складних життєвих обставин, їх впливу на стан і потреби клієнта; наявність негативного впливу на рівень виконання батьківських обов'язків; сильних сторін сім'ї/особи, внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Оцінка потреб сімей – families' needs valuing – логіка виявлення потреб сімей, де визначаються потреби дитини, батьківські здібності та фактори сім'ї (основні події або кризи в історії сім'ї, наприклад, розлучення, смерть, міграція тощо; культурний і соціально-економічний статус сім'ї; ресурси, що має або може знайти сім'я), її оточення [17].

За результатами оцінки фахівцем, що здійснює соціальний супровід, спільно з клієнтом, складається індивідуальний план соціального супроводу та укладається договір про надання соціальної послуги. План соціального супроводу переглядається через місяць початку надання послуги, до нього за потреби можуть вноситися зміни і доповнення, відповідно до змін життєвих обставин клієнта. Термін надання послуги соціального супроводу становить не більше 6 місяців з дня прийняття рішення про її початок.

У 2022 році, у зв'язку з необхідністю організації соціальної роботи в умовах воєнного стану, до Державного стандарту внесено розділ «XVII. Особливості надання соціальної послуги соціального супроводу екстрено (кризово) в умовах надзвичайного або воєнного стану». Відповідно внесених доповнень, соціальний супровід сім'ї/особи може надаватися екстрено (кризово) після здійснення оцінки ситуації, в якій перебуває сім'я/особа, яка проводиться протягом однієї доби з дати одержання відповідного звернення. За результатами оцінки

складається акт про надання повнолітній особі соціальних послуг екстрено (кризово) за формою, затвердженою наказом Міністерства соціальної політики України (2022).

Строк реалізації соціального супроводу у екстрених випадках не може перевищувати 30 календарних днів. Протягом цього строку вживаються заходи, спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем сім'ї/особи та її адаптацію у новому середовищі (для внутрішньо переміщених осіб). Якщо через місяць сім'я/особа продовжує перебувати у складних життєвих обставинах, складається індивідуальний план соціального супроводу та вживаються відповідні заходи, передбачені Державним стандартом.

Надання послуги соціального супроводу сім'ї/особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, передбачає впровадження таких дій та заходів:

- відвідування сім'ї/особи за місцем проживання (перебування);
- оцінка потреб сім'ї/особи;
- складання індивідуального плану соціального супроводу;
- аналіз коригування плану соціального супроводу;
- інформування щодо питань, пов'язаних з наданням інших послуг і соціальної допомоги;
- бесіди з клієнтом, членами сім'ї, особами з найближчого оточення;
- психологічна підтримка (організація психотерапевтичних груп, психологічна корекція);

- організація та проведення сімейних групових нарад, мережеских зустрічей; залучення клієнтів до участі у тренінгах, дискусіях, засіданнях за круглим столом, семінарах, лекціях та інших заходах;
- допомога в оформленні документів;
- перенаправлення до інших надавачів соціальних послуг, у тому числі для отримання спеціалізованих послуг;
- організація та забезпечення діяльності груп взаємодопомоги;
- ведення документації.

Основні дії та заходи, що становлять зміст соціальної послуги соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, наведено у додатку 3.10.

Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування реалізується відповідно до Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, затвердженого Міністерством соціальної політики України (2017). Послуги з соціального супроводу надаються сім'ям опікунів, прийомним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу: прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу – постійно; сім'ї опікуна/піклувальника – протягом року після влаштування дитини під опіку, піклування та протягом року до завершення піклування, у разі потреби – за поданням служби у справах дітей.

Соціальна послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, - комплекс заходів, що передбачає допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного

клімату в сім'ї, адаптацію дитини в нових умовах, створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини, сприяння навчанню та розвитку дитини, допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення, підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя.

Підставою для отримання соціальної послуги соціального супроводу є рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, про встановлення опіки, піклування або рішення суду. Між надавачем соціальної послуги та отримувачем укладається договір про надання соціальної послуги соціального супроводу, що визначає умови соціальної взаємодії та зобов'язання сторін, місце, тривалість і умови надання послуги.

Фахівець, який здійснює соціальний супровід, отримує інформацію щодо попередніх умов життя і розвитку дитини-вихованця, що міститься у електронній обліково-статистичній картці дитини та індивідуальному плану соціального захисту дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах/дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Протягом місяця збирається додаткова інформація та проводиться початкова оцінка потреб прийомної дитини/дитини-вихованця згідно з Порядком здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків

сімейного типу, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (2009).

Оцінка потреб дитини (child's needs valuing) – визначення найбільш ефективного забезпечення всебічного розвитку дитини, встановлення конкретного виду послуг та допомоги, яких потребує конкретна дитина. Потреби дитини – це предмет оцінки, а дитина (її батьки та представники найближчого оточення) – її об'єкт [17].

На основі оцінки потреб дитини та отриманої додаткової інформації складається план соціального супроводу сім'ї. При влаштування дитини план складається на півріччя, потім проводиться його перегляд, за потреби вносяться корективи, і складається план супроводу на друге півріччя проживання дитини у сім'ї. Надалі план соціального супроводу складається на рік, за потреби, заплановані завдання переглядаються і корегуються.

В умовах надзвичайного або воєнного стану передбачена можливість екстреного/кризового надання послуги соціального супроводу сімей, які виховують дитину-сироту/дитину, позбавлену батьківського піклування. Послуга надається за місцем фактичного перебування сім'ї. Інформація щодо завдань і плану соціального супроводу отримується або за попереднім місцем проживання/перебування сім'ї, або за результатами початкової оцінки потреб дитини-вихованця. У разі надання соціальної послуги соціального супроводу екстрено/кризово не передбачено укладання договору про супровід. Оцінка якості надання послуги соціального

супроводу не проводиться під час дії надзвичайного/воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення.

Відповідно до Класифікатора соціальних послуг послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (класифікаційний код 010.2), спрямована на виконання таких завдань:

- допомога у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї;
- адаптація дитини-вихованця до нових умов життя;
- створення належних умов розвитку та вихованні дитини-сироти/дитини, позбавленої батьківського піклування;
- захист прав та інтересів дитини-вихованця;
- сприяння навчанню та розвитку дитини; зміцнення/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків;
- допомога у створенні та забезпеченні умов для усиновлення дитини-вихованця;
- підготовка дитини до виходу із сім'ї, у тому числі і до самостійного життя

При наданні послуги соціального супроводу сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, впроваджуються такі форми соціальної роботи :

- відвідування сім'ї за місцем проживання/перебування, у тому числі без попередження заздалегідь;
- збір додаткової інформації стосовно дитини, яка влаштовується у сім'ю;
- проведення оцінки потреб дитини та сім'ї;

– складання, коригування та внесення змін до плану соціального супроводу;

– консультування прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників щодо створення умов життя та розвитку дитини-вихованця; з питань допомоги дитині у підтримці родинних стосунків та суспільно корисних зв'язків;

– організація та проведення індивідуальної, групової роботи з членами сім'ї та дитиною з метою адаптації дитини до умов проживання в сім'ї;

– психологічна підтримка прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників щодо розвитку та виховання дітей; створенні умов забезпечення права дитини-вихованця на усиновлення;

– надання допомоги щодо захисту прав та інтересів дитини-вихованця;

– перенаправлення до інших надавачів соціальних послуг, в тому числі для отримання спеціалізованих послуг з метою всебічного розвитку дитини;

– розвиток вмінь та навичок щодо підготовки дитини до самостійного життя;

– ведення документації.

Основні дії та заходи, що реалізуються при наданні соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування наведено у додатку 3.12.

Соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці.

Надання послуги соціального супроводу особам, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, перебувають у складних життєвих обставинах, бажають працевлаштуватися та потребують соціального супроводу, регулюється Державним стандартом соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики України (2016).

Соціальна послуга соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці – комплекс заходів, що здійснюються на регулярній основі протягом визначеного строку та мають на меті підтримку отримувача соціальних послуг в процесі подолання життєвих труднощів, відновлення та підвищення соціального статусу, що передбачає надання соціальної послуги безпосередньо методами індивідуальної роботи та виконання ролі посередника (організація консультацій інших фахівців, супровід та представлення інтересів отримувача послуг, допомога в оформленні документів тощо).

Підставою прийняття рішення по соціальний супровід є звернення особи або його законного представника до управління/відділу з питань соціального захисту населення місцевого органу виконавчої влади.

На початку соціального супроводу проводиться оцінка потреб отримувача соціальної послуги, результати якої заносяться до карти визначення (оцінювання) індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці (див. додаток 3.13). Соціальний супровід надається

відповідно до індивідуального плану, що розробляється за результатами оцінки потреб клієнта. Повторна оцінка потреб проводиться через місяць після початку супроводу, надалі – за потребою, але не рідше, ніж раз на три місяці.

Індивідуальний план соціального супроводу розробляється відповідно до потреб клієнта і складається з двох частин:

– «вихід» клієнта на ринок праці, у тому числі за допомогою професійної підготовки, перепідготовки, підготовки до роботи, зміцнення трудової дисципліни, навчання життєвим навичкам, визначення та пошуку роботи;

– утримання на робочому місці через підтримання контакту з роботодавцем та моніторингу роботи клієнта на новому робочому місці.

Індивідуальний план переглядається через місяць після початку супроводу, за потреби корегується, далі перегляд здійснюється щоквартально.

Соціальний супровід здійснюється відповідно до договору послуги соціального супроводу, що враховує індивідуальні потреби клієнта та заходи, передбачені планом супроводу. Строки надання соціальної послуги визначаються індивідуально для кожного клієнта і вказуються у договорі. Строк надання соціального супроводу складає не більше шести місяців з дня працевлаштування особи.

Відповідно до Класифікатора соціальних послуг послуга соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці (класифікаційний код 011.0), спрямована на виконання таких завдань:

- регулярні зустрічі з клієнтом, відвідування клієнта на робочому місці;
- сприяння працевлаштуванню через допомогу у пошуку роботи/підготовці до роботи;
- сприяння в адаптації особи до виконання робочих функцій, пристосування робочого місця для осіб з інвалідністю;
- навчання та розвиток трудових і соціальних навичок;
- сприяння в отриманні інших послуг, організацію взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу;
- психологічне консультування та підтримка.

Основним завданням фахівця, який здійснює соціальний супровід, є підтримка клієнта при працевлаштуванні та у період адаптації на робочому місці. З часом підтримка з боку фахівця має скорочуватися і бути заміненою на підтримку з боку роботодавця і колег, цей процес має бути передбачено при складанні плану соціального супроводу. Заходи з підтримки клієнта мають бути гнучкими, враховувати індивідуальні потреби та ресурси клієнта і надаватися як на робочому місці, так і поза роботою (див. табл. 3.14).

**Заходи з підтримки при реалізації соціального супроводу при
працевлаштуванні та на робочому місці**

Місце	Форми підтримки
підтримка на робочому місці	<ul style="list-style-type: none"> - поради та допомога для розвитку соціальних навичок; - визначення наставника/колеги; - визначення особливостей культури компанії/робочого місця; - підтримка для адаптації отримувача соціальної послуги до робочого місця; - підтримка для роботодавця та колег; - визначення звичаїв та практик компанії/робочого місця; - визначення можливостей для кар'єрного зростання
підтримка поза робочим місцем	<ul style="list-style-type: none"> - вирішення практичних проблем/питань (транспорт, робочий одяг тощо); - обговорення особистих стосунків з роботодавцем та колегами; - допомога у спілкуванні з органами соціального захисту; - підтримання зв'язків зі спеціалістами із соціальної роботи/охорони здоров'я; - обговорення питань та надання порад щодо використання послуг

Джерело: Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці: Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 жовтня 2016 р. за № 1359/29489.

При соціальному супроводі з працевлаштування та на робочому місці осіб з інвалідністю одним із важливих питань є пристосування робочого місця та умов праці до індивідуальних можливостей та потреб клієнта. Пристосування робочого місця може здійснюватися за такими напрямками: процедурна адаптація; змістовна адаптація; фізична адаптація; організація індивідуального супроводу. Детально напрями та заходи пристосування робочого місця для осіб з інвалідністю наведено у таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Напрями та заходи пристосування робочого місця до потреб клієнтів з інвалідністю

Напрямок пристосування робочого місця	Заходи із пристосування	Приклади
Процедурна адаптація	Коригування графіка роботи, послідовності виконання робіт тощо	- скорочення тривалості робочого дня - надання додаткових перерв для прийому ліків - робота на дому

		- використання комп'ютерної комунікації замість усної
Змістовна адаптація	Коригування та адаптація функціональних обов'язків, зміна робочих завдань тощо	- перерозподіл функціональних обов'язків між працівниками
Фізична адаптація, не пов'язана зі зміною технологічного процесу на підприємстві	Адаптація середовища створення відповідних санітарно-гігієнічних умов та умов відпочинку під час регламентованих перерв тощо	- облаштування пандусів, туалетів та душових для інвалідів, перегородок у приміщеннях, які дають працівникам змогу прийняти ліки, зробити собі ін'єкцію тощо
Фізична адаптація, пов'язана зі зміною технологічного процесу на підприємстві	Модифікація чи пристосування наявних інструментів, обладнання тощо	- застосування спеціальних технічних засобів, спеціального обладнання та робочих меблів - встановлення необхідних опор і кріплень

Організація індивідуального супроводження на робочому місці	Застосування праці асистента, майстра чи наставника	- впровадження відповідних посад, наприклад помічника кухаря
Організація індивідуального супроводження на спеціально створеному робочому місці	Застосування праці асистента, майстра чи наставника	- впровадження відповідних посад, наприклад майстра, який наглядає за роботою працівників

Джерело: Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці: Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 жовтня 2016 р. за № 1359/29489.

Основні заходи та форми роботи, що реалізуються при наданні соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці наведені у додатку 3.14.

3.3.5. Послуги соціальні адаптації

Соціальна адаптація є однією із складових соціалізації особистості і передбачає пристосування людини до певних умов соціального середовища, прийняття норм і цінностей соціуму. Враховуючи постійні зміни, що відбуваються у соціальному житті та потребують пристосування до нових умов, процес соціальної адаптації

людини є безперервним. Соціальна адаптація особистості спрямована на формування засобів, визначення умов і форм що забезпечують прогресивний розвиток. Рівень адаптації індивіда вимірюється поняттями: відповідальність, впевненість, пізнавальна активність, громадянська активність, емоційне сприйняття взаємодії з навколишнім середовищем.

Адаптація соціальна (англ. social adaptation) – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо створення стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища [17].

Важливим чинником, що має враховуватися при наданні соціальних послуг, є адаптаційний потенціал людини, що є індивідуальною особливістю і визначає рівень здатності пристосовуватися до нових життєвих умов. Підвищення адаптаційного потенціалу відбувається завдяки умінням і навичкам, що людина набуває протягом життя. Розвиток потенціалу і адаптивних навичок може виступати одним із завдань соціальної роботи з клієнтом.

Соціальна адаптація може здійснюватися у таких формах [14]:

- акомодация – повне підпорядкування вимогам середовища без критичного аналізу;
- конформізм – вимушене підпорядкування вимогам середовища;
- асиміляція – свідоме і добровільне прийняття норм і цінностей середовища на основі особистісного погодження з ними.

Вирізняють активну та пасивну соціальну адаптації. При активній формі соціальної адаптації людина налаштована на активну взаємодію з середовищем, готова долати життєві труднощі та перепони, впливати розвиток суспільства і суспільні процеси. Людина з пасивною формою адаптації не прагне до змін у власному та суспільному житті, схильна до конформізму, не повною мірою використовує свої внутрішні ресурси до пристосування у соціальному середовищі [17].

Соціальні послуги соціальної адаптації надаються відповідно до Державного стандарту соціальної адаптації, затвердженому Міністерством соціальної політики України (2015).

Соціальна послуга соціальної адаптації – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності для підтримки соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності.

Послуги соціальної адаптації надаються особам, які потребують складних життєвих обставинах та мають проблеми із пристосуванням, зокрема особам похилого віку, особам з інвалідністю, які перебували у спеціалізованих або інтернатних закладах, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. Соціальна послуга надається після здійснення первинного комплексного визначення індивідуальних потреб клієнта, складення індивідуального плану та укладення договору про надання послуги.

Індивідуальні потреби клієнта визначаються відповідно до Карти визначення індивідуальних потреб особи в наданні соціальної послуги соціальної адаптації (див. додаток 3.15). Послуга соціальної адаптації може надаватись короткостроково, періодично, довгостроково відповідно до індивідуальних потреб клієнта.

Відповідно з Класифікатор соціальних послуг послуги соціальної адаптації (класифікаційний код 013.0) спрямовані на вирішення таких завдань:

- навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції;
- представництво інтересів;
- корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;
- надання психологічної підтримки;
- посередництво та консультування;
- допомога в оформленні документів; сприяння працевлаштуванню;
- допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків;
- організація клубів за інтересами, клубів активного довголіття, університетів третього віку; допомога в організації денної зайнятості та дозвілля; сприяння організації та діяльності груп самопомоги.

Основні заходи та форми роботи, що реалізуються при наданні послуги соціальної адаптації наведені у додатку 3.16.

Професійна адаптація. Одним із напрямів соціальної роботи з молоддю, що є актуальним у сучасних умовах воєнної агресії є

соціальна підтримка учасників воєнних дій, військових які звільнилися із Збройних Сил України. Зокрема, особи, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни мають право на соціальну та професійну адаптацію (п.5 стаття 8 Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [9].

Механізми забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни регулюються Порядком та умовами забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників та захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України (2017).

Професійна адаптація – заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці (п.2, Порядок соціальної та професійної адаптації).

Професійна адаптація осіб за робітничими професіями здійснюється шляхом професійної орієнтації, первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням навичок, умінь та побажань осіб, які проходять адаптацію. Професійна

адаптація організовується і здійснюється за рахунок коштів державного бюджету суб'єктами освітньої діяльності, що мають право в установленому законодавством порядку на здійснення адаптації. Професійна орієнтація осіб здійснюється територіальними центрами зайнятості чи іншим установами, визначеними законодавством праці. Професійна адаптація осіб з інвалідністю внаслідок війни організується згідно з рекомендаціями медико-соціальної експертної комісії, визначеними в індивідуальній програмі реабілітації.

Послідовність отримання послуг з професійної адаптації:

1) особа звертається до територіального органу соціального захисту населення із заявою та відповідними документами;

2) орган соціального захисту населення видає особі направлення до територіального центру зайнятості або іншої установи на професійну орієнтацію щодо вибору напрямку професійного навчання;

3) за результатами професійної орієнтації готується висновок щодо напрямку професійного навчання;

4) відповідно до висновку щодо професійної орієнтації орган соціального захисту населення видає особі направлення на професійне навчання до відповідного закладу освіти або іншого суб'єкту освітньої діяльності;

5) особа проходить професійне навчання і після успішного навчального курсу за відповідними навчальними (освітніми) програмами та отримує документи.

Професійне навчання осіб здійснюється за денною, вечірньою (змінною), очно-заочною, дистанційною, екстернатною формою навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за

індивідуальними навчальними планами. Професійна адаптація осіб з вищою освітою здійснюється шляхом: отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, підвищення кваліфікації, спеціалізації, у тому числі із скороченим строком навчання; отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

3.3.6. Соціальна реабілітація

Згідно Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми і молоддю» одним напрямом соціальної роботи з цими категоріями населення є соціальна реабілітація. Метою соціальної реабілітації є повернення особи до суспільної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання.

Реабілітація соціальна (social rehabilitation) – процес і система заходів, спрямованих на усунення порушень і відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей та молоді, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загальновизнаних суспільних правил і норм [17].

Основні принципи соціальної реабілітації: здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми; неперервність і постійність їх проведення; комплексний характер реабілітаційних програм; індивідуальний підхід до визначення обсягу, характеру та змісту реабілітаційних заходів [14]. У практиці соціальної роботи розрізняють такі види реабілітації: медичну, психологічну, педагогічну, професійну, трудову, побутову, спортивну.

Соціальна реабілітація сімей, дітей та молоді передбачає здійснення:

– заходів, спрямованих на оптимізацію і коригування ставлення сімей, дітей та молоді до відповідального батьківства, формування у них навичок до самообслуговування, самостійного проживання та інтеграції в суспільство;

– соціального патронажу дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі, та молодих людей, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі (стаття 10, Закон України «Про соціальну роботу с сім'ями, дітьми і молоддю»).

Наразі Державним стандартом соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами затверджено наказом Міністерства соціальної політики (2018), визначено процедуру і умови організації соціальної реабілітації осіб з інвалідністю.

Соціальна послуга соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами – навчання, формування, розвиток та підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима тощо); допомога у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії, арт-терапії; надання інформації з питань соціального захисту населення тощо

Планування послуги соціальної реабілітації здійснюється за результатами комплексного визначення ступеня індивідуальних

потреб особи, що має інтелектуальні/психічні розлади. Обсяг і зміст послуги соціальної реабілітації визначається залежно від ступеня індивідуальних потреб клієнта на підставі оцінювання навичок проживання, що базується на уніфікованих показниках рівня володіння навичками виконання елементарних та складних дій за 14 категоріями життєдіяльності (див. додаток 3.17).

У процесі соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами впроваджуються такі заходи:

- навчання, формування, розвиток і підтримку соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо);

- надання допомоги у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними;

- психологічну підтримку, у тому числі шляхом організації та координації підтримки за принципом «рівний - рівному»; нормалізацію психосоціального стану і підвищення якості життя;

- організацію дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії тощо;

- надання інформації з питань соціального захисту населення.

Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги соціальної реабілітації наведено у додатку 3.18.

3.3.7. Послуги раннього втручання

Раннє втручання – це важлива послуга, яка має всесвітнє визнання. Вона спрямована на підтримку сімей, у яких є діти з порушеннями розвитку або в яких існує ризик виникнення таких порушень, створює умови для розвитку дитини, незалежно від того, чи є її оточення звичайним, чи новим для неї. Раннє втручання дозволяє максимально розкрити потенціал дітей та допомагає їм підготуватися до отримання освіти в навчальних закладах. Крім того, ця послуга відповідає на потреби сім'ї у професійній психологічній підтримці та сприяє активній участі членів сім'ї у житті суспільства. Результати міжнародних досліджень та світовий досвід свідчать про те, що раннє втручання найбільш ефективно забезпечує організацію допомоги дітям раннього віку і їх сім'ям, запобігає інвалідизації та інституціалізації дітей, сприяє соціальній інклюзії сімей [12].

Послуга раннього втручання надається відповідно до Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України (2021).

Послуга раннього втручання – це міждисциплінарна, сімейно-центрована комплексна послуга, яка поєднує медичну, психологічну, соціальну та освітню складові, спрямовується на раннє виявлення та профілактику порушень у дітей раннього віку (від народження до 3-х років), покращення їхнього розвитку, підвищення якості їхнього життя, супровід і підтримку сімей з дітьми, у яких виявлено порушення розвитку.

Формування системи надання послуги раннього втручання було розпочато в Україні у 2016 році у Закарпатській, Львівській, Одеській та Харківській областях у рамках пілотного проекту «Створення системи надання послуги раннього втручання» відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України [1]. У 2019 році до реалізації проекту було залучено також Вінницьку, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Кіровоградську, Луганську області. На початок 2021 року послугу раннього втручання у пілотних областях надавали 43 заклади сфери управління Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки а також організації недержавного сектора. Послуги раннього втручання отримували 1642 сім'ї, в тому числі 1671 дитина [12].

За результатами пілотного проекту з метою впровадження системного підходу у роботі сім'ями, які виховують дітей з порушеннями розвитку або в яких існує ризик виникнення таких порушень, на усій території України у 2021 році було ухвалено Концепцію створення та розвитку системи раннього втручання [12]. Реалізація Концепції спрямована на вирішення таких завдань:

- забезпечення координації між різними відомствами на національному та місцевому рівні для створення та розвитку системи раннього втручання;

- впровадження ефективних фінансових механізмів і джерел фінансування, розрахунок вартості послуги раннього втручання в залежності від форми її надання та ресурсного забезпечення системи;

- розроблення механізмів для вчасного виявлення та перенаправлення дітей і їх сімей до надавачів послуги раннього втручання;
- забезпечення доступності та максимального охоплення послугою раннього втручання дітей з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення на місцевому рівні;
- розвиток інфраструктури для надання послуги раннього втручання;
- впровадження системи моніторингу та оцінювання якості послуги раннього втручання;
- зменшення кількості випадків відмови від дітей через їх стан здоров'я;
- запровадження системи підготовки дітей з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення до освіти;
- підвищення рівня соціалізації дітей з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення;
- забезпечення підвищення рівня інформованості громадян щодо механізмів раннього виявлення, надання послуги раннього втручання та прав дітей;
- розвиток інклюзивного середовища, що сприятиме розвитку і навчанню всіх дітей.

Послуга раннього втручання передбачає супровід сімей, які виховують малюків із порушенням розвитку; підтримку родини в подоланні кризи; надання допомоги родині у розвитку життєво необхідних умінь та навичок у дитини та сприянні налагодженню взаємодії дитини із членами родини та соціальним оточенням. Ця

послуга надається сім'ям, які виховують дітей віком від народження до трьох повних років, за таких обставин:

- діагноз дитини, що супроводжується затримками у розвитку (незалежно від ступеня тяжкості), такі як дитячий церебральний параліч, розлади аутистичного спектра, синдром Дауна, епілепсія і інші;
- виявлення затримок у розумовому, моторному, соціально-емоційному та комунікативному розвитку дитини з результатами скринінгів або тестів;
- ризик виникнення затримок у розвитку через певні біологічні або соціальні фактори, такі як народження дитини раніше терміну, низька вага при народженні; перебування дитини у будинку дитини; через попередній травматичний досвід сім'ї;
- сім'ї, де батьки мають сумніви та занепокоєння щодо розвитку своєї дитини, або щодо взаємин із малюком, його поведінки та взаємодії з іншими людьми.

Послуга раннього втручання надається відповідно до Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України (2021). Зміст та обсяг послуги раннього втручання для кожної дитини та її сім'ї визначається індивідуально. Заходи, що становлять зміст послуги раннього втручання наведено у додатку 3.19.

Послуга раннього втручання надається на основі інтегрованого, комплексного та міжвідомчого підходів за таким алгоритмом:

- первинне оцінювання проблем і потреб дитини;
- оцінювання індивідуальних потреб та визначення пріоритетів сім'ї дитини;
- оцінювання активності та участі дитини, а саме наявних у неї здібностей до виконання будь-яких дій, навичок у щоденній активності;
- оцінювання проблем, які виникають у дитини при виконанні певних дій, визначення ступеня складності проблемної діяльності;
- вивчення порушень функцій і систем організму дитини, які потенційно можуть впливати на формування умінь та виконання дій в цілому;
- дослідження та оцінювання впливу на стан функціональних обмежень життєдіяльності та здоров'я дитини зовнішніх та особистісних факторів.

Принципи відповідно до яких надається послуга раннього втручання наведено у таблиці 3.16.

Таблиця 3.16

Принципи відповідно до яких надається послуга раннього втручання

Принцип надання послуги	Діяльність щодо забезпечення
сімейно-центрованість	забезпечується співпрацею фахівців команди раннього втручання як з дитиною, так і з її сім'єю

між-, трансдисциплінарність	забезпечується спільною роботою фахівців різних галузей, що становлять команду раннього втручання, працюють за між-, трансдисциплінарною моделлю
партнерство	встановлення дружніх відносин з дитиною, партнерських відносин з членами її сім'ї, особами з її найближчого оточення
конфіденційність	гарантується нерозголошення персональних даних, у тому числі про стан здоров'я дитини
надання послуги як у звичному, так і новому для дитини середовищі	проведення певних заходів і процедур за участю членів сім'ї дитини, друзів, інших осіб, з якими дитина може взаємодіяти в місцях проживання / перебування (дім, ігровий майданчик, магазин, парк тощо), із застосуванням відомих дитині об'єктів (іграшки, книжки тощо), в типових ситуаціях (прийняття їжі, купання, гра, прогулянка, подорож тощо)
довготривалість	надання послуги раннього втручання дитині та її сім'ї систематично протягом певного часу, у деяких випадках - починаючи з періоду вагітності матері
безкоштовність	послуга раннього втручання надається безкоштовно

інклюзивність	створення умов на рівні територіальної громади, закладів дошкільної освіти тощо для інтеграції дитини та її сім'ї в суспільне життя
---------------	---

Джерело: Методичні рекомендації щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя: затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 18 лютого 2021 року № 92.

Послуга раннього втручання надається командою фахівців різних галузей, не менше чотирьох осіб, із числа таких працівників: психолог, логопед (спеціальний педагог), фізичний терапевт, лікар-педіатр, лікар-невролог (за потреби), ерготерапевт (за потреби), лікар фізичної та реабілітаційної медицини (за потреби), фахівець із соціальної роботи/соціальний працівник, координатор/реєстратор послуги раннього втручання). З метою забезпечення теоретичної і практичної підготовки спеціалістів і фахівців щодо надання послуг раннього втручання Міністерством соціальної політики України затверджено Типову програму навчання (підвищення кваліфікації) спеціалістів і фахівців, які задіяні в управлінні системою раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя.

Одним із напрямів реалізації Концепції створення та розвитку системи раннього втручання є запровадження окремих програм підготовки фахівців з питань раннього втручання за відповідними галузями знань, включення таких програм до освітніх програм закладів вищої освіти та/або до програм підвищення кваліфікації фахівців

(психологів, дефектологів, логопедів, педіатрів, неврологів, психіатрів, ерготерапевтів, лікарів фізичної та реабілітаційної медицини, фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників, соціальних педагогів).

Запровадження в Україні системи надання послуг раннього втручання сприятиме попередженню інвалідизації дітей за порушенням розвитку та мінімізації наслідків таких порушень для життя і розвитку дитини.

Наведений перелік соціальних послуг, як інструментів соціальної роботи з сім'ям, дітьми та молоддю, є далеко не вичерпним. Форми і напрями соціальної роботи в кожному конкретному випадку добираються відповідно до індивідуальних проблем і потреб сім'ї, дитини або молодої людини, на їх вибір впливає ряд факторів, зокрема:

- життєві проблеми особи/сім'ї, вирішення яких потребує залучення спеціалістів;
- рівень зацікавленості (вмотивованості) клієнта/сім'ї у впровадженні окремих форм і методів соціальної роботи;
- внутрішні ресурси клієнта/сім'ї;
- зовнішні ресурси – мережа соціальних зв'язків;
- наявність системи соціальних інститутів;
- професійний рівень фахівця з соціальної роботи, який взаємодіє з клієнтом/сім'єю [4].

Література та посилання до розділу 3

1. Деякі питання реалізації пілотного проекту “Створення системи надання послуг раннього втручання” для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров’я та життя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 948-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2016-%D1%80#Text>
2. Зверєва І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / [заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової]. К.: Наук. світ, 2003. 117 с.
3. Інформація щодо моніторингу надання соціальних послуг сім’ям/особам вразливих груп населення, у т. ч., які перебувають у складних життєвих обставинах, у 2021 році. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/socialni-poslugi>
4. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с
5. Комарова Н.М., Пеша І.В. Методика здійснення соціального супроводу прийомних сімей // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2006. № 3 (15). С. 90–101.
6. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Г.М.Бевз, Л.С.Волинець, А.Й.Капська та ін. К.: Укр. ін-т соц.досліджень, 1999. 103 с.
7. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від

- 24 вересня 2008 р. № 866. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF?find=1&text=%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA#w1_1
8. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#n176>
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
10. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
11. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
12. Про схвалення Концепції створення та розвитку системи раннього втручання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 р. № 517-р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2021-%D1%80#Text>
13. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III.
14. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С Я . Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
15. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. К.: ДЦССМ, Книга 4, 2002. 536 с.

16. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї. Науково-методичні матеріали. К. : ДЦССМ, 2003. 86 с.
17. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. – 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Ман- дрівець, 2017. 232 с.

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ

4.1. Сім'я як мала соціальна група

Сім'я – це соціальний інститут і водночас невелика соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними або спорідненими відносинами, спільним побутом і взаємною моральною відповідальністю. Згідно з системним підходом, сім'я є різновидом соціальної системи, яка характеризується певними взаєминами та взаємодіями між її членами, що проявляються у відповідних схемах взаємодії, структурі, розподілі ролей та функцій.

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (стаття 3, Сімейний кодекс України).

Сім'я – мала соціальна група, створена на основі офіційного чи громадського шлюбу або кровній спорідненості, члени якої (чоловік та жінка, їх діти (власні або усиновлені), інші особи пов'язані родинними зв'язками з подружжям, кровні родичі) об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними й моральними зобов'язаннями стосовно один одного, родинними традиціями [25].

Основні засади державної сімейної політики, стратегічні напрями підтримки інституту сім'ї в Україні сформульовані Концепцією

державної сімейної політики, затвердженою постановою Верховної Ради України (1999). Відповідно з Концепцією основними напрямками державної сімейної політики є:

- формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, вихованні нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу;

- сприяння відродженню традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї на основі нових соціально-економічних відносин, національних традицій та впровадження кращого світового досвіду; пропагування і забезпечення наступності поколінь;

- створення умов для повної реалізації економічних, соціальних і демографічних функцій сім'ї; вжиття заходів для захисту інтересів сім'ї і дітей, їх соціальної підтримки в період соціально-економічної трансформації суспільства;

- формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу;

- всебічна соціально-економічна підтримка молодих сімей;

- сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактика дитячої бездоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням;

- створення у державі єдиної соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї та виконання завдань, пов'язаних з її життєзабезпеченням.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює сімейні відносини в Україні, є Сімейний кодекс України. Він містить правила та норми, які визначають взаємини між членами сім'ї, права і обов'язки батьків та дітей, порядок укладення та розірвання шлюбу, а також правила щодо усиновлення, утримання дітей [19]. Державні гарантії соціального захисту українських сімей регулюються Законами України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Кількість сімей в Україні визначається за результатами вибіркового обстеження домогосподарств, які періодично проводить Державна служба статистики України. За даними обстеження 2021 року в Україні (окрім окупованих територій) проживало 14,7 млн сімей (домогосподарств), із них у великих містах 40%, у малих містах 28% та у селах 32% [23]. Частка сімей в яких виховувалися діти до 18 років у 2021 році складала 37,8% від загальної кількості сімей.

Розподіл сімей в Україні залежно від кількості осіб у їх складі у 2021 році наведено на рис. 4.1.

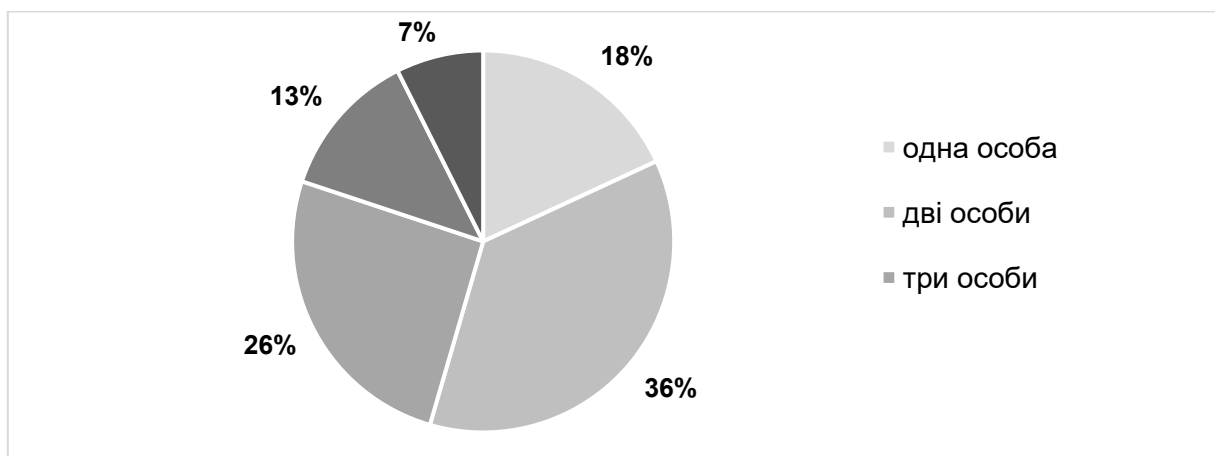

Рис. 4.1. Розподіл домогосподарств у 2021 році залежно від кількості осіб у їх складі, %

Джерело: Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики. 2022.

У соціальній роботі важливо враховувати, що сім'ї є дуже різноманітними за своєю структурою, функціями та характеристиками. Дотепер у вітчизняній науці та практиці соціальної роботи не розроблено єдиної усталеної класифікації сім'ї. В той же час типологізація сімей допомагає визначити та розуміти різноманітність сімейних структур та відносин для вивчення їх впливу на суспільство та індивідів.

Типологізацію сімей за певними критеріями та ознаками наведено у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Типологізація сімей за певними критеріями та ознаками

Класифікаційна ознака	Види сімей
За складом	Нуклеарна сім'я (з двох поколінь – батьків та дітей) Складна сім'я (сім'я з кількох поколінь) Неповна сім'я (з одним батьків та дітьми) Материнська сім'я (жінка, яка не була в шлюб з дитиною/дітьми)

За кількістю дітей	Бездітна сім'я Однодітна сім'я Малодітна сім'я (з двома дітьми) Багатодітна сім'я (з трьома та більше дітьми)
За сімейним стажем	Молода сім'я Сім'я середнього шлюбного віку Зріла сім'я
За національним (етнічним) складом	Однонаціональна сім'я Міжнаціональна сім'я Сім'я з громадян різних держав Сім'я з осіб різного віросповідання
За місцем проживання	Міська сім'я Сільська сім'я Віддалена сім'я
За рівнем матеріального достатку	Сім'я з середнім матеріальним достатком Малозабезпечена сім'я Сім'я, що перебуває за межею бідності Заможна сім'я Елітарна сім'я
За особливими умовами сімейного життя	Студентська сім'я Дистантна сім'я Сім'я у громадянському шлюбі Сім'я біженців Сім'я внутрішньо переміщених осіб
За якістю сімейних взаємин	Благополучні сім'ї

	<p>Неблагополучні сім'ї (сім'ї з стійкими конфліктами у взаємостосунках між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини; сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей)</p>
--	---

Джерело: Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 488 с.

Сім'ї відповідно із життєвим циклом можуть трансформуватися за типом, переходячи від молодих або студентських сімей до зрілих сімей з дітьми, без дітей, бездітних, малодітних, багатодітних, неповних тощо. Кожен з цих типів сімей може стикатися з унікальними викликами та проблемами, які необхідно враховувати фахівцям із соціальної роботи при наданні підтримки і допомоги сім'ям у процесі адаптації до нових умов та обставин життя. Це може включати в себе надання порад, терапевтичну підтримку, освіту щодо навичок батьківства або сприяння розвитку міжособистісних відносин в сім'ї. Важливо розуміти, що кожна сім'я унікальна, і підхід до надання допомоги повинен бути індивідуальним, враховуючи її потреби, ресурси та контекст.

На даний час Україна, як і усі розвинені країни, переживає кризу інституту сім'ї. Несприятливо впливають на життєдіяльність та

функціонування українських сімей суспільні потрясіння останніх років: епідемія COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Кризові прояви функціонування інституту сім'ї демонструє ряд несприятливих демографічних показників [13].

Нестабільність шлюбних стосунків: у 2021 році за даними Державної служби статистики було зареєстровано і 121,4 тис. розлучень, що складає 57% від числа зареєстрованих шлюбів (214,0 тис. шлюбів) [12]. У віці 25–34 роки майже кожен десятий молодий українець мав негативний досвід подружнього життя, був розлученим. Головною причиною розлучення є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя (конфлікт інтересів, відчуженість у сімейних стосунках), і це напруження підсилює невирішеність матеріальних і житлових проблем [26].

Поширення альтернативних форм сімейних союзів, зокрема поширення незареєстрованих шлюбів та одностатевих зв'язків. У 2018 році позитивно ставилися до цивільних шлюбів 47% молодих людей, 23% – вважали «за можливе, але не для себе». Позитивну оцінку легалізації одностатевих шлюбів висловили 24% молодих людей, з них 19% вважають такі зв'язки можливими, але «не для себе» [10].

Народження дітей жінками, які не перебували у шлюбі: в Україні кожна п'ята дитина (у 2021 р. 20,5%, у тому числі у міських поселеннях – 19,4%, у сільській місцевості – 22,5%) народжується у матерів, які не перебувають в офіційному шлюбі. Кількість дітей народжених у матерів, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, у 2021 р. становила 55,8 тис. осіб [12].

Низький рівень народжуваності: Україна відноситься до групи країн з низькими значеннями сумарного показника народжуваності. Сумарний показник народжуваності у 2021 році складав 1,16 дитини у розрахунку на одну жінку тоді як у 2020 році він був 1,22 (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та даних по Донецькій і Луганській областях). Такий рівень народжуваності не забезпечує простого відтворення населення, для якого сумарний показник народжуваності має складати 2,1–2,2 дитини на одну жінку репродуктивного віку [24].

Попри явні ознаки кризи інституту сім'ї, сім'я, сімейні стосунки залишаються однією з найважливіших життєвих цінностей української молоді. За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 1994–2014 рр. цінність сім'ї, сімейного способу життя та благополуччя дітей у 2009, 2012 та 2014 роках були домінантними в українському суспільстві [26]. Ця тенденція зберігається – результати опитування «Молодь України – 2021» демонструють, що передовсім молодь прагне досягти у житті сімейного щастя (63,4% опитаних), що домінує перед «здоров'ям» (53,4 %) та «кар'єрою» (42,7%) [11].

Як система, сім'я відповідає принципу ієрархічності – вона входить у більш широку соціальну систему/системи і включає в себе індивідуальні системи своїх членів, підсистеми зв'язків між ними. Сім'я функціонує на декількох рівнях, відповідно до яких виникають різні проблеми, що визначають державну сімейну політику і напрями соціальної роботи з сім'ями [9]. Відповідно до рівнів функціонування, виділяють три основні групи проблем сім'ї:

- 1)проблеми з зовнішнім середовищем;
- 2)проблеми в сімейній системі;
- 3)проблеми, пов'язані з індивідуальними особливостями членів сім'ї.

Вирішення проблем функціонування сучасної української сім'ї потребує впровадження комплексних програми та стратегії, спрямовані на підтримку сімей та надання їм необхідної допомоги, формування державної сімейної політики, спрямованої на створення необхідних умов для успішного функціонування сім'ї, добробут, укріплення і розвиток сім'ї як важливого соціального інституту суспільства. Комплексний погляд на проблеми сім'ї допомагає створити цілісну програму підтримки сімей і залучити до її реалізації різних спеціалістів.

4.2. Проблеми, що провокують складні життєві обставини сімей

Стабільність функціонування сім'ї як соціального інституту залежать від того, наскільки успішно вона виконує свої функції. Функції сім'ї розглядаються як ролі та завдання, які покладаються на кожного з членів сім'ї стосовно один до одного і в контексті суспільства в цілому.

Функції сім'ї – основи її життєдіяльності, що дозволяють забезпечувати найважливіші потреби кожного члена сім'ї (індивідуальні), загальносімейні (групові) потреби, найважливіші потреби суспільства (соціальні) [8].

Функції сім'ї досліджували ряд українських науковців, які визначали різні підходи до їхньої типологізації, відповідно до напрямку наукового пошуку. Зокрема, визначенню та класифікації функцій сім'ї присвячені наукові роботи Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Л. Маценко, О. Зверєвої, А. Капської, О. Прохорової, М. Соляник та багатьох інших. До основних функцій сім'ї відносять сексуальну, репродуктивну, виховну, господарсько-побутову і соціалізуючу [6].

На підставі ґрунтовного аналізу наукових розробок, М. Соляник виокремила основні функції сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, а саме: репродуктивна, виховна, матеріально-економічна, господарсько-побутова, рекреаційна, психотерапевтична, комунікативна, соціального контролю та соціалізуюча функції [20].

Особливий статус з точки зору суспільної значущості має *виховна функція* сім'ї. Вона є ключовою у передачі суспільних норм, цінностей та досвіду між поколіннями та впливає на всі сфери життя як безпосередньо членів сім'ї, так і суспільства загалом. Виховна функція сім'ї спрямована на розвиток особистісних і соціальних якостей дитини, а саме:

1) *моральний розвиток*: формування моральних цінностей та етичних принципів дітей; виховання у дусі пошани, відповідальності та чесності є важливою частиною виховної функції сім'ї;

2) *психологічний розвиток*: створення психологічного клімату, який впливає на емоційний та психічний розвиток дітей; забезпечення психологічної підтримки та стабільності сімейного середовища;

3)*соціальний розвиток*: підготовка дітей до взаємодії з іншими людьми; опанування соціальними навичкам, важливими для взаємодії з різними соціальними групами та вирішення конфліктів;

4)*розвиток інтелекту*: розвиток інтелекту та когнітивних здібностей дітей через надання навчальної підтримки та створення сприятливого навчального та розвиваючого середовища;

5)*естетичний розвиток*: виховання смаку, естетичного сприйняття та культурних цінностей дитини.

Важливо пам'ятати, що виховання в сім'ї відбувається індивідуально, враховуючи вікові можливості та потреби дітей. Успішне виконання виховної функції сприяє формуванню гармонійно розвинутих та соціально адаптованих особистостей, що є соціально значимим для розвитку суспільства.

Складні життєві обставини, які сім'я не може подолати самостійно, можуть вплинути на належне виконання окремих функцій, що впливає на задоволення основних потреб членів сім'ї. Такі соціальні явища як соціальне сирітство, безпритульність та бездоглядність дітей, дитяча злочинність, дитячий алкоголізм і наркоманія, дитяча проституція, свідчать про дисфункціональність сімей та можуть бути наслідком неналежного виконання сім'єю своєї основної функції: виховання дітей і формування цінностей майбутнього покоління. Ці явища вказують на те, що сімейне середовище не забезпечує належну підтримку, виховання та навчання дітей, і це може мати серйозний вплив на їхнє довгострокове благополуччя і соціальну адаптацію [13].

Вплив дисфункції сім'ї на її виховний потенціал наведено у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Вплив порушення функцій на виховний потенціал сім'ї

Функція сім'ї	Характеристика функції	Вплив дисфункції на виховний потенціал сім'ї
Репродуктивна (дітонародження)	Продовження роду, народження дітей, задоволення потреби в дітях	Непідготовленість молодого покоління до народження та виховання дітей
Виховна	Передача батьками дітям досвіду, культурної спадщини, формування ціннісних орієнтацій, забезпечення трудового, розумового, фізичного, морально-етичного та іншого розвитку дитини, формування інтересів, прищеплення соціально схвалених зразків поведінки	Порушення розвитку дитини, не сформованість власного «Я», відсутність соціально схвалених форм поведінки, відсутність або нерозвиненість соціальної норм поведінки, важковиховуваність, девіантні прояви у поведінці, невиконання обов'язків, використання фізичних методів

		покарання у вихованні, порушення в емоційно-вольовій сфері дитини.
Матеріально-економічна	Забезпечення економічних засад для існування сім'ї, організація домашньої праці, матеріальна підтримка членів сім'ї, планування бюджету,	Діти не готові до ведення домашнього господарства, не раціональний розподіл обов'язків по веденню господарства серед членів сім'ї, відсутність створення побутових умов (іграшок, місця для роботи, підготовки домашнього завдання, ліжка тощо), потреби сімей не забезпечуються, пошук «легкого» шляху заробляння грошей, крадіжки, скоєння злочинів, малозабезпеченість

Господарсько-побутова	Організація і ведення побуту, створення сімейного затишку, благоустрій житла,	Порушення санітарно-гігієнічних умов житла, не сформованість чи відсутність естетичного смаку, аварійний стан помешкання
Рекреаційна (дозвілєва)	Організація та проведення дозвілля та відпочинку, розвиток інтересів,	Відсутність знань та вмінь вибору правильних, соціально схвалених форм проведення дозвілля, поява та розширення негативних субкультур серед підлітків та молоді
Психотерапевтична (емоційна)	Задоволення потреб в емоційній підтримці, психологічному захисті, психологічна терапія, емоційна стабільність особистості, підтримка в різних життєвих ситуаціях	Нервова напруженість, перебування у стані стресу, відсутність почуття безпеки та захищеності

<p>Комунікатив на</p>	<p>Спілкування, контакт між всіма членами родини, задоволення потреби у духовному спілкуванні, організація внутрішньо сімейного спілкування,</p>	<p>Відсутність стійкої структури сім'ї, проблеми у психічному здоров'ї дитини через відсутність постійного спілкування з двома батьками, втрата зв'язку між поколіннями</p>
<p>Соціального контролю</p>	<p>Відповідальність членів сім'ї за поведінку її членів у суспільстві, в різних сферах діяльності, виконання обов'язку між подружжям, батьками і дітьми, старшого покоління перед молодшим</p>	<p>Безвідповідальність за власну поведінку, відсутність соціального контролю, байдуже ставлення</p>

Соціалізуюча	Забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда; формування статевої ідентифікації дитини; розвиток здібностей і потенційних можливостей; забезпечення дитині почуття захищеності; формування ціннісних орієнтацій особистості; оволодіння дитиною основними соціальними нормами.	Відсутність адаптаційного потенціалу, порушення процесу адаптації до умов середовища, не сформованість «Я-образу»,
--------------	--	--

Джерело: Капська А.Й., Пеша І.В., Міхеєва О.Ю., Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями. – Київ, 2014. – 257 с.

У випадку виникнення складних життєвих обставин, які члени сім'ї не можуть вирішити самотійно, виконання окремих функцій забезпечується неналежним чином, що в свою чергу впливає на забезпечення життєво необхідних потреб членів сім'ї, особливо що стосується створення належних умов розвитку та виховання дітей.

Неблагополуччя сім'ї, порушення сімейних стосунків можна визначити за такими соціальними вимірами:

- фізичним – матеріальне неблагополуччя сім'ї;
- афективним – порушення емоційних стосунків у сім'ї;
- раціональним (інтелектуальним) – відсутність спільного змістовного дозвілля;
- соціальним (культурним) – неблагополуччя у сфері внутрішніх та зовнішніх комунікацій сім'ї;
- духовним (ідеологічним) – неблагополуччя у сфері духовного і морального здоров'я [7].

У науковій та методичній літературі використовуються різні терміни щодо визначення сімей, які неналежним чином виконують свої функції і потребують допомоги фахівців із соціальної роботи: проблемні, кризові, неблагополучні, аморальні, педагогічно неспроможні тощо. Ґрунтовний аналіз термінологічного визначення українськими науковцями категорій сімей, які мають проблеми і є об'єктом соціальної роботи, здійснено М. Соляник у дисертаційному дослідженні «Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах» (2015) (див. табл. 4.3).

Погляди науковців на визначення проблемних сімей

Визначення	Науковці	Ознаки, характеристики сім'ї
Проблемна сім'я	Сатір В. Торохтій В.С. Олексюк Н.С.	Сім'я у складній життєвій ситуації, при збереженні загальної позитивної сімейної мотивації, самотійно не може подолати свої проблеми
Конфліктні сім'ї	Торохтій В.С. Стафанська Т.А.	У взаєностосунках членів сім'ї є сфери, в яких відбувається зіткнення інтересів, поглядів тощо, що породжує тривалий негативний емоційний стан, присутній конфліктний характер у відносинах між батьками
Кризові сім'ї	В.С.Торохтій	Зіткнення інтересів та потреб членів сім'ї торкається важливих сфер життєдіяльності сім'ї
Неблагополуч на сім'я	Зверєва І.Д., Коваль Л.Г., Хлебник С.Р. Бочкарьова Г.П. Алмазов Б.Н. Мустафаєва Ф.А.	Сім'ї, в яких батьки зловживають алкоголем, ведуть аморальний спосіб життя, з низьким морально-культурним рівнем, зі стійкими конфліктами, де батьки припускають серйозних помилок у вихованні. З неблагополучною емоційною атмосферою, батьки безвідповідально ставляться до дітей, відсутній емоційний

	Шахрай В.М. Пінчук І.М.	контакт між членами родини, байдужість до потреб дитини. Недостатній виховний ресурс, сім'ї де є конфлікт, відмінність у світоглядних принципах. Сім'ї, які не можуть протистояти негативному зовнішньому та внутрішньому впливу, що призводить до дисгармонії в сім'ї
Аморальна сім'я	Стафанська Т.А.	Крім конфліктів між членами сім'ї є конфлікти з загальноприйнятими нормами життя.
Педагогічно неспроможна сім'я	Стафанська Т.А.	Низький рівень педагогічної культури.
Сім'я з дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах	Капська А.Й. Пеша І.В.	Сім'я втратила свої виховні можливості, порушено нормальну життєдіяльність одного або декілька членів сім'ї, обставини негативно впливають на життя та розвиток дитини
Неблагополуч на сім'я	Шульга Т.І	Сім'я має низький соціальний статус та незначні адаптаційні можливості.
Кризові сім'ї	Кияниця З.П., Кузьмінськи й В. О.	Сім'ї, які самостійно неспроможні визначити необхідну їм послугу чи допомогу

Джерело: Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.

У практику соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді термін «сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах» було впроваджено у 2006 році [1]. До того часу у нормативних документах і документації соціальної роботи використовувався термін «неблагополучна сім'я».

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» *складні життєві обставини сім'ї* – обставини, що негативно впливають на функціонування сім'ї, які сім'я не може подолати самотійно. Порядок організації надання соціальних послуг (2020) визначено категорії сімей які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників (вразливі категорії сімей) [17]:

- сім'ї, у яких дітей відібрано у батьків без позбавлення їх батьківських прав;
- сім'ї, де триває процес розлучення батьків і вирішується спір між матір'ю та батьком щодо визначення місця проживання дітей, участі батьків у їх вихованні;
- сім'ї з дітьми, в яких тривала хвороба батьків перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;
- сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, та сім'ї з дітьми, у яких батьки мають інвалідність;
- сім'ї, у яких батьків поновлено в батьківських правах;

- сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами;
- малозабезпечені сім'ї з дітьми;
- сім'ї, діти з яких перебувають у закладах інституційного догляду та виховання;
- сім'ї, дітей з яких влаштовано в сім'ю патронатного вихователя;
- сім'ї, у яких діти систематично самовільно залишають місце проживання;
- сім'ї, у яких діти систематично без поважних причин не відвідують заклади освіти;
- жінки, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини;
- неповнолітні одинокі матері (батьки).

З огляду на те, що соціальна робота з сім'ями з дітьми у першу чергу спрямована на забезпечення сім'єю безпечних і гармонійних умов розвитку та виховання дитини, А.Капська, І.Пєша, М.Соляник визначають термін «сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах» через здатність реалізації саме виховної функції.

Сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах – сім'я, яка втратила свої виховні можливості у зв'язку з виникненням складних життєвих обставин, наслідки яких вона не може подолати самостійно, які порушують нормальну життєдіяльність сім'ї, негативно впливають на життя та розвиток дитини/дітей, провокують ризик вилучення дитини/дітей з сім'ї. Така сім'я потребує комплексної соціальної підтримки, спрямованої на допомогу членам сім'ї у вирішенні проблем і

орієнтованої на забезпечення умов самостійного вирішення складних життєвих обставина у подальшому [8, 20].

Основні проблеми, що провокують сімейне неблагополуччя, були визначені фахівцями з соціальної роботи, які працюють з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах» за результатами соціологічного дослідження «Діти в складних життєвих обставинах», проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики на замовлення Міністерства соціальної політики України (2013). Найбільше складні життєві обставини сімей провокуються такими проблемами:

–зловживання членами родини алкогольних та наркотичних речовин батьками;

–випадки насилля в родині;

–інвалідність одного із членів родини;

–безробіття одного з членів сім'ї;

–перебування членів сім'ї у місцях позбавлення волі [1].

Детальний перелік проблем сімейного неблагополуччя, вказаних фахівцями із соціальної роботи під час опитування, представлений на рис.4.2.

Рис. 4.2. Ознаки, за якими сім'ю можна віднести до категорії сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (кількість відповідей фахівців соціальної роботи із 96 опитаних)

Джерело: «Діти у складних життєвих обставинах». Програми і методики соціально-психологічної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають у центрі соціально-психологічної реабілітації. Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики. Київ, 2013. 284 с.

Проблем сімей, які провокують складні життєві обставини, можна згрупувати за такими ознаками (за М. Соляник): соціально-педагогічні, соціально-психологічні, матеріально-економічні та юридичні проблеми (див. рис. 4.3).

Рис. 4.3. Проблеми, які призводять сім'ї до складних життєвих обставин

Джерело: Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.

Зовнішні прояви сімейного неблагополуччя можна об'єднати у чотири групи за відповідними показниками: показники складних життєвих обставин у побуті, у поведінці батьків та поведінці дітей, особливості взаємодії сім'ї з соціальним оточенням [20]. Детальний перелік показників та ознак складних життєвих обставин сім'ї наведено у таблиці 4.4.

Показники та ознаки складних життєвих обставин

Показник складних життєвих обставин	Ознаки
Побут	<ul style="list-style-type: none"> - бруд - відсутність засобів гігієни - брудний стан білизни або її відсутність - наявність тарганів, молі тощо - неприємний запах - брудні та неохайні речі - не прибране або занедбане приміщення - проживає багато мешканців (2 і більше сімей) - відсутність водопостачання, газу, електрики, опалення - непридатність, небезпечність жила до проживання (грибок у приміщенні, дірки у вікнах та підлозі тощо) - відсутність або недостатня кількість харчів, меблів, домашнього приладдя
Батьки	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність або недостатність коштів - нецілеспрямоване використання коштів - насильство (фізичне, психічне, сексуальне) одного з подружжя над іншим - небажання займатися виховання дітей - відсутність батьківських навичок

	<ul style="list-style-type: none"> - неадекватні стилі виховання - різні погляди батьків та методи виховання - намір відмови від дитини - не відвудування дитини у лікарні/ інтернаті - не відвідування школи - делінквентна поведінка батьків чи одного з батьків (проступки, кримінальний облік, злочини тощо) - інфекційні захворювання - інвалідність - психічні захворювання
Діти	<ul style="list-style-type: none"> - інвалідність - хронічні захворювання - прояви різних видів залежності - правоправна поведінка - бродяжництво - важковиховуваність - агресивність - конфліктна поведінка з однолітками, дорослими, батьками - брудний, неохайний зовнішній вигляд - не відвідування школи - проблеми у навчання
Соціальне оточення	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність друзів, знайомих - конфліктні відносини з найближчим оточенням - соціальне оточення має ознаки складних життєвих обставин

Джерело: Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.

Особливо небезпечними сімейними проблемами, які потребують тривалої комплексної соціальної допомоги є поєднання соціальних проблем та проявів асоціальної поведінки батьків (наприклад, зловживання алкоголем, наркотичними речовинами, депресивні прояви, конфліктні стосунки між подружжям, різні види насильства тощо). Також несприятливо впливає на сімейні стосунки негативне родинне та соціальне середовище .

Сім'ї, що через внутрішньо сімейні та соціальні проблеми, втрачають виховний потенціал, не забезпечують належного розвитку та виховання дітей З. Кіяниця і Ж. Петрочко визначають терміном «соціально-небезпечні».

Соціально небезпечна сім'я (дисфункційна) – це сім'я, в якій батьки втратили здатність опікуватися дитиною, їх спосіб життя, поведінка становлять загрозу для життя і здоров'я дитини та оточуючих [22 , с.62].

Батьки в соціально небезпечних сім'ях ведуть асоціальний спосіб життя, нехтують виконанням батьківських обов'язків, не піклуються про власних дітей, проявляють жорстокість на насильство стосовно дітей та інших членів родини. Діти, які виховуються у соціально небезпечних сім'ях, не отримують належного забезпечення та уваги, їх здоров'я та життя перебувають під загрозою.

Соціальна робота з сім'ями у яких є загрози здоров'ю і життю дитини, починається з послуги раннього втручання. У випадку підтвердження інформації про нехтування батьками виконання батьківських обов'язків, дитина/діти вилучаються із сім'ї без позбавлення або з позбавленням батьків батьківських прав. Подальша соціальна робота з сім'єю налаштована на мотивацію батьків до зміни життєвих обставин, з метою повернення дитини/дітей.

Чим більші порушення у функціонуванні сім'ї, чим більше ознак складних життєвих обставин їй притаманні, тим менше умови виховання дітей у такій сім'ї відповідають найкращим інтересам дитини і, відповідно, є вищим ризик вилучення дитини з такої сім'ї. Відповідно соціальна робота з сім'ями, які потребують соціальної допомоги, має враховувати комплекс проблем, що провокують складні життєві обставини, та бути орієнтованою на пошук індивідуальних ресурсів і сильних сторін кожної родини.

4.3. Напрями та завдання соціальної роботи з сім'ями

Соціальна робота з сім'ями є одним із основних завдань діяльності суб'єктів соціальної роботи і передбачає надання соціальних послуг різного спрямування членам родини, або комплексну соціальну допомогу сім'ї у формі послуги соціального супроводу. Передовсім вона спрямована на мінімізацію наслідків та подолання складних життєвих обставин, які члени родини не можуть подолати самотійно. Проте основним завданням соціальної роботи з

сім'єю є не процес надання соціальних послуг та допомог, а створення умов, за яких родина отримує спроможність самостійно вирішувати життєві проблеми.

Соціальна робота із сім'єю – система взаємодії соціальних органів держави й суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів і залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [25].

Метою соціальної роботи з сім'ями, є усунення причин, які заважають членам родини самостійно подолати складну життєву ситуацію, попередження вилучення дітей з родин, створення сприятливих умов для подальшого самостійного розв'язання проблем, що виникатимуть, та забезпечення гармонійного розвитку й виховання дітей.

Соціальна робота з сім'єю базується на принципах виявлення ресурсів сім'ї та сприяння формуванню навичок і умінь членів родини для подолання складної життєвої ситуації. Цей підхід покликаний підтримати і зміцнити сімейні ресурси та здатність сім'ї самостійно вирішувати свої проблеми: важливо допомогти членам сім'ї відкрити їхні потенціали та розвивати навички, які сприяють їхньому самозахисту та розвитку.

Основні принципи соціальної роботи з сім'ям, які перебувають у складних життєвих ситуаціях і потребують соціальної допомоги:

1)*ресурсорієнтований підхід*: фахівці з соціальної роботи визначають і підтримують існуючі ресурси в сім'ї, такі як «сильні сторони», навички, соціальні зв'язки та підтримуючі системи. Що допомагає сім'ї відчувати можливості та здатність впоратися з проблемами;

2)*емпавермент* (від англ. empowerment – розширення прав і можливостей): фахівці стимулюють самостійність і впевненість у собі у членів сім'ї, сприяючи мотивації їхньої активної участі у прийнятті рішень та вирішенні проблем;

3)*навчання навичкам і розвиток здібностей*: фахівці надають сім'ї знання та інструменти, необхідні для розв'язання конкретних проблем. Це може включати в себе тренінги, консультації, психологічну підтримку та інші форми навчання;

4)*індивідуалізація*: індивідуальний підхід до кожної сім'ї, врахування її унікальних потреб, цінностей та ресурсів, що сприяє більш ефективній та адаптованій допомозі.

Напрями соціальної роботи враховують індивідуальні потреби та ресурси сім'ї і можуть бути спрямовані на вирішення соціально-економічних питань, надання соціально-педагогічної, соціально-психологічної, соціально-медичної, юридичної допомоги, допомоги у працевлаштуванні, забезпечення інформаційної підтримки. Напрями та завдання соціальної роботи з сім'ям, що потребують соціальної підтримки, наведено у таблиці 4.5.

Напрями та завдання соціальної роботи з сім'ям, що потребують соціальної підтримки

Напрями	Завдання соціальної роботи
Соціально-психологічна допомога	надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад; організація та координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги;
Соціально-педагогічна допомога	просвітницька робота щодо всебічного і гармонійного розвитку дитини; особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків; навчання батьків ефективним методам виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем; допомога батькам у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання; педагогічне консультування з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів; виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб членів сім'ї,

	<p>організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб</p>
<p>Соціально-медична допомога</p>	<p>посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури; профілактика інфекційних захворювань, ВІЛ/СНІДу; консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка й охорона її здоров'я</p>
<p>Юридична допомога</p>	<p>надання консультацій з питань чинного законодавства; здійснення захисту прав та інтересів членів сім'ї; захист прав дитини; сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій</p>

<p>Допомога у вирішенні соціально-економічних питань</p>	<p>допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей; сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні фінансової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; посередництво в отриманні гуманітарної допомоги;</p> <p>соціально-побутові послуги: забезпечення продуктами харчування, м'яким і твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання й доставка медикаментів тощо</p>
<p>Допомога у працевлаштуванні</p>	<p>інформування з питань працевлаштування; сприяння у працевлаштуванні; соціальний супровід працевлаштованої особи</p>
<p>Інформаційна підтримка</p>	<p>надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги): про види соціальних виплат (якщо сім'я або особа має на них право відповідно до чинного законодавства); надання контактів служб або установ, куди необхідно звернутися по відповідну допомогу; про заклади, які можуть надати послуги, умови отримання соціальних послуг тощо;</p>

	<p>впровадження нових тенденцій розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги);</p> <p>поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги)</p>
--	--

Джерело: Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. - Київ: Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с.

Соціальна робота з сім'ями може включати різні форми і методи, спрямовані на підтримку, консультування та допомогу. Форми соціальної роботи, найбільш поширені у роботі з сім'ями:

1) *індивідуальна консультація*: фахівець з соціальної роботи може проводити індивідуальні зустрічі з членами сім'ї, щоб визначити їхні потреби, проблеми та цілі. Під час цих консультацій надаються поради та підтримка щодо розв'язання особистих проблем;

2) *групова робота*: фахівець з соціальної роботи може організовувати групові сесії для сімей, які перебувають у схожих ситуаціях. Групи можуть надавати можливість обміну досвідом, взаємною підтримкою та інформування щодо можливостей вирішення сімейних проблем;

3) *сімейна терапія*: використовується для роботи зі всією сім'єю, спрямований на вирішення конфліктів та покращення комунікації між членами сім'ї;

4) *соціальна реабілітація*: спрямована на допомогу сім'ям щодо відновлення їхніх навичок самостійного функціонування. Це може включати навчання батьківству, фінансової грамотності, допомога у пошуку роботи тощо;

5) *соціальна підтримка*: фахівці з соціальної роботи можуть надавати практичну допомогу сім'ям у вирішенні конкретних питань, таких як покращення житлових умов, отримання медичної допомоги, соціальних послуг тощо;

6) *лобіювання і захист прав*: фахівець з соціальної роботи можуть допомагати сім'ям у взаємодії з іншими службами та установами, лобіювати їхні права і інтереси, забезпечувати доступ до необхідних ресурсів;

7) *просвітництво та інформування*: різні форми навчання та інформування сімей з метою підвищення їхньої свідомості і знань щодо питань, які стосуються сімейного життя, виховання дітей, психології тощо.

Важливо враховувати, що форми соціальної роботи обираються залежно від конкретної ситуації, потреб та ресурсів сім'ї. Фахівець з соціальної роботи визначає найбільш відповідні методи та інтервенції для кожної конкретної родини.

В узагальненому вигляді виокремлюються такі форми соціальної роботи із сім'єю:

1) індивідуальна робота з кожним членом родини;

2)спільна робота з усіма членами родини;

3)групова робота, що виходить за межі родини [8, 21].

У неблагополучних сім'ях, де переважають конфлікти, розлучення та негативне ставлення до один одного, індивідуальна робота може сприяти формуванню доброзичливих стосунків, взаємоповаги та любові між членами сім'ї. Індивідуальна робота допомагає кожному членові сім'ї визначити свої особисті проблеми та навчитися їх вирішувати, що може покращити якість їхнього життя та взаємин. Основні завдання індивідуальної роботи з сім'ями:

- сприяння формуванню доброзичливих стосунків між членами сім'ї;

- переконання у важливості взаємопідтримки та відновлення добрих стосунків;

- надання індивідуальних навичок щодо відновлення гармонічних сімейних стосунків;

- формування навичок планування сімейного бюджету, ведення господарства та організації дозвілля;

- надання знань і умінь щодо співпраці з державними органами та соціальними установами/закладами;

- розвиток самоповаги та відчуття власної значимості, а також відновлення або набуття пристойного соціального статусу.

Спільна робота з усією родиною ґрунтується на методах сімейної терапії і спрямована на налагодження внутрішньо сімейних стосунків та вирішення проблем. Однією з ефективних форм такої роботи є проведення сімейних конференцій, під час яких усі члени родини мають можливість обговорити проблемні і конфліктні ситуації.

Сімейні конференції сприяють:

- налагодженню конструктивних контактів між членами родини;
- виявленню неконструктивних моделей взаємодії, які часто провокують конфлікти;
- аналізу хибної поведінки та пошуку альтернативних та конструктивних способів спілкування;
- підвищенню самооцінки членів сім'ї та поліпшенню їхніх взаємин.

Групова робота є корисною у випадку якщо сім'я перебуває у соціальної ізоляції та має низьку самооцінку, а також відчуває острах перед неприйняттям суспільством. Така форма соціальної роботи сприяє подоланню соціальної ізоляції, сприяє підвищенню самооцінки та самоповаги учасників їхній соціальній адаптації.

Групова робота включає в себе різні види діяльності, такі як групи взаємодопомоги сімей, спільні свята, заняття в невеликих групах, організація дозвіллевих та інших заходів для всієї родини. Групи взаємодопомоги сімей, які мають спільні соціальні проблеми, є достатньо ефективними. У груповому обговоренні сім'ї діляться власним досвідом у подоланні проблем і криз, відчувають підтримку інших за методом «рівний-рівному».

У випадку організації соціальної роботи з конкретною сім'єю обсяг і спрямування соціальних послуг визначається відповідно до життєвих обставин і потреб. Відповідно до складності випадку, умовно можна визначити такі варіанти організації соціальної допомоги [8]:

- 1) одноразова послуга;
- 2) надання послуг певного соціального спрямування;

3) комплексна допомога.

Одноразова послуга надається сім'ї за необхідності: переадресації до спеціалістів інших структур; надання матеріальної допомоги; консультації фахового спеціаліста; надання необхідної інформації; оформлення запиту до відповідної структури тощо. Надання таких послуг є обмеженим у часі і не передбачає довготривалих контактів із сім'єю. Результатом одноразової послуги є задоволення потреби сім'ї, з якою один із її членів звернувся до фахівця з соціальної роботи або до відповідного закладу/установи.

Соціальні послуги певного соціального спрямування надаються у разі потреби сім'ї у вирішенні конкретного питання, що потребує здійснення певних процедур і є тривалим у часі. Така допомога надається фахівцями соціальних служб і не передбачає залучення фахових спеціалістів. Такі послуги надаються у випадку необхідності: оформлення документів, соціальних виплат, пільг; проведення соціально-педагогічної, соціально-психологічної корекції; набуття членами сім'ї певних соціальних навичок: виховання, спілкування, партнерської взаємодії тощо.

Комплексна соціальна допомога планує, комплексну роботу фахівців із соціальної роботи, а також залучення спеціалістів інших галузей, спрямованих на надання допомоги сім'ї у вирішенні основних проблем, які члени сім'ї не можуть розв'язати самотійно. Така робота є пролонгованою у часі. Найбільш ефективною формою комплексної допомоги є соціальний супровід сім'ї.

При організації та реалізації соціальної роботи з різними категоріями сімей фахівці нерідко віддають перевагу розподілу родин

та підбору методів соціальної роботи залежно від типу сім'ї або конкретних проблем, з якими ці сім'ї стикаються.

Напрями та форми соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, залежать від рівня зацікавленості та вмотивованості членів сім'ї до зміни обставин власного життя. З досвіду роботи центрів соціальних служб виокремлюється три основні категорії сімей відповідно до рівня готовності взаємодіяти із фахівцями з соціальної роботи [8]:

1) сім'ї, які налаштовані на розв'язання проблем, як правило, самостійно звертаються за допомогою і потребують консультаційної та інформаційної підтримки щодо розв'язання окремих проблем, які сім'я не може вирішити самостійно;

2) сім'ї, які мають комплекс проблем, проте мають намір вирішувати їх за підтримки фахівців у ході соціального супроводу;

3) сім'ї, які не визнають наявності проблем або не вважають за необхідне їх розв'язувати, інформація про такі сім'ї надходить від організацій або осіб, вони потребують комплексного вирішення проблем, проте, в першу чергу, потребують мотивації до зміни життєвих обставин, активізації відповідальності членів сім'ї за організацію сімейного життя, розвиток та виховання дітей.

Соціальна робота з сім'єю є результативною, якщо ґрунтується на зацікавленості і взаємодії фахівця з соціальної роботи та членів сім'ї, підтримки її найближчого оточення. Тому одним із основних завдань фахівця із соціальної роботи, особливо на перших етапах роботи з сім'єю, є мотивація членів сім'ї, яка потрапила в складні життєві обставини, до продуктивної взаємодії у вирішенні її проблем [22, с.63].

4.4. Державна соціальна допомога сім'ям

Відповідно із Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» одним із напрямів соціальної роботи з сім'ями, які потребують соціально-економічної підтримки, є надання їм державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та інших видів соціальної підтримки, які надаються відповідно до законодавства (стаття 6-1) [18]. Соціально-економічна підтримка передбачає надання грошових виплат та економічних пільг окремим категоріям сімей, що є складовою державної системи соціального захисту населення країни.

Державна допомога сім'ям з дітьми є складовою системи соціального захисту населення і передбачає гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей.

Види та умови отримання державної допомоги сім'ям з дітьми визначні Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [15]. Зокрема законодавчо передбачено такі види державної допомоги (стаття 3):

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомога на дітей самотнім матерям;

- допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органів, паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність

Види та розмір державної допомоги сім'ям з дітьми наведено у таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Види та розмір державної допомоги сім'ям з дітьми

види допомоги	отримувач допомоги	розмір допомоги
допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	жінки, звільнені з роботи в зв'язку з ліквідацією підприємства/установи/організації	100% середньомісячного доходу
	жінки, зареєстровані у центрі зайнятості як безробітні	100% мінімального розміру допомоги по безробіттю
	аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки	за вибором: розмір стипендії або розмір допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами, але не менше 25% прожиткового мінімуму для працездатних осіб

	непрацюючі жінки та жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності	25% від прожиткового мінімуму для працездатних осіб
допомога при народженні дитини	один з батьків дитини, опікун, які постійно проживають разом з дитиною	41280 грн одноразова виплата - 10320 грн., решта виплачується протягом 36 місяців рівними частинами – 860 грн
допомога при усиновленні дитини	усиновлювач, який є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування	розмір, встановлений для виплати допомоги при народженні дитини 41280 грн одноразова виплата - 10320 грн, решта виплачується протягом 36 місяців рівними частинами – 860 грн
допомога на дітей, над якими встановлено	опікун чи піклувальник дітей, які набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої	2,5 розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку

опіку чи піклування	батьківського піклування	на дітей з інвалідністю – 3,5 розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку
допомога на дітей одиноким матерям	одинокі матері/, якщо в свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька/матір або запис про батька/матір проведено за вказівкою матері/батька/усиновлювача дитини мати/батько дітей у разі смерті одного з батьків, яка/який не одержує на них пенсію в разі втрати годувальника, соціальну пенсію або державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника	різниця між 100 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців

допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання	однин з батьків, усиновлювачів, прийомних батьків, батьків-вихователів, опікун/піклувальник, який постійно проживає та здійснює догляд за дитиною, хворою на тяжкі захворювання	2 прожиткові мінімуми для дітей відповідного віку
---	---	---

Джерело: Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-ХІІ.

Державна підтримка надається *багатодітним сім'ям*, які виховують троє дітей і більше відповідно до Порядку виплати допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2019).

Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, - до закінчення навчальних закладів, але не

довше ніж до досягнення ними 23 років (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»)

Допомога на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, призначається на третю і кожну наступну дитину з місяця, в якому було подано заяву щодо призначення допомоги, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 6-річного віку. Допомога надається одному з батьків дитини, які постійно проживають разом з дитиною у розмірі 2 100 грн. на кожну дитину.

Дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання (перебування) їх невідоме, виплачується *тимчасова державна допомога*, відповідно до Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2020),

Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років у разі, коли:

- відомості про одного з батьків (платника аліментів) внесено до Єдиного реєстру боржників у зв'язку з несплатою ним аліментів;

- стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі;

- місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено.

Тимчасова допомога призначається кожні шість місяців у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

Державою передбачено відшкодування вартості послуги з догляду за малолітніми дітьми відповідно до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2019).

Послуга з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня» – послуга, що надається для підтримки батьків, опікунів дитини для забезпечення догляду за дітьми:

- дитиною до трьох років, яка потребує додаткового догляду;
- двома і більше дітьми до трьох років;
- дитиною до трьох років, якщо один із батьків, опікунів є особою з інвалідністю I чи II групи

Відшкодування вартості послуги «муніципальна няня» є щомісячною адресною компенсаційною виплатою заявнику послуги «муніципальна няня» за здійснення догляду за дитиною протягом місяця. Компенсація послуги «муніципальна няня» виплачується в розмірі прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років, встановленого на 1 січня відповідного року, за кожну дитину, яку доглядає муніципальна няня

Державна соціальна допомога надається сім'ям, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомним сім'ям, ***дитячим будинкам сімейного типу, патронатним сім'ям.***

Виплати соціальної допомоги на дітей-вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також грошового забезпечення прийомних батьків і батьків-вихователів здійснюються відповідно до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2019).

Державна соціальна допомога виплачується щомісяця у грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Допомога призначається з дати влаштування дитини у сім'ю до досягнення 18 років, а в разі навчання у закладі загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – до досягнення 23 років або до закінчення відповідного закладу освіти. Розмір державної соціальної допомоги розраховується відповідно до розміру прожиткового мінімуму відповідно до віку дитини, а для вихованців старше 18 років – прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Розмір державної соціальної допомоги вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу наведено у таблиці 4.7.

Розмір державної соціальної допомоги на вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу

отримувач допомоги	розмір допомоги
діти-вихованці до 18 років	2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку
діти-вихованці з інвалідністю	3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку
особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які навчаються	2,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи
особи з інвалідністю з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які навчаються	3,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи

Джерело: Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 552.

Грошове забезпечення призначається і виплачується щомісяця кожному з батьків-вихователів і одному з прийомних батьків. Розмір грошового забезпечення встановлюється на рівні одного прожиткового мінімуму для працездатної особи на кожную дитину-вихованця та кожную прийомну дитину.

Соціальна допомога на утримання дітей, які виховуються у патронатній сім'ї, та оплата послуг патронату над дитиною здійснюється відповідно до Порядку виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя та оплати послуги патронату над дитиною, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2021).

На кожную дитину, влаштовану до сім'ї патронатного вихователя, для задоволення її потреб виплачується соціальна допомога. Розмір соціальної допомоги становить 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на місяць, для дітей з інвалідністю - 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на місяць. У випадку якщо дитина-вихованець отримує стипендію, то розмір соціальної допомоги зменшується відповідно із розміром стипендії.

Грошове забезпечення виплачується патронатному вихователю за надану послугу патронату над дитиною і становить п'ять прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць. У разі коли у патронатну сім'ю влаштовується дитина віком до одного року, дитина з інвалідністю, малолітня або неповнолітня вагітна, ВІЛ-інфікована дитина або одночасно двоє і більше дітей, розмір грошового

забезпечення збільшується на 10 % за кожну дитину, але сумарно не більш як на 50 %.

Допомога малозабезпеченим сім'ям. Державна соціальна допомога надається найменш соціально захищеним сім'ям з метою забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму та сприяння економічній самостійності сім'ї відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [15].

Малозабезпечена сім'я – це сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Державна допомога призначається і виплачується малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України та з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід менший від прожиткового мінімуму для сім'ї відповідно до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2003).

Державна соціальна допомога малозабезпеченій сім'ї призначається на шість місяців з місяця звернення за її призначенням. Розмір допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом.

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до діючого законодавства для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї, одержаний ними протягом шести місяців.

При розрахунку прожиткового мінімуму сім'ї враховується величина прожиткового мінімуму кожного із її членів.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості (стаття 1 Закон України «Про прожитковий мінімум»).

Прожитковий мінімум однієї особи (члена сім'ї) на місяць визначає вартість мінімального забезпечення фізіологічних і соціальних потреб відповідно до віку і працездатності. Прожитковий мінімум затверджується Законом України «Про прожитковий мінімум» для основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність.

До стабілізації економічного становища в Україні прожитковий мінімум для сім'ї та розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням *рівня забезпечення прожиткового мінімуму*, що затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Державні соціальні виплати сім'ям з дітьми спрямовані на соціально економічну-підтримку, забезпечення благополуччя та добробуту сімей та їхніх дітей і є складовою демографічної політики країни, спрямованої на стимулювання росту населення та забезпечення стабільності суспільства.

Література та посилання до розділу 4

1. Діти у складних життєвих обставинах. Програми і методики соціально-психологічної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають у центрі соціально-психологічної реабілітації. Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики. Київ, 2013. 284 с. URL: <https://dismp.gov.ua/diti-u-skladnih-zhittievih-obstavinah-programi-i-metodiki-socialno-psihologichnoi-reabilitacii-ta-adaptacii-ditej-yaki-perebuvajut-u-centri-socialno-psihologichnoi-reabilitacii/>
2. Аналітичний звіт: Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. – К.: Дерсоцслужба, 2006. – 136с.
3. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 0 серпня 2021 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#n190>
4. Деякі питання надання послуги з догляду за дитиною до трьох років “муніципальна няня”: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-%D0%BF#n13>
5. Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям: Постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 року № 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2019-%D0%BF#Text>

6. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д.Зверевої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
7. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С. – К.: ЕКМО, 2008, – 160 с.
8. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
9. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо удосконалення соціальної роботи із сім'ями, де є конфліктні стосунки між батьками та дітьми (з досвіду практичної діяльності центру підтримки сім'ї Українського інституту соціальних досліджень) / О. О. Яременко, А. М. Ноур. – К.: ДІПСМ, 2003. – 140 с.
10. Молодь України – 2018. Результати соціологічного дослідження. Київ, 2018. 90 с.
11. Молодь України – 2021 (результати репрезентативного соціологічного дослідження). Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2021.
12. Населення України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Пеша І.В., Яблонська Т.М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року,

м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. – С. 88-92.

14. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
15. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-ІІІ. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>
16. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року №1063-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text>
17. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#n176>
18. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
19. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-ІІІ. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find=1&text=%D1%81%D1%96%D0%BC%E2%80%99%D1%8F#w1_11
20. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.

21. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. - Київ: Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с. 97.
22. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
23. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Державна служба статистики. 2022. URL:
https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/gender/gender_dok/2020/virdg/virdg_2021.htm
24. Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2021 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2022. URL:
<https://www.ukrstat.gov.ua/>
25. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. – 2-ге вид., оновл. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 232 с.
26. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. коллег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.

РОЗДІЛ 5. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

5.1. Діти як соціально вразлива категорія населення

Діти – це одна з найбільш вразливих груп населення, і рівень демократичного розвитку країни можна виміряти тим, як держава вирішує нагальні завдання щодо забезпечення розвитку, виховання, освіти і охорони здоров'я дітей.

Дитина – особа, яка не досягла 18 років (віку повноліття), якщо згідно з законом, що застосовується до неї, вона не набуває права на повноліття раніше (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»)].

Відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Дитина вважається *малолітньою* до чотирнадцяти років, а *неповнолітньою* – від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

На початок 2022 року в Україні проживало 7,35 млн дітей віком від народження до 18 років, що становило 17,9% від загальної чисельності постійного населення України (за даними Державної служби статистики України, без урахування тимчасово окупованої території, у тому числі АР Крим і м. Севастополя). Порівняно з 2021 роком, кількість дітей в Україні зменшилася на 111,1 тисяч осіб (1,5%) [4].

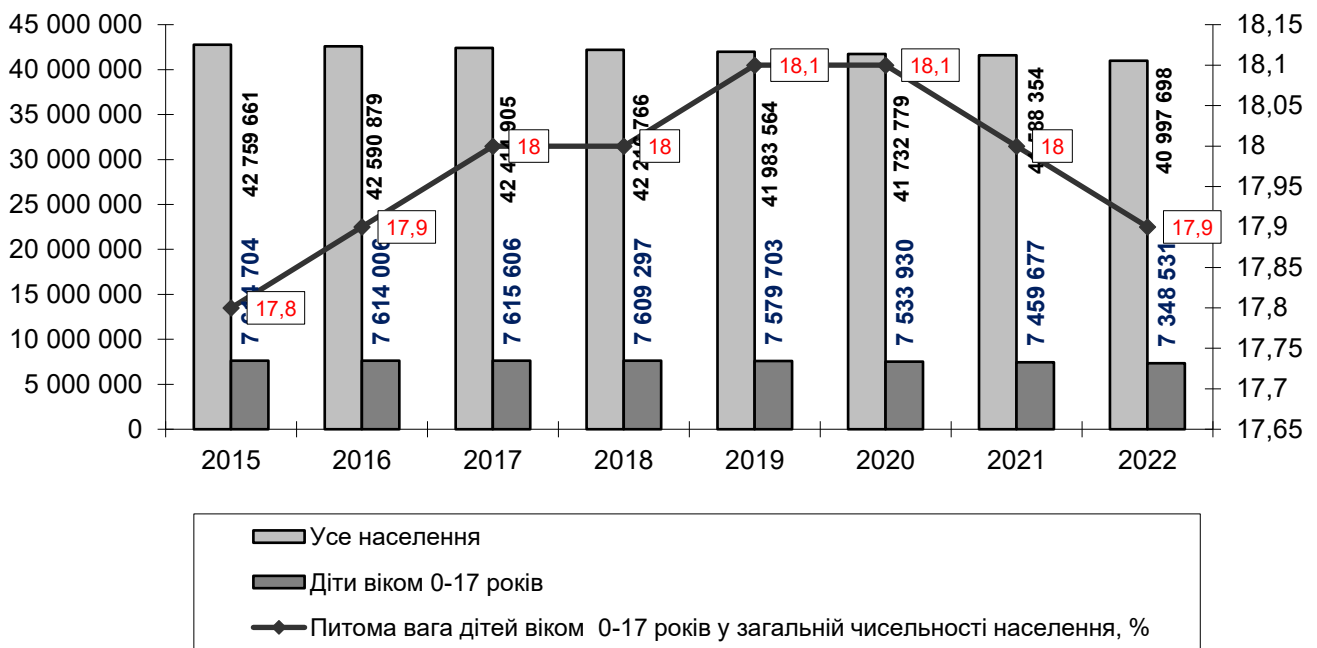

Рис. 5.1. Загальна чисельність населення України та чисельність дітей віком до 18 років станом на 1 січня 2015–2022 рр., осіб

Джерело: Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». – Київ, 2021. – 160 с.

Примітка: 2015–2022 рр. без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Соціальна незахищеність та соціальна вразливість дітей пов'язана з психологічними, фізіологічними, соціальними і культурними аспектами їхнього життя та розвитку. Ключові чинники, що провокують соціальну незахищеність дітей наведено у таблиці 5.1.

Чинники, що провокують соціальну незахищеність дітей

Незавершений розвиток	Дитячий організм фізіологічно і психологічно ще не повністю сформований. Це означає, що дитина не має повноцінних фізичних та психічних можливостей для самозахисту і адаптації в складних ситуаціях
Залежність від дорослих	Діти великою мірою залежать від дорослих (батьків, опікунів, вчителів) для задоволення своїх фізіологічних і психологічних потреб, включаючи харчування, догляд, навчання та захист. Вони не мають можливості незалежно вирішувати багато питань свого життя
Вразливість до впливу	Діти є особливо вразливими до зовнішніх впливів і негативного впливу середовища. Вони можуть легко піддаватися впливу негативних суспільних чинників, які можуть шкодити їхньому фізичному і психічному здоров'ю
Недостатнє розуміння світу	Діти ще не мають повного розуміння складного соціального і культурного світу навколо них. Вони не мають навичок аналізу і прийняття важливих рішень, що може робити їхню поведінку менш передбачуваною та незахищеною
Відсутність правового статусу	У багатьох країнах діти не мають повних правових статусів і захисту, що доступний дорослим. Це може призводити до порушення їхніх прав та зловживання.

Джерело: авторська розробка.

Загалом, діти є соціально незахищеними особами через фізіологічні, психологічні та соціальні обмеження, а також через вплив навколишнього середовища. Для забезпечення їхнього захисту та благополуччя важливо створити спеціальні умови і системи підтримки, які враховують ці особливості.

Державна політика у сфері соціального захисту дітей в Україні зорієнтована на захист прав і забезпечення найкращих інтересів дитини.

Права дитини – це набір законних прав та гарантій, які визнаються і встановлюються для всіх дітей на основі їхньої особистості і віку.

Забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (Закон України «Про охорону дитинства»)].

Права дітей в Україні забезпечуються відповідно до Конвенції ООН про права дитини, Сімейного Кодексу країни, Закону України «Про охорону дитинства» (див. таблицю 5.2).

Нормативне врегулювання базових прав дітей в Україні

Права дітей	Конвенція ООН про права дитини	Українське законодавство
Право на життя та охорону здоров'я	статті 6, 24	стаття 27 Конституції України стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства»
Право на освіту	стаття 28	стаття 53 Конституції України стаття 3 Закону України «Про освіту»
Право на захист від насильства та гідне ставлення	стаття 19	статті 28, 52 Конституції України стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» стаття 53 Закону України «Про освіту»
Право на ім'я та громадянство	стаття 7	стаття 7 Закону України «Про охорону дитинства»
Право на виховання батьками та контакт із ними	стаття 9	статті 5, 141, 152, 153 Сімейного кодексу України стаття 11 Закону України «Про охорону дитинства»
Право на достатній життєвий рівень	стаття 27	стаття 48 Конституції України стаття 8 Закону України «Про охорону дитинства»

Джерело: Методичні рекомендації щодо проведення моніторингу додержання прав дитини в умовах децентралізації влади. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. 2020.

Природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення, є сім'я. Виховання у сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини (статті 11,12 Закону України «Про охорону дитинства»). Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батьки несуть відповідальність за створення належних умов виховання та розвитку дитини, забезпечення її найкращих інтересів.

Сімейним кодексом України визначено, що батьки зобов'язані виховувати дитину у дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини (стаття 150, Сімейний кодекс України). Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, зобов'язані поважати дитину, готувати її до самостійного життя. Кожен з батьків несе однакову відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини, а в разі ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків, порушення прав та обмеження законних інтересів дитини, може бути притягнений до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про батьківську відповідальність» (1984 р.) містять таке визначення: *«батьківська відповідальність* є сукупністю обов'язків та прав, спрямованих на забезпечення морального і матеріального благополуччя дитини, зокрема на піклування про неї, підтримання з

нею особистих відносин та забезпечення її освіти, утримання, правове представництво та управління її власністю». В українському законодавстві відповідальність батьків формується як сукупність батьківських прав і батьківських обов'язків, які визначаються Сімейним кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства».

Нормативне визначення батьківських прав і батьківських обов'язків – це певні суспільні вимоги, яких мають дотримуватися батьки щодо виховання, розвитку та забезпечення життєдіяльності власної дитини. Поряд з тим батьківська відповідальність визначається не тільки зовнішніми соціальними запитами. Великий вплив на поведінку і стиль відношення батьків до дитини несе моральна складова батьківства – рівень особистої відповідальності батьків за виконання батьківських обов'язків.

Держава надає допомогу батькам або особам, які їх замінюють, у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку системи послуг з підтримки сімей з дітьми та мережі дитячих закладів. У разі неналежного виконання батьками батьківських обов'язків або ж відсутності батьківського піклування, соціальний захист прав та інтересів дитини забезпечується державою.

Соціальна робота з дітьми – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей, захист їхніх

конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб.

Відповідно до умов виховання і розвитку дитини, її особливих потреб та соціального статусу соціальна робота з дітьми здійснюється за двома напрямками:

- 1) соціальна робота у сфері захисту прав та інтересів дітей соціально-вразливих категорій;
- 2) соціально-педагогічна робота з дітьми у освітніх і виховних закладах.

5.2. Соціальна робота у сфері захисту прав та інтересів дітей соціально-вразливих категорій

Забезпечення умов для повноцінного життя та розвитку кожної дитини, захисту її прав є одним із головних завдань державної соціальної політики. Однак, на жаль, існує категорія дітей, які через життєві обставини потребують особливої соціальної уваги та соціального захисту.

Соціальний захист дітей – комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки, здійснення яких покладається на органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень [18].

Соціального захисту і відповідної соціальної підтримки потребують діти які перебувають у особливих життєвих умовах або мають особливі життєві потреби. Відповідно до специфічних життєвих потреби і умов формується система соціальної роботи з дітьми соціально вразливих категорій.

5.2.1. Діти, які перебувають у складних життєвих обставинах

Складні життєві обставини, в яких виховується дитина негативно впливають на її стан здоров'я, розвиток, виховання, формування власної життєвої позиції, способів самоствердження та самореалізації тощо. Умови, в яких росте та виховується дитина, негативно впливають на формування в неї уявлення про функціонально спроможну сім'ю, через відсутність прикладу соціально схваленої моделі сім'ї.

Дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»).

Складні життєві обставини, в яких перебуває дитина, - умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, у тому числі у разі, коли кривдником є дитина,

ухиляння батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах [15].

Потребують соціального захисту та підтримки діти, які потерпають від жорстокого поводженні і насильства, зокрема домашнього насильства, оскільки такі обставини становлять загрозу не лише для розвитку дитини, а й для її здоров'я і життя.

Жорстоке поводження з дитиною - будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»).

Загроза життю або здоров'ю дитини – обставини, що можуть призвести чи призвели до тяжких наслідків для життя, стану здоров'я та розвитку дитини, зокрема тяжкої, у тому числі невиліковної хвороби, тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди нормальному фізичному, психічному розвитку дитини, у зв'язку з чим вона потребує допомоги [15].

Підстави життя та розвитку дитини, що провокують складні життєві обставини а також можуть становити загрозу життю та розвитку наведено у таблиці 5.3.

**Підстави, що можуть провокувати складні життєві обставини
дитини**

умови життя	<ul style="list-style-type: none"> - бездомність; - наявність у дитини поведінкових розладів через розлучення батьків; - ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; - втрата дитиною соціальних зв'язків; - шкода, заподіяна дитині та її сім'ї пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією
стан здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> - часткова або повна втрата дитиною рухової активності, пам'яті; - наявність у дитини невиліковної хвороби, хвороби, що потребує тривалого лікування, психічних та поведінкових розладів, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин; - інвалідність;
жорстоке поводження з дитиною	<ul style="list-style-type: none"> - будь-яка форма рабства або практика, подібна до рабства, зокрема продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове

	<p>вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;</p> <ul style="list-style-type: none">- вчинення сексуального насильства стосовно дитини- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру;- робота, яка за характером чи умовами виконання може заподіяти шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини;- використання дитини в жебрацтві, втягнення її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб);- втягнення дитини у злочинну діяльність, залучення її до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин;- дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи;- діяння (дії або бездіяльність) домашнього насильства, внаслідок якого дитина постраждала або свідком (очевидцем) якого вона була;
--	--

	<ul style="list-style-type: none"> - діяння (дії або бездіяльність) домашнього насильства, в якому дитина є кривдником; - вчиненням булінгу (цькування) стосовно дитини; - вчиненням булінгу (цькування) дитиною;
загрози життю або здоров'ю дитини	<ul style="list-style-type: none"> - незабезпечення дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для її віку доглядом; - залишення дитини віком до семи років або дитини у безпорадному стані (хворої, з обмеженням життєдіяльності тощо) в приміщенні, громадському або іншому місці без нагляду осіб, які досягли 14 років; - залишення дитини віком до десяти років більше ніж на півгодини на вулиці без відповідного для природно-кліматичних умов одягу або без дотримання відповідного для віку температурного режиму; - залишення дитини під наглядом осіб з наявними ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, перебування під дією психоактивних речовин, вираженого психічного розладу; - невідкладний стан батьків дитини, що є прямою загрозою їх життю та здоров'ю або їх оточенню; - обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій, збройних конфліктів тощо;

	<p>- наявна інформація про можливий та/або підтверджений факт вчинення злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності дитини, у тому числі викрадення, торгівлі дітьми</p>
--	--

Джерело: Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585.

Незадовільні умови проживання, неадекватна і безвідповідальна поведінка батьків негативно впливають на здоров'я і розвиток дітей. М.Соляник визначає загальні риси, що є характерними для дітей, які виховуються у складних життєвих обставинах [25]:

- діти мають проблеми з навчанням;
- мають занедбаний вигляд;
- мають проблеми у взаємостосунках з батьками та однолітками;
- проблеми зі здоров'ям;
- проблеми у спілкуванні з дорослими.

Особливо захисту і соціальної допомоги потребують діти, які потерпають від домашнього насильства, переживають жорстоке ставлення і насильство від батьків або осіб, які їх замінюють, які б мали захищати і надавати підтримку дитині.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства, – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства

у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства (стаття 1, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [16].

Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству визначає чотири форми насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Форми, прояви і ознаки домашнього насильства щодо дітей наведено у додатку 5.1.

Різні форми домашнього насильства негативно впливають на розвиток і поведінку дітей [5]:

- діти – жертви насильства більш схильні до ризику щодо цілого ряду емоційних і поведінкових проблем, включаючи тривогу, депресію, погані успіхи в школі, низьку самооцінку, непослух, нічні кошмари і скарги на фізичне здоров'я;

- для хлопчиків-підлітків спостереження за домашнім насильством є одним з визначальних факторів вчинення підліткових правопорушень та криміналізації у зрілому віці;

- 63% підлітків-правопорушників, засуджених за вбивство, раніше скоїли вбивство кривдника своєї матері;
- 74% злочинів проти особи, скоєні підлітками, які були виховані в сім'ях, де відбувається насильство;
- ймовірність того, що хлопчики, які стали свідками насильства стосовно своїх матерів, будуть в зрілому віці бити своїх партнерок, в 11 разів вища порівняно з хлопчиками із сімей, де насильства немає;
- ймовірність того, що діти – жертви насильства будуть вживати наркотики або алкоголь – на 50% вища, ніж серед інших дітей;
- домашнє насильство є однією з причин втечі підлітків з дому.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» держава забезпечує захист прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, потерпають від жорстокості та насильства (стаття 23-1). Держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;
- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо (стаття 10, Закон України «Про охорону дитинства»).

Виявлення, захист прав та надання соціальної допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, проводиться згідно з

Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2020 р.).

Відповідно до Порядку виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється на підставі:

- самозвернення дитини;
- повідомлень від підприємств/установ/організацій або осіб;
- інформації про дитину, що перебуває у складних життєвих обставинах, під час виконання професійних чи службових обов'язків посадовими особами/працівниками соціальної сфери.

Факт перебування дитини у складних життєвих обставинах установлюється за результатами *оцінювання її потреб*, що здійснюється відповідно до Порядку організації надання соціальних послуг (див. параграф 3.2). За результатами оцінювання здійснюється планування та надання соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб дитини та ресурсів її сім'ї.

Соціальну роботу із сім'ями та дітьми, спрямовану на запобігання виникненню труднощів і збереження повноцінного сімейного середовища для дитини, безпосередньо в територіальних громадах забезпечують фахівці із соціальної роботи центрів соціальних служб, центрів надання соціальних послуг. Фахівці, у межах своєї професійної діяльності, проводять заходи з виявлення дітей, які знаходяться в складних життєвих обставинах, та надають комплекс соціальних послуг, відповідно до індивідуальних потреб

дитини та її сім'ї. Крім того, вони інформують інших суб'єктів соціальної сфери та органи опіки та піклування у випадку необхідності проведення комплексних заходів щодо захисту прав і інтересів дитини, а також надання підтримки батькам або притягнення їх до відповідальності (стаття 23-1, Закон України «Про охорону дитинства»).

У територіальних громадах послуги соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають фахівці стаціонарних/денних служб/відділень, які створюються при центрах надання соціальних послуг. Така служба/відділення розміщується в окремому приміщенні (окремій будівлі, споруді або частині будівлі), в ній створюються умови, максимально наближені до сімейних.

За інформацією Міністерства соціальної політики України у 2021 році центрами соціальних служб було надано соціальні послуги 411,4 тис сімей, в яких виховувалась 518,2 тис дітей. За результатами проведеної роботи майже 21 тис. сімей повністю вийшли з кризової ситуації, більше ніж у 45 тис. сімей мінімізовано наслідки складних життєвих обставин, у яких вони опинились. Також було надано соціальні послуги понад 7 тис. сімей, у яких був ризик відібрання до 15 тис. дітей. За результатами наданих послуг 93 % охоплених ними дітей (близько 14 тис.) вдалося залишити в сім'ях [4].

Якщо існує безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини, заходи соціального захисту здійснюються відповідно до результатів *оцінки рівня безпеки дитини*, що проводиться відповідно до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із

захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2008).

Заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей здійснюють:

- 1) служби у справах дітей;
- 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
- 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 6) суди;
- 7) прокуратура;
- 8) уповноважені органи з питань пробації.

Необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачу інформації про ці випадки для розгляду до уповноважених органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства здійснюють органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

У разі виявлення (підтвердження) за результатами оцінки фактів безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини, вживаються невідкладні заходи для забезпечення її безпеки. Дитина може бути

терміново направлена до закладів охорони здоров'я для обстеження стану її здоров'я, надання необхідної медичної допомоги та документування фактів жорстокого поводження з нею. У разі термінового вилучення із сім'ї, дитина може бути тимчасово влаштована у:

- сім'ю родичів, знайомих;
- сім'ю патронатного вихователя;
- притулок для дітей або центр соціально-психологічної реабілітації дітей;
- центр соціальної підтримки дітей та сімей;
- соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко);
- будинок дитини, дитячий будинок-інтернат системи соціального захисту населення;
- стаціонарну службу (відділення) центру соціальних служб, що здійснює соціально-психологічну реабілітацію дітей;
- стаціонарну службу (відділення) соціально-психологічної реабілітації дітей (надання послуги соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах) центру надання соціальних послуг.

В Україні надання соціальних послуг, в тому числі й тимчасового притулку дітям, які постраждали від різних видів насильства, забезпечують: 21 центр соціально-психологічної допомоги; 23 притулки або відділення для осіб, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі; 339 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі; 7 центрів

медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб; 13 центрів денного перебування постраждалих осіб; 142 гарячих лінії [6].

5.2.2. Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Військова агресія Росії проти України, яка розпочалася у 2014 році виокремила категорію дітей яка має суттєві проблеми і потреби та потребує соціального захисту та допомоги.

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту

- отримала поранення, контузію, каліцтво;
- зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства;
- була викрадена або незаконно вивезена за межі України;
- залучалася до участі у військових формуваннях;
- незаконно утримувалася, у тому числі в полоні (стаття 1, Закон «Про охорону дитинства»).

Основні потреби та проблеми дітей, які постраждали від воєнних дій, та потребують термінового вирішення наведено у таблиці 5.4.

**Потреби та проблеми дітей,
які постраждали внаслідок воєнних дій**

Проблеми	Вплив на життя та розвиток дитини
Фізична безпека	Діти, які перебувають у зоні воєнних дій, перебувають під загрозою фізичного насильства та поранень. Найважчими є випадки коли діти отримують поранення та каліцтва через обстріли, бомбардування, розриви мін та інших вибухових предметів
Психологічне благополуччя	Військові дії можуть сильно травмувати психіку дітей. Вони постійно перебувають у стресових, травмуючих ситуаціях, переживають втрату близьких. Це може призвести до появи психологічних проблем, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожність, депресія і інші
Брак доступу до основних потреб	Діти, які перебувають у зоні воєнних дій, часто мають обмежений доступ до їжі, питної води, медичної допомоги та інших основних потреб. Голод, незадовільні гігієнічні умови і хвороби негативно впливають на розвиток і психологічний стан дітей

Освіта	Багато дітей в конфліктних регіонах втрачають можливість отримувати освіту через зруйновані школи, втрату батьків або нестабільну ситуацію в регіоні
Захист від насильства	Діти, які перебувають у зоні воєнних дій, часто стають жертвами насильства, включаючи психологічне, фізичне та сексуальне насильство. Забезпечення захисту дітей від насильства є нагальним завданням
Відокремленість від сім'ї та втрата батьків	Діти можуть втрачати батьків або розлучатися з ними через військові дії, депортацію. Це призводить до втрати сімейних стосунків, тимчасове влаштування до дитячих закладів або сімейних форм виховання
Міграція та вимушене переселення	Через військові дії діти змушені стати біженцями або внутрішніми переміщеними особами. Вони потребують притулку, медичної допомоги, забезпечення життєвонеобхідних потреб та захисту у нових умовах

Джерело: авторська розробка.

Забезпечення фізичної безпеки, психологічного підтримки, доступу до основних потреб та якісної освіти, а також захисту від насильства є найважливішими завданнями для допомоги дітям, які стали жертвами збройних конфліктів. Міжнародні організації,

громадські організації та держави повинні спільно працювати для забезпечення цих потреб і захисту прав постраждалих дітей.

Законом України «Про охорону дитинства» (стаття 30-1) передбачено заходи соціального захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів:

- відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів;
- забезпечення захисту, догляду, возз'єднання з членами сім'ї;
- розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон;
- забезпечення умов для реабілітації у сфері охорони здоров'я, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей [20].

Соціальний статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, надається органом опіки та піклування за місцем реєстрації дитини як внутрішньо переміщеної особи відповідно до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2017).

Право на отримання статусу має дитина, а також особа, яка під час здійснення антитерористичної операції і заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях не досягла 18 років (повноліття), які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів:

- 1) отримали поранення, контузію, каліцтво;
- 2) зазнали фізичного, сексуального насильства;
- 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України;
- 4) залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;
- 5) незаконно утримувалися, у тому числі в полоні;
- 6) зазнали психологічного насильства.

Під час надання дитині статусу до уваги береться та обставина, яка мала найбільший негативний вплив на стан здоров'я та розвиток дитини.

За даними Офісу Генерального прокурора з початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України (24 лютого 2022 року) станом на 15 вересня 2023 року унаслідок військових дій в Україні загинуло 504 дитини, отримали поранення 1123 дитини. Російські окупанти здійснюють примусове переміщення та депортацію українських дітей з тимчасово окупованих територій. За даними Національного інформаційного бюро, наразі незаконно депортованими вважаються 19546 українських дітей, 386 повернені до України. В той же час за даними з російських відкритих інформаційних джерел кількість депортованих українських дітей може сягати 744 тис. [3]. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

Навіть якщо дитина не перебувала у обставинах, які є підставою для набуття соціального статусу постраждалого від воєнних дій, багато українських дітей потребують соціальної підтримки через воєнні дії. Згідно результатів опитування матерів українських дітей віком від 3 до

17 років, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у січні-лютому 2023 року, 60% дітей були свідками або учасниками тих, чи інших подій, пов'язаних з війною [11].

Найчастіше діти, за словами матерів, зазнавали наступних травмуючих подій: розлука з рідними та близькими (28%), переїзд в інший регіон країни (25%), обстріли та бомбардування (24%), тривале перебування у холодному приміщенні (17%). Переїжджали за кордон – 11%, перебували в окупації – 8%, були свідком смерті рідних або близьких – 6%, втратили житло – 5%, зазнали голоду та відсутності води – 5%.

Матері визнали які психологічні проблеми турбують дітей останнім часом:

- страх перед гучними звуками (особливо це стосується найменших дітей до 9 років);
- дратівливість та апатію, байдужість до навчання і минулих захоплень (більш поширені ці прояви у дітей середнього та старшого шкільного віку);
- спалахи гніву, агресії (серед усіх дітей);
- страх перед майбутнім, проблеми зі сном, кошмари, проблеми з пам'яттю та концентрацією частіше фіксувалися у дітей старшого віку (16-17 років)
- відображення травмуючих подій в іграх та творчості – серед наймолодших (3-9 років).

Діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, потребують різних видів соціальних послуг для відновлення їхнього фізичного та психологічного благополуччя та

інтеграції в суспільство.

1. *Психологічна підтримка і консультування*: діти, які пережили воєнні дії та травмуючі події, можуть потребувати професійної психологічної допомоги для подолання травм та стресу, що включає в себе індивідуальні консультації та терапію.

2. *Медична допомога*: діти можуть потребувати медичного обслуговування для лікування поранень, травм, переохолодження та інших фізичних проблем, які вони зазнали внаслідок конфлікту.

3. *Освіта та психосоціальна реабілітація*: важливим є забезпечення можливості отримання освіти для дітей, які унаслідок військових дій не мають можливості відвідувати освітні заклади. Для дітей, які втратили доступ до навчання, потрібно забезпечення доступу до навчальних програм, а також надання педагогічної допомоги для відновлення навчального процесу.

4. *Захист від насильства*: діти, які пережили різні форми насильства потребують соціально-психологічної допомоги та забезпечення умов попередження та запобігання насильницьким проявам.

5. *Відновлення родинних зв'язків*: у випадках, коли діти втратили зв'язок з родинами, надаються послуги для відновлення родинних зв'язків та влаштування дитини в родинне оточення.

6. *Вирішення житлових проблем*: діти можуть потребувати тимчасового влаштування, особливо якщо їхні домівки були зруйновані.

7. *Соціальна інтеграція та реінтеграція*: діти, які стали свідками травмуючих подій, пережили депортацію або еміграцію, можуть

потребувати соціальної допомоги у інтеграції до нового оточення, відновлення звичайного життя.

Соціальні послуги та соціальна допомога надаються дітям з урахуванням індивідуальних потреб фахівцями соціальної сфери, закладами та установами системи соціального захисту, міжнародними організаціями (ЮНІСЕФ, Червоний Хрест), неприбутковими громадськими організаціями, волонтерами.

5.2.3. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб

Через повномасштабне вторгнення РФ в Україну багато сімей з дітьми були змушені покинути свої домівки та стати внутрішньо переміщеними особами.

Внутрішньо переміщеною особою (ВПО) є особа, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (стаття 1, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

У нормативно-правових документах, що регулюють сферу захисту прав дітей, не має визначення терміну «дитина із числа вимушено переміщених осіб». Втім Законом України «Про охорону дитинства» та рядом нормативних документів у сфері соціального захисту передбачено держані гарантії щодо соціальної підтримки такої категорії дітей.

Статус «внутрішньо переміщеної особи» офіційно підтверджується відповідною довідкою, що оформлюється відповідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2014). Довідку малолітньої дитини (до 14 років) оформлюють батьки або родичі дитини у яких вона тимчасово проживає. Якщо дитина прибула без родичів, то заяву подає представник органу опіки та піклування за місцем знаходження дитини. Діти старші 14 років мають самостійно звернутися із заявою до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення (собес) за місцем фактичного проживання.

Діти, які стали вимушено переміщеними особами та перебувають на тимчасовому місці проживання, зазвичай стикаються з рядом проблем і потреб, які вимагають уваги та соціальної підтримки. Основні з них наведено у таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Потреби та проблеми внутрішньо переміщених дітей

Проблеми	Вплив на життя та розвиток дитини
Захист від травм і насильства	Діти, які стали ВПО, можуть бути психологічно та фізично травмовані через військові конфлікти, насильство, втрату дому та родини. Вони можуть потребувати захисту та безпеки на новому місці проживання

Психологічне благополуччя	Переміщені діти можуть відчувати стрес, тривогу і травми внаслідок втрати дому, звичного оточення та зміни умов життя. Вони потребують психологічної підтримки та консультування
Освіта	Доступ до освіти на тимчасовому місці проживання може бути обмеженим, діти можуть не відвідувати навчання, мати проблеми у засвоєнні навчальної програми
Медична допомога	Забезпечення медичної допомоги дітям є важливим, особливо що стосується дітей із хронічними або серйозними захворюваннями
Забезпечення житлом	Діти, які втратили свої домівки або влаштовуються на тимчасове проживання потребують достойних і безпечних житлових умов
Соціальна інтеграція	Для дітей важливо мати можливість інтегруватися в новому оточенні, знаходити друзів та підтримку
Збереження сімейних зв'язків	Діти ВПО можуть бути відокремлені від своїх батьків або родин через переміщення. Важливо допомагати дітям зберігати і відновлювати зв'язки з родинами та близькими

Джерело: авторська розробка.

Інформація про внутрішніх переселенців, які оформили свій статус, міститься у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб. За даними Міністерства соціальної політики станом

на 9 червня 2023 року на обліку внутрішньо переміщених осіб в Україні перебувало 4 871,8 тис. людей, з них 1 051,7 тис. дітей віком до 18 років [8].

Проте наведені дані стосуються тих дітей, хто має офіційно оформлений статус і відомості про яких вміщено до Єдиної інформаційної бази даних. Кількість дітей, які були вимушені покинути місце свого постійного проживання і переїхати до інших регіонів України суттєво перевищує офіційні дані. За даними репрезентативного оцінювання загального населення України, поведеного Міжнародною організацією з міграції (МОМ) у травні-червні 2023 року (раунд 13), станом на 25 травня 2023 року в Україні налічувалося 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб. Серед сімей внутрішніх переселенців, які брали участь у опитуванні, мають дітей віком до одного року 2%, віком від 1 до 5 років – 17 %, віком від 5 до 18 років – 42 % [7].

Надання соціальної підтримки і допомоги дітям, які стали вимушено переміщеними особами (ВПО), є необхідним і має важливі гуманітарні, етичні та правові підстави. Україна має низку нормативних документів та законів, які регулюють соціальну роботу з дітьми, які стали вимушено переміщеними особами внаслідок військових дій та конфліктів.

Нормативно визначені державні соціальні гарантії та пільги для дітей із числа внутрішньо переміщених осіб наведено у таблиці 5.6.

**Державні соціальні гарантії для дітей із числа внутрішньо
переміщених осіб**

Види	Гарантії та пільги дітям ВПО	Нормативно- правові документи
Допомога на проживання	з 1 серпня 2023 року щомісячна допомога на проживання дитині із числа внутрішньо переміщених осіб становить 3000 грн	Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» (2023)
Безкоштовне харчуванням	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення дитячим харчуванням дітей грудного віку та дітей другого року життя за рахунок держави; - безкоштовне харчування дітей ВПО, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і 	Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб»

	форми власності	
Зарахування до закладів освіти	позачергове влаштування у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади	Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (стаття 9)
Оздоровлення та відпочинок	безкоштовне оздоровлення та відпочинок	Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» (стаття 24)
Державна цільова підтримка на здобуття вищої освіти	<ul style="list-style-type: none"> - повна або часткова оплата навчання - пільгові довгострокові кредити для освіти - соціальна стипендія - безоплатне забезпечення підручниками - безоплатний доступ до мережі інтернет - безоплатне проживання в гуртожитку 	<p>Закон України «Про вищу освіту» (стаття 44);</p> <p>Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти»</p>

Джерело: розробка І.Пеши.

Соціальний захист та організацію соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми забезпечують органи місцевої влади і місцевого самоврядування в межах своїх повноважень. Відповідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» за місцем тимчасового проживання дітей передбачено:

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади державної форми власності;

- організація роботи з виявлення дітей, переміщених без супроводження батьків, інших законних представників, здійснення заходів щодо встановлення особи дитини, пошуку її батьків, влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням потреб дитини;

- здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених дітей, сімей, в яких виховуються такі діти, соціального супроводження таких сімей і дітей (стаття 11) [14].

Соціальна робота з вимушено переміщеними дітьми реалізується за такими напрямками:

- 1)*гуманітарна допомога*: забезпечення дітей та їх сімей речами першої необхідності, такими як їжа, одяг, спальні мішки, покривала тощо.

- 2)*психологічна підтримка*: надання психологічної допомоги та консультування для дітей та їх сімей для подолання стресу і травм;

- 3)*освіта*: забезпечення доступу до освіти, включаючи організацію занять в тимчасових школах або навчання за допомогою дистанційних технологій;

4) *медична допомога*: забезпечення доступу до медичної допомоги та лікування;

5) *соціальна інтеграція*: надання послуг для підтримки дітей у процесі інтеграції у нове оточення та спільноту;

6) *підтримка сімейних зв'язків*: заходи для забезпечення контакту та зв'язків дітей з членами сімей, близькими людьми;

7) *забезпечення житлом*: надання тимчасового житла або житлової підтримки для сімей та дітей, які втратили свої домівки, або були вимушені їх залишити через військові дії.

З метою забезпечення умов життя та розвитку дітей вимушених переселенців на тимчасовому місці проживання їм надаються соціальні послуги фахівцями з соціальної роботи спільно з міжнародними та національними гуманітарними організаціями, громадськими організаціями і волонтерськими ініціативами.

5.2.4. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування

Гармонійний розвиток дитини забезпечується через сімейне виховання, оскільки саме в атмосфері любові та підтримки формуються основи особистості та її світосприйняття. Згідно зі статтею 5 Сімейного кодексу України, держава визнає пріоритет сімейного виховання дитини. Тому одним із основних завдань державної політики у сфері захисту прав дітей є створення та забезпечення належних умов, щоб кожна дитина мала можливість рости в сімейному оточенні. Особливо що стосується дітей, які за певних життєвих обставин залишилися без батьківського піклування.

В Україні діти, які не мають можливості виховуватися у рідній сім'ї, визначаються двома термінами «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування» визначення яких містить Закон України «Про охорону дитинства».

Дитина-сирота – дитина, в якої померли чи загинули батьки.

Діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з

- позбавленням батьків батьківських прав;
- відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав;
- визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими;
- відбуванням батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства;
- розшуком батьків органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження;
- тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;

а також діти

- розлучені із сім'єю;
- підкинуті діти;
- батьки яких невідомі;
- діти, від яких відмовились батьки;
- батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійснення

заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

- безпритульні діти (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»).

Незалежно від життєвих обставин унаслідок яких дитина залишилася без піклування батьків, утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує держава (стаття 24, Закон України «Про охорону дитинства»).

Безпритульні діти тимчасово розміщуються в притулках для дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, сім'ях патронатних вихователів з метою забезпечення їх соціальної адаптації та підготовки до повернення у рідні сім'ї або влаштування в сімейні форми виховання. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, передаються на усиновлення або влаштовуються на виховання в сім'ї громадян (під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), або до інтернатних закладів (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки-інтернати).

Органи, які здійснюють соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- органи опіки та піклування (районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад);
- служби справах дітей;
- центри соціальних служб;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого

самоврядування.

Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, потребують соціального захисту та підтримки через проблеми, пов'язані з умовами попереднього життя, а також потреби щодо захисту їх прав та забезпечення інтересів (див. табл. 5.7).

Таблиця 5.7

**Потреби та проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених
батьківського піклування**

Проблеми	Вплив на життя та розвиток дитини
Психологічні та емоційні проблеми	<i>стрес і травми</i> : діти, які втратили батьків, попереднє місце проживання, можуть переживати стрес та психологічні травми, пов'язані з цими втратами <i>пошук стабільності</i> : діти потребують стабільності та безпеки у своєму житті після втрати сім'ї
Соціальні потреби	<i>соціальна ізоляція</i> : діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, можуть відчувати себе відокремленими від ровесників і спільноти; <i>потреба в родинному оточенні</i> : бажання дитини мати сім'ю і стабільні стосунки з вихователями чи опікунами
Фізичні потреби та безпека	<i>житло та харчування</i> : забезпечення дітей безпечним житлом та харчуванням є важливим питанням їхнього захисту і благополуччя;

	<i>медична допомога:</i> забезпечення доступу до якісної медичної допомоги є гарантією забезпечення фізичного здоров'я дитини
Освіта та розвиток	<i>доступ до освіти:</i> забезпечення можливості навчання та розвитку навичок є основою гармонійного розвитку дитини і базовою потребою підготовки до майбутнього самостійного життя; <i>підтримка навчання:</i> потреба в підтримці, враховуючи наслідки педагогічної «запущеності» дитини, створення умов для творчої реабілітації для успішного навчання
Захист	захист дітей від будь-якого виду насильства, зловживання чи експлуатації
Підтримка сімейних зв'язків	пошук батьків та родичів дітей; підтримка дітей у відновленні зв'язків з батьками або іншими родичами, якщо це не суперечить інтересам дитини
Підготовка до самостійного життя	<i>набуття навичок для самостійного життя:</i> підготовка дітей до дорослого життя, навчанням навичкам самообслуговування, фінансовій грамотності та незалежності; <i>професійна підготовка</i>

Джерело: авторська розробка.

Соціальна допомога надається дітям незалежно від того чи мають вони офіційно оформлені документи, що підтверджують їхній соціальний статус, чи ні. Одним із напрямів роботи з такими дітьми є

оформлення необхідних документів, що визначають обставини через які дитина не має батьківського піклування.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування (стаття 1, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

З метою гарантованого забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначені державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа (стаття 4).

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, - встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Державні соціальні стандарти передбачають мінімальні гарантії забезпечення життя та розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від їхнього форм їхнього влаштування (див. табл. 5.8).

Державні соціальні стандарти та пільги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа

Сфера впровадження	Мінімальні державні гарантії та пільги
Матеріальне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття; - забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; - разової державної фінансової допомоги при закінченні виховного, навчального закладу чи при закінченні перебування таких дітей у різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку; - щомісячне утримання таких дітей та осіб із їх числа за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку або до закінчення відповідних навчальних закладів; - забезпечення таких дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування;

	- грошове забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків
Забезпечення житлом	- на рівні, не нижчому за встановлені у Житловому кодексі Української РСР нормативи - після досягнення 18-річного віку, якщо діти не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені житлові нормативи
Працевлаштування	- забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку такої роботи, а в разі неможливості надання такого робочого місця - встановлення грошової компенсації на цей період

Джерело: авторська розробка відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

За даними Державної служби статистики України на кінець 2021 року загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 67,6 тис. осіб. Протягом року отримали статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування 9513 дітей [26].

Протягом 2021 року було усиновлено 2150 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. Переважна більшість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування (90,4%) проживали і виховувалися у сімейних формах влаштування:

- у сім'ях опікунів/піклувальників – 48 089 дітей;
- у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу – 13 000 дітей.

У медичних, навчальних, виховних закладах або установах у 2021 році перебувало 3 611 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

З метою запобігання потраплянню до інтернатного закладу дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, продовжується розвиток тимчасової форми опіки, наближеної до сімейної – патронат над дитиною. У сім'ях патронатних вихователів надається послуга по догляду, вихованню та реабілітації дитини на період подолання нею, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. За даними Міністерства соціальної політики у 2021 році в Україні діяло 220 сімей патронатних вихователів. З початку року понад 1 000 дітей отримали послуги патронату, з них близько 44 % повернулося до рідних сімей, 48 % влаштовано до закладів сімейних форм виховання, лише 8 % – до інституційних закладів [9].

Дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, надаються різні соціальні послуги спрямовані на задоволення їхніх потреб і підтримки в різних сферах їхнього життя. Форми і методи соціальної роботи з дітьми залежать від індивідуальних потреб та форми їхнього влаштування: сімейна чи інституційна.

Соціальна робота з дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, які виховуються у сім'ях опікунів/піклувальників, прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу здійснюється за технологією соціального супроводу відповідно з Державним стандартом соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (див. параграф 3.3.4).

Основними завданнями соціального супроводу сімей, які виховують дитину-сироту є:

- ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації сім'ї і дитини-вихованця з метою забезпечення найкращих інтересів дитини;

- надання допомоги батькам-вихователям для того, щоб у подальшому вони могли вирішувати проблеми шляхом мобілізації власних ресурсів;

- забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав дитини-вихованця [28].

Проблеми розвитку та поведінки дитини-сироти/дитини, позбавлену батьківського піклування, на вирішення яких спрямовано соціальний супровід наведено у таблиці 5.9.

Проблеми розвитку та поведінки дітей-сиріт/дітей, позбавлених батьківського піклування, на вирішення яких спрямовано соціальний супровід

Напрями	Проблемні питання
Адаптація дитини до умов сімейного життя	<ul style="list-style-type: none"> - стосунки з членами сім'ї; - побутові проблеми; - конфлікт з біологічними дітьми
Здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> - розробка плану медичного супроводу і контроль за його виконанням; - необхідність спеціалізованого лікування, залучення спеціалістів; - оздоровлення; - формування здорового способу життя
Контакт з біологічними батьками, родичами	<ul style="list-style-type: none"> - інформація про біологічних батьків, родичів дитини; - визначення форми контакту дитини з біологічними родичами, якщо це негативно не впливає на їхній розвиток; - захист батьків та дитини від контактів з біологічними родичами у випадку, якщо це негативно впливає на її розвиток

Освіта та навчання	<ul style="list-style-type: none"> - допомога (за потреби) у навчанні та вихованні; - налагодження контакту з учителями, вихователями; - розвиток талантів дитини; - невідповідність рівня розвитку віку дитини; - невідповідність освітнього рівня віку
Соціально-психологічні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - психологічна та психотерапевтична підтримка для подолання емоційних травм та стресів, пов'язаних із втратою батьків, зміною звичних умов проживання; - організація допомоги фахових спеціалістів у випадку, якщо батьки не можуть «вирівняти» поведінку дитини; - психологічні травми дитини
Соціальна адаптація	<ul style="list-style-type: none"> - контакт з однолітками – школа, дитячий садок; - залучення до роботи дитячих і молодіжних громадських установ, дитячих колективів тощо; - налагодження стосунків з оточенням – сусіди, соціум

Фізичний розвиток	- участь у роботі спортивних секцій, клубів, гуртків;
Юридичні питання	- оформлення соціального статусу дитини: дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування; - оформлення документів на дитину; - захист житлових та майнових прав дитини; - забезпечення пільг, передбачених законодавчо
Підготовка до самостійного життя	- підготовку дітей до самостійного життя після досягнення повноліття, включаючи навчання навичкам самообслуговування, фінансову грамотність; - професійна орієнтація, працевлаштування

Джерело: Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : Методичний посібник / С. В. Толстоухова, О.О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. – К.: ДЦССМ, Державний ін.-т проблем сім’ї та молоді, 2003. – 88 с.

Соціальна робота з дітьми-вихованцями інституційних закладів в першу чергу спрямована на захист прав та інтересів дитини та створення умов її повноцінного розвитку та виховання. Вона планується відповідно до інтересів кожної конкретної дитини і основними напрямками фахівця з соціальної роботи в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є:

визначення статусу дитини, заходи спрямовані на влаштування дитини до сімейних форм виховання, реабілітація, адаптація та інтеграція в соціум, представлення інтересів дитини в правозахисних та адміністративних органах [1].

Одним із завдань соціальної роботи з вихованцями інтернатних закладів є підготовка до самостійного життя, що передбачає розвиток знань, умінь і навичок, необхідних для їх успішної адаптації в суспільстві.

Програма підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу затверджена наказом Міністерства соціальної політики України у 2018 році. Метою програми є формування компетентностей дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду та виховання, та осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу в питаннях соціальної інтеграції, успішного самостійного життя, мотивування до усвідомленого та відповідального життєвого вибору, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України (2018).

Завдання Програми:

- формування практичних навичок, спрямованих на адаптацію дитини до самостійного життя, зокрема щодо розв'язання побутових проблем, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;

- розвиток комунікативних навичок, безпечне віртуальне спілкування;
- сприяння розвитку вміння визначати пріоритети, життєві перспективи, приймати рішення;
- розвиток навичок здорового способу життя, відповідального батьківства;
- мотивація до свідомого вибору професії, підготовка до працевлаштування;
- формування відповідальної поведінки й активної громадянської позиції.

Під час реалізації програми заплановано застосування таких форм навчання: рольові ігри, вправи, моделювання ситуацій, дискусії, інформаційні повідомлення тощо. Передбачено роботу в групі, виконання індивідуальних завдань. Тренінгові заняття проводяться фахівцями центрів соціальних служб з учнями старших та випускних класів інтернатних закладів.

Підготовка до самостійного життя дітей, які проживають у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інших закладах для дітей, їх соціальна та психологічна адаптація можуть здійснюватися у формі *наставництва*. Наставництва над дитиною здійснюється з метою підготовки дитини, яка проживає у закладі, до самостійного життя шляхом розвитку її фізичного, духовного та інтелектуального потенціалу, впевненості у власних силах, формування культурних і моральних цінностей відповідно до Положення про наставництво, затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною» (2017).

Наствництво – добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя (стаття 1, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Наставником може бути повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя. Наставництво здійснюється за договором про наставництво, що укладається між центром соціальних служб за місцем проживання дитини, наставником та адміністрацією закладу, в якому проживає дитина, в інтересах якої укладається договір.

Відповідно до Положення основними завданнями наставництва є:

- визначення та розвиток здібностей дитини, сприяння реалізації її інтересів у професійному самовизначенні;
- надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки;
- формування в дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;

- ознайомлення дитини з особливостями суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій;
- сприяння становленню дитини як відповідальної та успішної особистості;
- формування в дитини навичок здорового способу життя.

Центри соціальних служб здійснюють консультування щодо різних аспектів наставництва (завдання наставництва, вимоги до кандидата у наставники, надання інформації щодо необхідних документів тощо) та проводять навчання наставників.

Соціальні послуги дітям-сиротам/дітям, позбавленим батьківського піклування, надаються спеціалізованими службами соціального захисту, неприбутковими організаціями і громадськими установами з метою забезпечення підтримкою та створення умов нормального фізичного, психологічного і соціального розвитку.

5.2.5. Діти з інвалідністю

Діти з інвалідністю є соціально вразливою категорією, яка має певні вади розумового або фізичного розвитку і потребує медичних, освітніх, психологічних та соціальних послуг, а також створення сприятливого соціального середовища. Основні обмеження дитячої життєдіяльності пов'язані з такими порушеннями і захворюваннями:

- порушення слуху і мови (глухі; ті, що слабочують, логопати);
- порушення зору (сліпі; ті, у кого слабкий зір);
- порушення інтелектуального розвитку (розумово відсталі; із затримкою психічного розвитку тощо);
- порушення опорно-рухового апарату;

- комплексні порушення психофізіологічного розвитку, (сліпоглухонімі; із дитячим церебральним паралічем; поєднаним з розумовою відсталістю тощо);

- хронічні соматичні захворювання;

- психоневрологічні захворювання [28].

Дитина з інвалідністю – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту (стаття 1, Закон України «Про охорону дитинства»).

Законом України «Про охорону дитинства» визначено заходи соціального захисту дітей з інвалідністю (стаття 26):

- створення необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів;

- надання матеріальної допомоги;

- безоплатна спеціалізована медична, дефектологічна і психологічна допомога та безоплатне протезування; безоплатне забезпечення засобами індивідуальної корекції;

- можливість отримати базову, професійно-технічну та вищу освіту, в тому числі в домашніх умовах; інклюзивна освіта;

- пільги батькам дитини з інвалідністю у організації праці: скорочений робочий день, додаткова оплачувана відпустка, відпустка без збереження заробітної плати.

Діти з інвалідністю отримують необхідні послуги у центрах комплексної реабілітації, навчально-реабілітаційних центрах, спеціальних школах для дітей з інвалідністю. Діти з інвалідністю, які не можуть навчатися в загальних навчальних закладах, виховуються у спеціальних загальноосвітніх школах, загальноосвітніх санаторних школах, будинках-інтернатах для дітей з інвалідністю, в яких вони утримуються за рахунок держави.

Характерні потреби і проблеми дітей з інвалідністю та з вадами розумового або фізичного розвитку наведено у таблиці 5.10.

Таблиця 5.10

Проблеми та потреби дітей з інвалідністю та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку

Проблеми	Вплив на життя та розвиток дитини
Фізичні обмеження	Діти з вадами фізичного розвитку потребують допомоги з мобільністю, доглядом і реабілітацією. Вони можуть потребувати рухових візків, апаратів або інших пристроїв для забезпечення фізичного розвитку і життєзабезпечення
Медичні потреби	Деякі діти з інвалідністю можуть потребувати постійного медичного нагляду, лікування та медичних процедур. Це може включати в себе дітей з хронічними захворюваннями, алергіями або іншими станами, які вимагають спеціалізованої догляду

Освіта та розвиток	Діти з інвалідністю мають право на доступ до якісної освіти, але часто потребують спеціалізованого підходу до навчання. Це може включати в себе індивідуалізовану педагогічну підтримку, спеціальні класи, роботу з реабілітологами та іншими спеціалістами
Соціальна ізоляція	Діти з інвалідністю можуть відчувати соціальну ізоляцію через фізичні обмеження або стигматизацію. Важливо створювати можливості для цих дітей брати участь у соціальних активностях та інтеракціях з однолітками
Фінансові та матеріальні потреби	Сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, можуть мати фінансові проблеми через додаткові витрати на медичний догляд і спеціальні послуги. Забезпечення фінансової підтримки та доступу до послуг є важливим для забезпечення добробуту таких сімей
Психологічна підтримка	Діти з інвалідністю можуть зазнавати стресу, тривоги та депресії через особливості свого розвитку. Психологічна підтримка і консультування є важливими для їхнього психічного здоров'я і самопочуття

Джерело: авторська розробка.

Для України проблема соціального захисту дітей з інвалідністю є особливо значущою у зв'язку зі стійкою тенденцією збільшення їх частки серед всього дитячого населення. Так, за даними Державної служби статистики України на початок 2022 року в нашій країні проживало 162 214 дітей з інвалідністю, що становило 2,2 % від загальної кількості дітей (для порівняння у 2015 році – 1,8 %) [26].

З метою запобігання інвалідності дітей, підтримки їх сімей, а також максимальної інтеграції в соціум дітей, які мають ризик щодо отримання інвалідності, та дітей з інвалідністю, надзвичайно важливо розвивати послуги раннього втручання (див. параграф 3.3.7). Саме раннє виявлення біологічних та соціальних чинників ризику щодо порушення розвитку дитини дає можливість своєчасно почати інтенсивну допомогу в ранньому віці, коли розвиток дитини особливо піддається впливу і є можливість запобігати появі обмежень як у функціонуванні сім'ї, так і в фізичному та психосоціальному розвитку дитини. При цьому дані послуги мають мати системний характер, тобто мова йде про створення та розвиток цілої системи раннього втручання, що має поєднувати медичну, психологічну, соціальну та освітню складові.

Організація соціальної роботи з дітьми з інвалідністю, які внаслідок вад психічного або фізичного розвитку потребують сторонньої допомоги, передбачає насамперед усебічну підтримку з боку фахівців соціальної сфери з метою дотримання конституційних прав дітей на повноцінне життя. Організація соціальної роботи із цією категорією дітей передбачає не лише соціальну та медичну реабілітацію, а й створення належних умов соціалізації дитини.

Соціальну роботу з дітьми з інвалідністю здійснюють інтегровані центри денного перебування, що діють при центрах надання соціальних послуг у територіальних громадах. Групи денного перебування формуються з дітей, які проживають у сім'ях, інтернатних закладах тощо і потребують соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Працівники інтегрованих центрів денного перебування проводять комплексну реабілітацію дітей з інвалідністю. У центрах протягом дня дітям з інвалідністю, у яких немає медичних протипоказань для перебування в колективі, надаються соціальні послуги денного догляду, соціальної адаптації, соціальної реабілітації, інші соціальні послуги з метою усунення обмежень життєдіяльності. Велика увага приділяється фізкультурно-спортивній реабілітації дітей [2].

У системі Міністерства соціальної політики та органів соціального захисту населення діє мережа центрів комплексної реабілітації. Центр є реабілітаційною установою, яка здійснює комплекс реабілітаційних заходів, спрямованих на створення умов для всебічного розвитку дітей з інвалідністю, та/або дітей віком до трьох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, засвоєння ними знань, умінь, навичок, досягнення і збереження їхньої максимальної незалежності, фізичних, розумових, соціальних, професійних здібностей з метою максимальної реалізації особистого потенціалу.

Робота фахівців центрів з дітьми з інвалідністю спрямована на забезпечення:

- умов для зменшення та подолання фізичних, психічних, інтелектуальних, сенсорних порушень у дітей, запобігання таким порушенням, формування та розвиток основних соціальних і побутових навичок;

- умов запобігання та недопущення дискримінації дітей з інвалідністю, зокрема шляхом забезпечення розумного пристосування;

- комплексу реабілітаційних послуг відповідно до індивідуальних потреб дитини з інвалідністю, зокрема: ранньої, соціальної, психологічної, фізичної, медичної, психолого-педагогічної, фізкультурно-спортивної реабілітації (абілітації);

- розвитку навичок автономного проживання дітей у суспільстві з необхідною підтримкою, формування стереотипів безпечної поведінки, опанування навичок захисту власних прав, інтересів і позитивного сприйняття себе та оточення;

- послуг з професійної орієнтації, опанування дітьми трудових навичок, у тому числі в майстернях, визначення можливостей для подальшого професійного навчання та майбутньої трудової діяльності тощо.

На кінець 2020 року в Україні функціонувало 146 центрів комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, з них 8 установ підпорядковані безпосередньо Міністерству соціальної політики України. Такі реабілітаційні установи надають щороку реабілітаційні та абілітаційні послуги 5,6 тис. осіб з інвалідністю, майже 20 тис. дітей

з інвалідністю та 1,5 тис. дітей віком до трьох років (включно), які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності [4].

З метою сприяння розвитку соціальних послуг на рівні територіальних громад з метою забезпечення деінституціалізації та інклюзії соціально-вразливих категорій осіб, зокрема осіб з інвалідністю, Міністерством соціальної політики України з 2020 року реалізується проєкт «Розвиток соціальних послуг». У рамках проєкту відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації пілотного проєкту «Розвиток соціальних послуг» (постанова Кабінету Міністрів України, 2020) територіальним громадам надається фінансова підтримка розвитку соціальних послуг, зокрема для осіб з інвалідністю, як:

- денний догляд для дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю;
- супровід під час інклюзивного навчання;
- соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці;
- тимчасовий відпочинок для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю;
- підтримане проживання.

Соціальна робота з дітьми з інвалідністю спрямована на забезпечення їхнього добробуту, розвитку та інтеграції в суспільство. Основні завдання соціальної роботи з цією категорією дітей передбачають:

1) *забезпечення доступу до освіти*: забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з інвалідністю. Це може включати в себе

створення інклюзивних навчальних середовищ, педагогічну підтримку та інші заходи для полегшення навчання;

2) *підтримка в розвитку*: сприяння розвитку навичок та потенціалу дітей з інвалідністю шляхом реабілітаційних заходів, занять з розвитку навичок самостійності;

3) *соціальна інтеграція*: забезпечення соціальної інтеграції дітей з інвалідністю в суспільство, що передбачає допомогу у взаємодії з однолітками, участь у соціальних та культурних заходах і формування громадянської активності;

4) *психологічна підтримка*: діти з інвалідністю можуть зазнавати стресу, тривоги та депресії через особливості свого розвитку та стану. Фахівці з соціальної роботи працівники надають психологічну підтримку як дітям, так і їхнім сім'ям;

5) *правова підтримка*: консультації щодо забезпечення прав та інтересів дітей з інвалідністю, допомога у вирішенні юридичних питань;

6) *підтримка сім'ї*, яка виховує дитину з інвалідністю шляхом інформування, консультацій, навчання щодо догляду за дитиною і використання доступних ресурсів;

7) *створення безбар'єрного середовища*: забезпечення умов безбар'єрного доступу для дітей з інвалідністю до участі у всіх аспектах життя, включаючи навчання, дозвілля та культурні події.

8) *подолання стигми і дискримінації*: підвищенням громадської свідомості і боротьбою зі стигмою і дискримінацією, з якими можуть стикатися діти з інвалідністю та їхні сім'ї.

У системі забезпечення прав дітей з інвалідністю важливе місце має забезпечення права на отримання *освіти*. Упродовж останніх років в Україні спостерігається значне збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних класах закладів освіти.

Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників (стаття 1, Закон України «Про освіту»).

З метою забезпечення права на отримання освіти дітям з особливими освітніми потребами у закладах освіти впроваджується інклюзивне навчання: створюються інклюзивні групи та інклюзивні класи. Допомогу організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі/групі надає *асистент вчителя* [21]. У закладах позашкільної освіти для навчання дітей з особливими освітніми потребами створюються (за потреби) інклюзивні та/або спеціальні групи [22].

За даними Міністерства освіти України у 2022/2023 навчальному році кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах становила 33,9 тис. осіб. Усього у закладах загальної середньої освіти було організовано 24 995 інклюзивних класів, допомогу

організації освітнього процесу учнів з особливими освітніми потребами забезпечували 22 685 асистентів учителів [27].

Для здійснення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення системного кваліфікованого супроводу здобувачів дошкільної та загальної середньої освіти в Україні формується мережа *інклюзивно-ресурсних центрів*. Діяльність таких центрів здійснюється відповідно до Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (2017). За даними Міністерства освіти у 2022 році в Україні функціонувало 667 інклюзивно-ресурсних центрів [27].

Відповідно до Положення основними завданнями діяльності інклюзивно-ресурсного центру є

- проведення комплексної оцінки та здійснення системного кваліфікованого супроводу дітей/осіб у разі встановлення у них особливих освітніх потреб;

- надання рекомендацій закладам освіти щодо розроблення індивідуальної програми розвитку дитини/особи;

- консультування батьків, інших законних представників дитини/особи з особливими освітніми потребами щодо особливостей її розвитку;

- надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг дітям з особливими освітніми потребами.

За результатами комплексної оцінки визначаються категорії особливих освітніх потреб дитини, ступінь їх прояву та рівень

підтримки дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти. Категорії/труднощі особливих освітніх потреб наведено у таблиці 5.11.

Таблиця 5.11

Категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)

Категорії	Загальна характеристика вірогідного прояву
Інтелектуальні	обмеження функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування; продукування думки, судження; здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок)
Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві)	обмеження життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової (кістково-м'язової), мовленнєвої функцій (стосуватися відтворення звуко-складової структури слова; розбірливості мовлення; темпу і ритму; мелодико-інтонаційного малюнку; характеристик голосу; розрізнення звуків мовлення на слух; використання словникового запасу і граматики; перебігу читання, письма, комунікації)

Фізичні	обмеження функціонування різного ступеня прояву органів та кінцівок дитячого організму
Навчальні	обмеження або своєрідність перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій тощо)
Соціоадаптаційні/ (особистісні, середовищні труднощі) соціокультурні (зокрема, взаємодія з представниками окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо)	наявність бар'єрів на шляху до формування навичок: пристосування до умов соціального середовища; організації адекватної системи відносин із соціальними об'єктами; прояву рольової пластичності поведінки; інтеграції в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії; проявах наслідків психологічної травми

Джерело: Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545.

Відповідно до ступеня прояву особливих освітніх потреб розрізняється п'ять рівнів підтримки дитини в освітньому процесі: рівень підтримки 1 – поодинокі незначні проблеми/труднощі, рівень 5 – труднощі найтяжчого ступеня прояву. Діти у яких особливі освітні

проблеми проявляються на «помірному», «тяжкому» та «найтяжчому» ступені (3–5 рівні підтримки) потребують супроводу.

За результатами комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини визначаються її особливі освітні потреби, відповідно до яких розробляється індивідуальна програма розвитку дитини, визначаються потреби в асистенті учня та/або супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі/групі

Супровід дитини із складними порушеннями розвитку з під час навчання у освітніх закладах здійснюється відповідно до Державного стандарту соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, затвердженого Міністерством соціальної політики України (2021).

Соціальна послуга супроводу під час інклюзивного навчання – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення повної та ефективної участі дитини з особливими освітніми потребами в освітньому процесі шляхом надання підтримки та допомоги в пересуванні, самообслуговуванні, комунікації, харчуванні, орієнтації у просторі, а також на забезпечення безпеки в приміщенні, на території закладу дошкільної освіти, закладу освіти, який забезпечує здобуття повної загальної середньої освіти, на іншій території під час екскурсій, навчальних поїздок, інших заходів, передбачених освітнім процесом.

Підставою для здійснення супроводу дитини під час інклюзивного навчання є висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, наданий інклюзивно-ресурсним центром.

У закладах загальної середньої освіти супровід здійснює *асистент учня* (Закон України «Про повну загальну середню освіту»), у закладах дошкільної і позашкільної освіти – *асистент дитини* (Закон України «Про позашкільну освіту»).

Асистент дитини/учня – соціальний робітник, один із батьків або особа, уповноважена ними (фізична особа-підприємець), який здійснює послугу соціального супроводу і пройшов відповідну підготовку/навчання, організоване центром соціальних служб.

Соціальна послуга супроводу під час інклюзивного навчання надається асистентом дитини/учня після оцінювання індивідуальних потреб, складання індивідуального плану та укладення договору про надання соціальної послуги, який укладається між надавачем соціальної послуги і батьками або законними представником дитини. Супровід дитини під час інклюзивного навчання здійснюється протягом навчального року.

Показники за якими здійснюється оцінювання індивідуальних потреб дитини з особливими освітніми потребами наведено у таблиці 5.12.

Показники за якими здійснюється оцінювання індивідуальних потреб дитини з особливими освітніми потребами

Напрями	Показники оцінювання
Загальна характеристика	1) попередня підготовка (заклад дошкільної освіти, заклад загальної середньої освіти, реабілітаційний заклад, спортивні секції тощо) 2) соціальні навички; 3) емоційна та поведінкова складові
Потреби дитини	1) мобільність; 2) самообслуговування; 3) харчування; 4) комунікація; 5) безпека; 6) орієнтація в просторі та навколишньому середовищі; 7) інша важлива інформація

Джерело: Картка оцінювання індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги. Додаток 1 до Державного стандарту супроводу під час інклюзивного навчання.

Форму картки оцінювання потреб отримувача соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання наведено у додатку 5.2.

Відповідно до індивідуальних потреб дитини за результатами оцінювання та висновку комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини розробляється індивідуальний план надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

Соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами під час інклюзивного навчання передбачає такі види діяльності:

- допомога в самообслуговуванні;
- підтримка у спілкуванні та комунікації з дітьми, педагогами та іншими особами;
- організація харчування та допомога у прийнятті їжі;
- організація пересування та допомога під час пересування;
- спостереження за станом здоров'я, допомога в проведенні необхідних процедур;
- допомога під час занять у гуртках, секціях, клубах, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднаннях на базі закладів освіти;
- допомога під час ігрової діяльності для дітей дошкільного віку, інших видів діяльності під час освітнього процесу;
- допомога під час здійснення рухової активності;
- організація денного відпочинку (сну) у закладах дошкільної освіти.

Основні заходи, що складають зміст соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, наведено у додатку 5.3.

Соціальна робота з дітьми з інвалідністю є невід'ємною частиною створення справедливого та інклюзивного суспільства. Забезпечення повноцінного життя для цієї категорії дітей потребує спільних зусиль сім'ї, громади та фахівців з соціальної роботи спрямованих на забезпечення необхідної підтримки, освіти і можливостей, щоб допомогти кожній дитині реалізувати свій потенціал і стати активним членом суспільства.

Література та посилання до розділу 5

1. Албул І. Робота соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід Черкащини: матеріали III регіонального круглого столу (Умань, 28 вересня 2016 р.). Умань : ФОП Жовтий, 2016. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/5827>
2. Виноградова О.В. Система сучасної соціальної роботи з дітьми з інвалідністю: традиції та інновації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 2020. Вип. 76. С. 29-33
3. Державний портал розшуку дітей «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
4. Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». – Київ, 2021. – 160 с.
5. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. К.: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.
6. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за

- підсумками 2019 року. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.
7. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року). МОМ ООН міграція. URL: <http://nowar.nbuv.gov.ua/post/0000456>
 8. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html>
 9. Патронатна сім'я – краща альтернатива інтернатним закладам – Марина Лазебна. Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20561.html>
 10. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF?find=1&text=%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA#w1_1
 11. Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
 12. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
 13. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування: Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб:
Закон України 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#n87>

15. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13>

16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

17. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 4 вересня 2008 року № 375-VI. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17?find=1&text=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89#w1_1

18. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року

19. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

20. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

21. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>
22. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7#w1_5
23. Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
24. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
25. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2015. 24 с.
26. Соціальний захист населення України у 2021 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
27. Статистичні дані. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
28. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : Методичний посібник / С. В. Толстоухова, О.О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. К.: ДЦССМ, Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.

РОЗДІЛ 6. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДДЮ

6.1. Молодь як соціально-демографічна група

Молодь як специфічна соціально-демографічна група характеризується не тільки віковими рамками, але і певним місцем, які вона займає у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення і розвитку.

Молодь – це відносно велика соціально-демографічна група, яка виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення, соціально-психологічних якостей, які визначаються суспільним устроєм, культурою, закономірностями соціалізації і виховання у даному суспільстві [3].

Нормативно-правове визначення терміну «молодь» або «молоді люди» є в тих країнах, де діють закони про молодь. У ряді країн нормативне врегулювання молодіжної політики взагалі відсутнє, проте діють закони про «молодіжну роботу» або «роботу з дітьми та молоддю». Також різняться вікові межі, що визначають категорію «молодь». Інформація щодо нормативного врегулювання та віку молоді у європейських країнах наведено у додатку 6.1

Міжнародну *статистичну класифікацію*, яка визначає «молодь» та «молодих людей» як індивідів віком 15-24 роки включно запропоновано Організацією Об'єднаних Націй у 1981 році. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, присвячені молодіжним питанням (A/RES/50/81 (1995), A/RES/56/117 (2002), A/RES/62/126 (2008),

визначають молодь як вікову групу 15-24 роки. Отже, на міжнародному рівні для забезпечення статистичної відповідності при аналізі становища молоді та розробці рекомендацій щодо молодіжних питань використовується саме ця вікова категорія.

Міжнародні фонди такі як Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA), Дитячий фонд ООН (UNICEF), Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO) використовують розширену класифікацію, що розрізняє поняття «діти», «підлітки», «молодь» і «молоді люди»:

- діти (children): 0–17 років;
- молоді люди (young people): 10–24 роки;
- підлітки (adolescents): 10–19 років;
- молодь (youth): 15–24 роки.

У статистичних оцінках становища молодих людей Європейського Союзу молодь визначається за віковими критеріями 15–29 років.

В Україні державна політика у молодіжній сфері регулюється Законом України «Про основні засади державної молодіжної політики» (2021), який визначає вікові межі категорії «молодь» (14–34 роки).

Молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах (стаття 1, Закон України «Про основні засади державної молодіжної політики») [25].

За офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2022 року абсолютна чисельність молоді становила 9 млн 969 тис. осіб. Молодь як соціально-демографічна група складала

чверть від загальної чисельності усього населення України (24,3 % на 1 січня 2022 року). Варто зазначити, що абсолютні показники чисельності і частка молоді в загальній чисельності населення нашої країни за останні роки щодамі знижується.

Соціально-демографічні чинники, що виокремлюють молодіжну когорту як специфічну категорію населення і обґрунтовують потребу запровадження програм і практик соціальної, психологічної, педагогічної роботи з молоддю, такі [22, 41]:

- молодь специфічна категорія населення, оскільки це вік «переходу» від дитинства до самостійного життя, побудова власної сім'ї і кар'єри;

- молодь становить четверту частину населення України (на 1 січня 2022 року 24,3%), створення умов розвитку кожного четвертого жителя країни потребує державного регулювання;

- молодь демографічний потенціал країни – у 2021 році 82 % дітей народилися у молодих сім'ях;

- молодь кадровий потенціал країни – від якості навчання та професійної підготовки молоді залежить подальший економічний розвиток країни;

- потенціал реформування країни – молоді притаманна висока мобільність і знатність до швидких змін і активної участі в їх реалізації.

Особливості і відповідні потреби молодіжного віку М. Головатий вирізняв як основні і другорядні. До основних відносяться фізіологічні, психологічні, вікові та соціальні характеристики. Другорядні залежать від основаних і проявляються залежно від виду

суспільної діяльності, місця проживання, соціального статусу молодої людини у суспільстві [3].

Науковці, які працюють у молодіжній сфері, виокремлюють три основні періоди у житті молодою людини:

1) період пошуку, коли молода людина визначає і приймає рішення – ким бути, яким/якою бути, яку професію, спеціальність обрати, яким чином і в якій сфері діяльності реалізовувати свої знання, здібності, таланти;

2) період інтеграції у суспільство – перші декілька років роботи на підприємстві, у науці, культурі, інших сферах;

3) третій період пов'язаний з інтенсивною продуктивною діяльністю молодої людини, яка вже має освіту, професію, часто – сім'ю, певні житлово-побутові умови [4, с.15].

Категорія «молодь» включає віковий період переходу особистості від залежності дитинства до самостійного, незалежного життя. Саме у цей період, під час процесу інтеграції в «доросле» суспільство молоді люди потребують підтримки від держави, забезпечення умов для самовизначення і особистісного становлення. Проблеми, що виникають у процесі становлення молодої людини умовно розділяють на соціальні та особистісні [32, с.131]:

1) *соціальні* молодіжні проблеми: визначення ролі і місця молодої людини у суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їхніх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення певного освітнього рівня молоді; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді;

2) *особистісні* проблеми молоді: пошук сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення сім'ї; взаєностосунки з дорослими та однолітками; здоров'я та спосіб життя.

На забезпечення умов для особистісного становлення, соціальної активності і зайнятості української молоді спрямована державна молодіжна політика, основні завдання та напрями якої визначено Законом України «Про основні засади молодіжної політики». Формування та контроль за реалізацією державної політики у молодіжній сфері здійснює департамент молодіжної політики Міністерства України у справах молоді та спорту.

Міжнародний досвід демонструє дві загальнодержавні моделі соціальної роботи з молоддю – інтегративну і дефіцитну. Інтегративна модель – це соціальна робота в широкому розумінні, яка спрямована на соціалізацію молоді. Дефіцитна модель розвитку соціальної роботи, орієнтована в першу чергу на соціально вразливі верстви населення, групи ризику. Реалізація інтегрованої моделі потребує значних фінансових, а також людських і матеріальних ресурсів. Тому більшість країн з ринковою економікою, в тому числі і Україна, обрали дефіцитну модель розвитку соціальної роботи [38]. В той же час за останні десять років в Україні впроваджуються елементи інтегрованої моделі соціальної роботи з молоддю шляхом розбудови державної політики у молодіжній сфері та реалізацію програм і проектів молодіжної роботи.

Соціальна робота з молодіжною аудиторією, включає в себе два основних напрями, спрямовані на забезпечення сприятливого середовища для розвитку і соціального становлення молодих людей:

1) соціальна робота спрямована на допомогу соціально вразливим категоріям молоді передбачає надання соціальних послуг, підтримки в складних життєвих ситуаціях, включаючи питання освіти, охорони здоров'я, житла, інклюзивної освіти для молоді з інвалідністю тощо;

2) діяльність соціальних інституцій, спрямована на розкриття суспільного та творчого потенціалу молоді (молодіжна робота), що передбачає створення умов для розвитку та самореалізації молодих людей, включаючи різноманітні освітні та культурно-мистецькі ініціативи, підтримку молодіжних об'єднань та інших форм активності, що сприяють розвитку особистості та інтеграції в суспільство.

6.2. Соціальна робота з молоддю вразливих категорій

Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» держава створює умови для «забезпечення соціальних гарантій, створення механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб» (стаття 3). Законом передбачено надання соціальної підтримки молодим сім'ям і молодим людям, які перебувають у складних життєвих обставинах, і потребують фахової допомоги у вирішенні проблем. Соціальна підтримка здійснюється шляхом надання соціальних послуг, державної соціальної допомоги, пільг відповідно до законодавства (стаття 20).

Соціальна робота з молоддю – це спеціалізована професійна діяльність, спрямована на надання підтримки, консультацій та інших соціальних послуг молодим людям в різних аспектах їхнього життя. Головною метою соціальної роботи з молоддю є сприяння соціальному, психологічному, освітньому та емоційному розвитку молоді, а також забезпечення їхнього включення в суспільство та підтримка у різних складних життєвих ситуаціях. Головною метою соціальної роботи з молоддю є створення умов для позитивної соціалізації особистості, сприяння її соціальній адаптації та самореалізації в інтересах як самої особистості, так і суспільства в цілому [41].

Соціальна робота з молоддю соціально вразливих категорій регулюється Законами України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги». Проте нормативно-правові документи, що регулюють надання соціальних послуг і надання соціальних послуг в Україні, не виокремлюють молодь як об'єкт соціальної роботи, використовується узагальнений термін *«особи, які перебувають у складних життєвих обставинах»*.

Причини, що можуть спровокувати складні життєві обставини молодій особі, які вона не може вирішити самотійно, визначені Законом України «Про соціальні послуги». Переважно складні життєві обставини пов'язані із станом здоров'я, соціальним становищем, асоціальною поведінкою особи [29].

Основні чинники, що провокують складні життєві обставини молодій людині наведено у таблицю 6.1.

Чинники, що провокують складні життєві обставини молоді

Групи	Чинники
<i>Стан здоров'я</i>	<ul style="list-style-type: none"> - часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; - невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; - психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; - інвалідність
<i>Соціальне становище</i>	<ul style="list-style-type: none"> - бездомність; - безробіття; - малозабезпеченість; - втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; - шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією
<i>Асоціальна поведінка</i>	<ul style="list-style-type: none"> - жорстоке поводження; - насильство за ознакою статі; - домашнє насильство; - потрапляння в ситуацію торгівлі людьми

Джерело: Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII.

Відповідно з Порядком організації надання соціальних послуг, затвердженим Кабінетом Міністрів України у 2020 році, найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників у таких категорій молоді:

- жінки, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини;
- особи з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- особи з особливими освітніми потребами;
- повнолітні недієздатні особи (у разі відсутності в них опікуна);
- внутрішньо переміщені особи;
- особи, звільнені з місць позбавлення волі;
- учасники бойових дій та ветерани війни;
- внутрішньо переміщені особи;
- особи, які проживають на тимчасово окупованій території України.

Соціальна робота з молоддю ґрунтується на визначенні індивідуальних проблем і потреб особистості і, відповідно, передбачає впровадження індивідуальних алгоритмів взаємодії. Проте фахівці виокремлюють специфічні потреби і проблеми, пов'язані з соціально-демографічним розподілом молоді, відповідно виокремлюють такі категорії молоді: молодь, яка навчається (школа, вуз); молодь, яка шукає перше робоче місце; молодь, яка створила сім'ю (молода сім'я); молодь, яка народила дитину; молодь, яка займається науковою діяльністю; молодь, яка потребує поліпшення житлових умов; сільська

молодь тощо. Такий розподіл молоді об'єднує її за специфічними потребами, що дає змогу фахівцям із соціальної роботи визначати відповідні напрями та форми соціальної роботи та підтримки.

6.2.1. Молоді ветерани війни

У результаті воєнного вторгнення Росії на територію України, що розпочалося у 2014 році, а у 2022 році перейшло у фазу повномасштабних воєнних дій, суттєво збільшилась кількість *ветеранів війни*: осіб, «які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав» (стаття 4, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»). Ветерани війни, які брали участь у бойових діях 2014–2023 років отримують статус *«учасники бойових дій»*. Особи, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, набувають статусу *«особи з інвалідністю внаслідок війни»*. Ветерани війни, незалежно від стану здоров'я, є соціально вразливими категоріями, які конче потребують соціальної підтримки та допомоги.

Учасники бойових дій – особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [30].

Оформлення соціального статусу «учасник бойових дій» унормовано Порядком надання та позбавлення статусу учасника

бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2020).

За інформацією, розміщеною на офіційному сайті Міністерства у справах ветеранів України, станом на жовтень 2023 року в Україні налічувалося майже півмільйона (493,6 тис.) учасників бойових дій. Із них більше 130 тис. – це молоді люди віком до 35 років, кожен четвертий (26,4%) серед тих оформив соціальний статус. Враховуючи невизначеність терміну воєнних дій на території України та збільшення складу Збройних Сил України, можна передбачити подальше зростання кількості осіб із статусом учасників бойових дій та з інвалідністю внаслідок війни. Окремі експерти визнають що їхня кількість може сягнути 5 млн осіб, з яких кожен п'ятий – молода людина віком до 35 років [39]. Суттєве збільшення кількості учасників бойових дій варто очікувати після закінчення активних бойових дій на території України.

Особи з інвалідністю внаслідок війни – особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях,

підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю в бойових діях у мирний час [30].

На офіційному сайті Міністерства у справах ветеранів України у жовтні 2023 року було зареєстровано 68 тис. осіб, які отримали інвалідність I та II групи внаслідок війни. З них 6,5 тис. – молоді люди віком до 35 років.

Збільшення кількості осіб із статусом учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни є серйозним викликом для українського суспільства щодо забезпечення соціального захисту, медичної допомоги, психологічної підтримки та реабілітації для цих осіб. Також потрібні програми та ініціативи спрямовані на їхню соціальну та професійну реінтеграцію, створення умов для освіти та зайнятості.

Найбільш поширені проблеми учасників бойових дій та осіб з інвалідністю унаслідок війни після повернення до цивільного життя

– адаптація до цивільного життя: у військовослужбовців, які повертаються до дому, можуть виникнути проблеми в адаптації до умов цивільного життя;

– безробіття: у ветеранів виникають проблеми з працевлаштуванням або адаптацією до цивільного ринку праці через відсутність необхідних навичок або обмежену мобільність через проблеми із здоров'ям, поранення, каліцтво;

– проблеми зі здоров'ям: багато ветеранів мають фізичні проблеми або хвороби, набуті унаслідок бойових дій, які можуть потребувати довгострокового лікування або оформлення інвалідності;

– проблеми у сімейному оточенні: віддаленість від родини, зміна світогляду та проблеми у адаптації до цивільного життя можуть призвести до сімейних конфліктів, нерозуміння з боку рідних;

– посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): стресові і травмуючі навантаження, які переживають учасники бойових дій можуть спровокувати ПТСР, що провокує поведінкові, психологічні і емоційні проблем;

– залежність від алкоголю або наркотиків: деякі ветерани можуть використовувати алкоголь або наркотики як спосіб впоратися з емоційними та психологічними проблемами;

– бюрократичні труднощі: оформлення документів, отримання допомоги, медичних послуг та соціальних послуг може виявитися складними через бюрократичні перешкоди;

– негативні стереотипи та стигма: ветерани можуть стикатися з негативними стереотипами та стигмою з боку оточуючих, які можуть впливати на їхню самооцінку та можливість знайти роботу або інтегруватися в суспільство.

Для вирішення цих проблем важливо надавати підтримку ветеранам через програми реабілітації, консультування, навчання та робочу зайнятість. Розробка спеціалізованих служб для ветеранів та сприяння їхньому психологічному та соціальному відновленню грає важливу роль у полегшенні переходу до цивільного життя після бойових дій.

Для ветеранів війни, зокрема учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни, передбачено ряд державних пільг та гарантій, які регулюються і впроваджуються різними відомствами (Міністерство економіки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти України). Основним нормативно-правовим актом, який визначає пільги для учасників бойових дій, є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Крім того, вказане питання регулюється Законами України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими нормативними актами.

Перелік державних пільг та гарантій, що надаються учасникам бойових дій та особам з інвалідністю внаслідок війни наведено у таблиці 6.2.

Державні пільги та гарантії для ветеранів війни

Сфера забезпечення	Пільги та гарантії
Медичне забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - безоплатна психологічна допомога - щорічне медичне обстеження та диспансеризація - санаторно-курортне лікування - безкоштовні ліки та лікарські засоби - безкоштовне зубопротезування - допоміжні засоби реабілітації - протезування (ортезування) виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями
Матеріальна допомога	<ul style="list-style-type: none"> - одноразова грошова допомога - допомога тим, хто перебував або перебуває у полоні - пільги на проїзд - забезпечення земельними ділянками - пільги на житлово-комунальні послуги - забезпечення автомобілем
Забезпечення/покращення житлових умов	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення житлом - поліпшення житлових умов - грошова компенсація за належні для отримання житлові приміщення - безоплатний капітальний ремонт житлового будинку - позики на будівництво

<p style="text-align: center;">Зайнятість, працевлаштуван ня</p>	<ul style="list-style-type: none"> - працевлаштування - пільги на здобуття освіти, позаконкурсний вступ до ВНЗ - ваучер на підвищення кваліфікації, перекваліфікації - професійна адаптація - додаткові трудові права та гарантії - допомога по безробіттю
<p style="text-align: center;">Захист прав</p>	<ul style="list-style-type: none"> - безоплатна юридична допомога

Джерело: авторська розробка.

Нормативно-правові документи, які регулюють забезпечення державних пільг та гарантій, передбачені учасникам бойових дій та особам з інвалідністю внаслідок війни наведено у додатку 6.2.

Учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни мають право на отримання **безоплатної психологічної допомоги** відповідно до Порядку надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2022).

Психологічна допомога передбачає:

- діагностику психологічного стану отримувача послуг психометричними методами, які є валідними;
- підтримку та відновлення функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній сфері;
- психотерапію психічних та поведінкових розладів та станів, які виникли внаслідок хвороби/травми, участі в бойових діях, надзвичайних ситуацій, полону, відбування покарання тощо;
- психологічну просвіту та інформування, психосоціальну підтримку отримувача послуг та членів його сім'ї.

Допомога може включати групову роботу, першу психологічну допомогу, діагностику, просвіту та інформування, консультування, психотерапію. Детально види послуг психологічної допомоги наведено у таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Види послуг психологічної допомоги

Вид послуг	Зміст послуги
Групова робота	проведення психологічних тренінгів, занять із психологічної просвіти та інформування, надання психологічної допомоги у групах підтримки із застосуванням стандартизованих процедур, спрямованих на саморозкриття учасників таких груп, актуалізацію наявного досвіду і пошук шляхів розв'язання власних психологічних проблем, формування навичок самопізнання та саморозвитку, опанування нових комунікативних і поведінкових стратегій

<p>Перша психологічна допомога</p>	<p>сукупність заходів з психологічної підтримки та практичної допомоги особам відразу після травматичних подій з метою зменшення симптомів стресу, сприяння коротко- та довгостроковим стратегіям функціонування і подолання особами стресової ситуації</p>
<p>Психологічна діагностика</p>	<p>проведення оцінки актуального психологічного стану та індивідуально-психологічних особливостей отримувача послуг, здійснення контролю за його психічним станом, визначення потреби та оптимальних методів психологічної допомоги</p>
<p>Психологічна просвіта та інформування (психоедукація)</p>	<p>проведення інформаційно-просвітницької роботи фахівцями з метою профілактики та попередження розвитку психічних та поведінкових розладів, формування загального розуміння про власне психічне здоров'я та навичок турботи про нього</p>
<p>Психологічне консультування</p>	<p>цілісне, свідоме та планомірне застосування науково-обґрунтованих методів психологічної допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, пережили надзвичайні події, мають емоційні, поведінкові проблеми, що не відповідають діагностичним критеріям психічних розладів, а також можуть бути супутніми при психічних розладах</p>

Психотерапія	цілісне, свідоме та планомірне застосування науково-обґрунтованих методів психотерапії з метою профілактики та/або подолання психічних та поведінкових розладів, розв'язання особистісних та міжособистісних проблем, відновлення або компенсації психічних функцій та покращення якості життя отримувача послуг
Екстрена (кризова) психологічна допомога	комплекс заходів, що здійснюються у разі гострої стресової реакції чи гострого переживання кризи

Джерело: Порядок надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», затверджений постановою Кабінету Міністрів від 29 листопада 2022 р. № 1338.

Психологічну допомогу можна отримати дистанційно, індивідуально, із членами сім'ї та у групі не більше ніж 10 осіб. Вибір форми надання послуг залежить від виду послуги, мети, завдань, етапу та шляхів надання психологічної допомоги.

Безоплатна психологічна допомога ветеранам війни надається на трьох рівнях відповідно до результатів психологічної діагностики. Також враховуються життєві обставини отримувача послуг, стан його здоров'я, психічний стан. Рівні психологічної допомоги:

- 1) соціально-психологічна підтримка та супровід;
- 2) психологічна реабілітація;
- 3) комплексна медико-психологічна реабілітація.

Такі форми психологічної допомоги, як психологічна просвіта, психологічна діагностика, групова робота, психологічне консультування здійснюються на всіх рівнях, проте мають різне наповнення. Психотерапія проводиться на другому і третьому рівні. Незалежно від рівня допомоги, клієнти можуть потребувати екстреної (кризової) психологічної допомоги з метою стабілізації психічного стану, відновлення попереднього рівня функціонування, попередження розладів адаптації.

Детально мета та форми психологічної допомоги учасникам бойових дій відповідного рівня наведено у таблиці 6.4.

Рівні надання безоплатної психологічної допомоги учасникам бойових дій

Рівень	Мета допомоги	Суб'єкти	Форми надання
1. Соціально-психологічна підтримка та супровід	Сприяння соціальній адаптації (реадаптації), сприяння психічному здоров'ю та психосоціальному благополуччю, здійснення профілактичних заходів щодо груп, сімей та окремих осіб, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх факторів	<ul style="list-style-type: none"> • служби охорони психічного здоров'я, інтегровані до системи первинної медичної допомоги; • спеціалісти, які не є фахівцями у сфері психічного здоров'я, але пройшли відповідну підготовку (наприклад, фахівці із соціальної роботи, соціальні працівники) • особи, які не є фахівцями у сфері психічного здоров'я, але пройшли відповідну підготовку (наприклад, члени громадських об'єднань ветеранів та осіб з інвалідністю, працівники закладів охорони здоров'я та закладів освіти тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> • індивідуальна - за відсутності сторонніх осіб; • сімейна - разом із особами, що перебувають у родинних стосунках або проживають однією сім'єю; • групова - у групі з іншими отримувачами послуг у складі не більш як 10 осіб

<p>2. Психологічна реабілітація</p>	<p>Розв'язання актуальних або специфічних психологічних проблем, які виникли, зокрема, внаслідок психологічного травмування в екстремальних ситуаціях (участі у бойових діях, перебування у полоні, відбування покарання тощо), в надзвичайних ситуаціях (пожежі, руйнування будинків тощо), в кризових ситуаціях (розлучення, смерть близьких людей тощо).</p>	<p>фахівці, включені до Реєстру постачальників послуг із психологічної реабілітації для ветеранів і членів їх сімей (оприлюднюється на офіційному веб-сайті Мінветеранів)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • амбулаторно, зокрема шляхом організації виїзного обслуговування; • дистанційно за бажанням отримувача послуг у разі наявності можливості суб'єкта надання послуг
---	---	---	---

<p>3. Комплексна медико- психологічна реабілітація</p>	<p>Відновлення або компенсація порушених психічних функцій, особистісних властивостей і системи стосунків отримувачів послуг, створення умов для повноцінного виходу із психологічної кризи з метою збереження їх здоров'я, відновлення боєздатності або працездатності, психічних і соціальних механізмів адаптації</p>	<p>група фахівців, внесених до Реєстру постачальників послуг із психологічної реабілітації для ветеранів і членів їх сімей (мультидисциплінарна команда), що здійснюють комплексну медико-психологічну реабілітацію із застосуванням психологічних, психотерапевтичних, за потреби медикаментозних методів та методів фізичної реабілітації</p>	<p>• стаціонарно або амбулаторно за бажанням отримувача послуг; • дистанційно, залежно від індивідуальних психологічних проблем отримувача послуг</p>
--	--	---	---

Джерело: Порядок надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», затверджений постановою Кабінету Міністрів від 29 листопада 2022 р. № 1338.

Професійна адаптація. Ветеран и війни, звільнені з військової служби з числа ветеранів/-ок війни мають право на соціальну та професійну адаптацію (стаття 8 Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Механізми забезпечення соціальної та професійної адаптації ветеранів війни регулюються Порядком та умовами забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників та захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів (2017).

Соціальна адаптація – допомога у проведенні аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв’язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв’язків, організації денної зайнятості та дозвілля.

Соціальна адаптація здійснюється суб’єктами соціальної роботи, які включені до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, відповідно до Державного стандарту соціальної адаптації (див. параграф 3.3.5).

Професійна адаптація – заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних,

консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Професійна адаптація *за робітничими професіями* здійснюється територіальними центрами зайнятості шляхом професійної орієнтації, первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням навичок, умінь та побажань осіб, які проходять адаптацію. Професійна адаптація осіб з інвалідністю внаслідок війни організується згідно з рекомендаціями медико-соціальної експертної комісії, визначеними в індивідуальній програмі реабілітації.

Послідовність отримання послуг з професійної адаптації:

1) особа звертається до територіального органу соціального захисту населення із заявою та відповідними документами;

2) орган соціального захисту населення видає особі направлення до територіального центру зайнятості або іншої установи на професійну орієнтацію щодо вибору напрямку професійного навчання;

3) за результатами професійної орієнтації готується висновок щодо напрямку професійного навчання;

4) відповідно до висновку щодо професійної орієнтації орган соціального захисту населення видає особі направлення на професійне навчання до відповідного закладу освіти або іншого суб'єкту освітньої діяльності;

5) особа проходить професійне навчання і після успішного навчального курсу за відповідними навчальними (освітніми) програмами та отримує документи.

Професійне навчання здійснюється за денною, вечірньою (змінною), очно-заочною, дистанційною, екстернатною формою навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами. Строк професійної адаптації осіб встановлюється на основі строків, передбачених для здобуття відповідного рівня освіти.

Професійна адаптація *осіб з вищою освітою* здійснюється шляхом:

- отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, підвищення кваліфікації, спеціалізації, у тому числі із скороченим строком навчання;
- отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

На замовлення органу соціального захисту населення професійна адаптація також здійснюється на курсах цільового призначення за навчальною програмою, затвердженою установою, що організовує відповідні курси. Строк підвищення кваліфікації на курсах залежить від мети і труднощів підготовки і становить не більше 500 годин.

Враховуючи що кількість учасників бойових дій постійно зростає і відбуваються постійні зміни у нормативно-правових документах, відповідно до запитів сучасності, у 2023 році Міністерством соціальної політики і Міністерством у справах ветеранів війни розпочато впровадження нової соціальної інституції: помічник ветерана.

За ініціативи Мінветеранів у складі територіальних громад запроваджується інститут помічника ветерана як складової системи переходу від військової служби до цивільного життя.

Експериментальний проєкт впроваджується з липня 2023 року у Львівській, Вінницькій, Дніпропетровській і Миколаївській областях відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана у системі переходу від військової служби до цивільного життя» (2023).

На етапі пілотного експерименту у визначених постановою обласних військових адміністраціях створюються структурні підрозділи з питань ветеранської політики, а в адміністративних центрах територіальних громад створюються сервісні офіси у справах ветеранів, які забезпечують супровід та підтримку ветеранів війни на рівні територіальної громади.

Помічник ветерана – фахівець із супроводу ветеранів, який здійснює підтримку переходу від військової служби до цивільного життя ветеранів.

Запровадження супроводу спрямовано на сприяння ветеранам у реалізації передбачених законодавством можливостей, прав, гарантій, пільг та здійснюється за зверненням ветерана до помічника ветерана.

Помічники ветеранів обираються за результатами тестування і співбесіди з комісією, створеною органами місцевого самоврядування. Вони є штатними працівниками сервісного офісу та можуть надавати послуги не більше ніж 100 ветеранам війни.

Міністерство соціальної політики за сприяння Проєкту USAID «Економічна підтримка України» у 2023 році розпочало проєкт «Ветеранський кейс-менеджер». У рамках проєкту у Хмельницькій, Вінницькій, Дніпропетровській, Полтавській та Черкаській областях

проводиться навчання кейс-менеджерів, які працюватимуть із ветеранами у територіальних громадах.

Міністерством соціальної політики передбачено впровадження кейс-менеджменту для ветеранів війни при розробці Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС).

6.2.2. Молоді люди із числа вимушено переміщених осіб

Анексія Росією частини території України, що розпочалася у 2014 році, а, особливо, повномасштабне військове вторгнення 2022 року, спровокувало інтенсивну внутрішню та зовнішню міграцію населення України. Результатом вимушеного переселення, пов'язаного з суттєвими економічними, соціальними, психологічними потрясіннями, стало виокремлення соціально вразливої категорії населення, яка потребує державної уваги та підтримки – «вимушено переміщені особи».

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків:

- збройного конфлікту;
- тимчасової окупації;
- повсюдних проявів насильства;
- порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (стаття 1 Закон

України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково, крім окремих законодавчо визначених випадків. Оформлення довідки здійснюється відповідно до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (2014). На отримання довідки мають право особи, які після введення воєнного стану перемістилися з території адміністративно-територіальної одиниці, на якій проводяться бойові дії. Відомості про ВПО містяться у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб.

За результатами репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України, проведеного Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні (раунд 4), у травні 2022 року 8,03 млн осіб (18,2% загального населення) були внутрішньо переміщеними особами в межах України. Відсоток молоді віком 18–29 років серед внутрішньо переміщених осіб складав 15 % [9].

За результатами опитування «Війна в Україні: соціологічний вимір», проведеного компанією «Оперативна соціологія» (із 13 по 23 березня 2022 року методом телефонного інтерв'ю опитано 3007 респондентів) переважна більшість респондентів (80,1%) спочатку війни не змінили місце свого перебування [2].

З початку війни не змінили місце свого перебування більшість молодих людей віком 18-35 років: 70,7% молоді віком 18–24 роки, 69,9% віком 25–34 роки. Змінили місце перебування у межах того ж населеного пункту 3,3% молодих людей віком 18–24 роки і 2,4% віком

25–34 роки. Частина молоді були вимушена виїхати з населеного пункту постійного перебування, а саме:

- переїхали в інший населений пункт у межах району / області 7,4% молоді віком 18–24 роки і 6,3% віком 25–34 роки;
- переїхали до іншої області в межах України 15,3% молоді віком 18–24 роки і 18,7% віком 25–34 роки;
- виїхали з України 2,9% молоді віком 18–24 роки і 2,2% віком 25–34 роки.

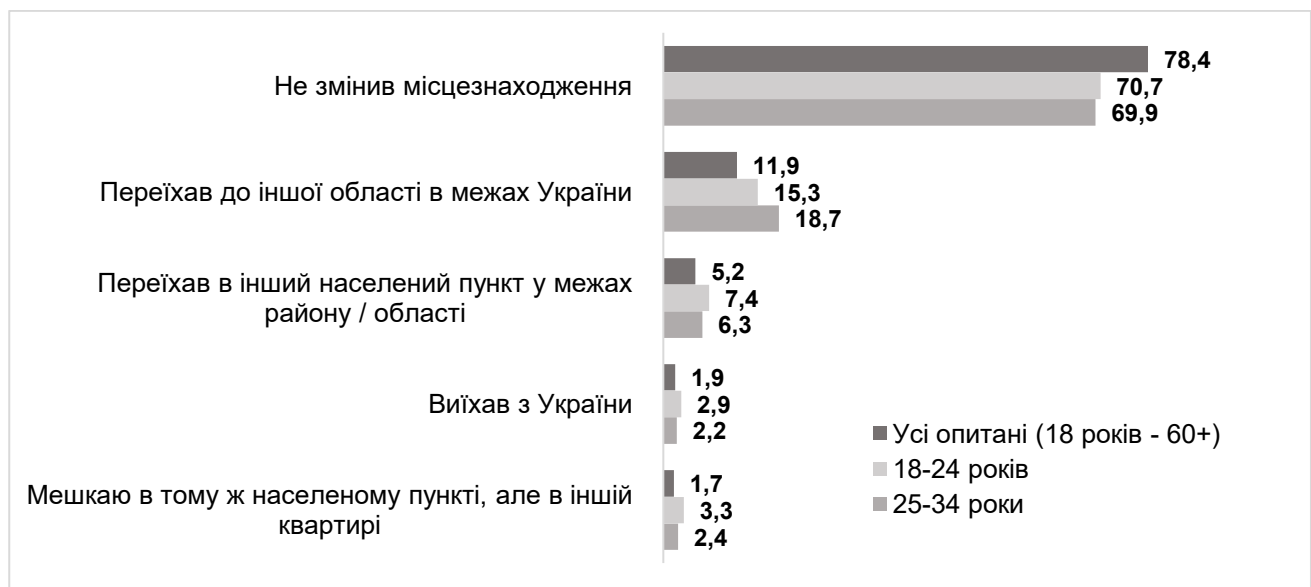

Рис.6.1. Відповідь на запитання «Скажіть, будь ласка, чи змінили ви місцезнаходження з початку війни?» відповідно віку респондентів, % (N=3007)

Джерело: Соціологічне опитування «Війна в Україні: соціологічний вимір.» Проведене Компанія «Оперативна соціологія» у березні 2022 року на замовлення Норвезького інституту міських та регіональних досліджень (NIBR) та Університету Осло Метрополітен (OsloMet).

На початок жовтня 2023 року за даними Міністерства регіонального розвитку в Україні було офіційно зареєстровано 4 млн 965 тис. переселенців. За результатами 13 раунду опитування у травні 2023 року в Україні налічувалося 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб [9].

Вимушено переміщені особи, що залишили місце постійного проживання внаслідок воєнних дій, стикаються з численними серйозними проблемами і викликами. Результати репрезентативних експрес-оцінювань становища населення України, що періодично проводяться Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні протягом 2022–2023 років, дають змогу простежити зміни щодо основних потре внутрішньо переміщених осіб (див. таблицю 6.5).

Таблиця 6.5

Потреби внутрішньо переміщених осіб у 2022–2023 роках, у %

Потреби	Станом на 16 березня 2022 р.	Станом на 3 травня 2022 р.	Станом на 25 травня 2023 р.
Гроші – фінансова підтримка	50	66	80
Одяг і взуття, інші непродовольчі товари	31	25	30
Ліки та медичні послуги	35	23	36

Доступ до грошей (отримання грошей, відсутність готівки в банкоматах)	47	22	10
Транспорт	34	17	-
Інформація чи засоби зв'язку	26	18	-
Їжа, харчові продукти	20	17	29
Житло	19	15	24
Засоби гігієни	16	16	29
Питна вода	4	-	-
Матеріали для ремонту	-	-	21

Джерело: репрезентативні експрес-оцінювання загального населення України, проведені Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні: раунд 3 (березень 2022 р.), раунд 4 (травень 2022 р.), раунд 13 (травень 2023 р.).

Загальні проблеми молоді, яка була вимушена емігрувати з місця постійного проживання внаслідок воєнних дій, наведено у таблиці 6.6.

**Проблеми з якими стикаються молоді люди, які стали вимушено
переміщеними особами внаслідок воєнних дій**

Проблема	Зміст
Втрата дому і стабільності	Вимушена міграція призводить до втрати рідного дому, місця проживання та стабільності. Молоді важко адаптуватися до нових умов і відмовлятися від звичного стилю життя
Психологічні травми	Воєнні дії та вимушена еміграція можуть мати серйозні травмуючі наслідки для молодих людей, провокувати психічні проблеми такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію тощо
Втрата родини	Молоді люди можуть втратити членів родини або бути розділеними з ними через війну, що провокує психологічний стрес і втрату підтримки
Доступ до освіти	Вимушені переміщення можуть обмежити можливості молоді отримати освіту, що може призвести до втрати навчальних можливостей і обмеження майбутнього потенціалу
Проблеми працевлаштування	Молодь, яка переселяється через війну, має проблеми з пошуком роботи або доступом до економічних ресурсів, що може призвести до матеріальної скрути

Соціальна ізоляція	Вимушені переселенці можуть відчувати себе ізольованими в новому середовищі, особливо якщо їхні культурні та мовні традиції відрізняються від місцевого населення
Небезпека насильства та злочинності	Вимушені переселенці можуть стати більш вразливими перед насильством і злочинністю, оскільки вони опиняються в незнайомому середовищі без адекватного захисту та підтримки
Доступ до медичної допомоги	Вимушені переселенці можуть мати обмежений доступ до медичної допомоги та медичних послуг, що становитиме загрозу їхньому здоров'ю та благополуччю
Відсутність перспективи	Відсутність стабільності та невизначеність майбутнього можуть провокувати відчуття втрати надій та перспектив, що негативно впливає на психологічний стан молоді

Джерело: розробка І.Пєши.

Питаннями соціального захисту та соціальної підтримки вимушених переселенців, відновленням і забезпеченням їхніх прав та потреб займаються місцеві органи виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за місцем тимчасового перебування. Державою гарантовано ряд пільг та гарантій внутрішньо переміщеним особам, спрямовані на підтримку та допомогу у забезпеченні доступного житла, медичних послуг, освіти, соціальних послуг,

матеріального забезпечення, працевлаштування, що сприяють їхньому соціальному захисту, адаптації та інтеграції за місцем перебування (див. таблицю 6.7).

**Державні пільги та гарантії, передбачені для внутрішньо
переміщених осіб**

Сфера забезпечення	Пільги та гарантії
Соціальна допомога	<ul style="list-style-type: none"> - отримання щомісячної адресної грошової допомоги - переселенці, які виїхали на підконтрольну українській владі територію і знімають житло, мають право на отримання субсидій - особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальних послуг за місцем реєстрації фактичного місця проживання - право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, на одержання реабілітаційних послуг відповідно до законодавства за місцем проживання
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> - ВПО має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування - державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах дітям, зареєстрованим як ВПО, у тому числі

	дітям, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років
Зайнятість	<ul style="list-style-type: none"> - реєстрація юридичної особи або фізичної-особи підприємця здійснюється за спрощеною процедурою - компенсація зареєстрованому безробітному з числа ВПО фактичних транспортних витрат на переїзд до місця працевлаштування - компенсація витрат роботодавця на оплату праці за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа ВПО а також на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб - компенсація витрат роботодавцям на оплату праці за працевлаштування ВПО під час воєнного стану
Підтримка у разі безробіття	<ul style="list-style-type: none"> - за відсутності необхідних документів, статус безробітного оформлюється без вимог, які застосовуються за звичайною процедурою - припинення самозайнятості здійснюється за заявою та спрощеною процедурою за місцем проживання - за відсутності документів, необхідних для надання статусу безробітного, мають право на допомогу по безробіттю у мінімальному розмірі

Джерело: розробка І.Пеши.

Розв'язання численних проблем молоді із числа вимушено переміщених осіб, потребує комплексної соціальної допомоги, що включає в себе медичну допомогу, психологічну підтримку, освіту та можливості для соціальної інтеграції та економічного самовизначення. Відповідно Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщені особи мають право на отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем тимчасового проживання (стаття 9).

Соціальна робота з молоддю із числа внутрішньо переміщених осіб головним чином спрямована на забезпечення їхньої соціальної підтримки і здійснення соціального захисту і передбачає:

1) *забезпечення соціальної підтримки*: надання необхідних соціальних послуг, включаючи доступ до житла, медичної допомоги, освіти та інших нагальних потреб;

2) *зміцнення адаптаційного потенціалу*: фахівці з соціальної роботи сприяють розвитку навичок і стратегій, які допомагають внутрішньо переміщеним особам впоратися зі складними життєвими обставинами;

3) *створення сприятливих умов для життєдіяльності*: покращення доступу до основних ресурсів, таких як житло, робота, інфраструктура;

4) *забезпечення тривалих соціальних стосунків*: встановлення позитивних соціальних зв'язків та міжособистісних стосунків;

5) *налагодження механізмів самоорганізації і саморозвитку*: заохочення та залучення до громадської діяльності, участі внутрішньо переміщених осіб у прийнятті рішень щодо свого життя.

б) допомога у позитивній соціалізації: підтримка інтеграції молоді у новому соціальному оточенні та сприяння розвитку навичок, які полегшують їхню взаємодію з соціальним оточенням.

Соціальна робота відіграє ключову роль у сприянні молодим внутрішньо переміщеним особам у подоланні труднощів та організації життя після втрат та переїзду.

Таблиця 6.8

**Напрями соціальної роботи з молодими вимушеними
переселенцями**

Напрямок	Зміст
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> – проведення соціальних консультацій; – проведення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах; – соціальна діагностика; – допомога в одержанні пенсій і допомог; – сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги; – виявлення осіб з девіантною поведінкою; – профілактика бездомності (включаючи сприяння в одержанні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла); – сприяння поверненню майна ВПО і одержанню ними компенсацій; – взаємодія з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги ВПО

Соціально-інформаційний	<ul style="list-style-type: none"> – інформування ВПО про діяльність соціальних служб; – збір інформації про ВПО і її систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення
Соціально-психологічний	<ul style="list-style-type: none"> – психологічне консультування; – психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації; – психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу; – психопрофілактика стресу; – проведення психологічних тренінгів; – навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції; – психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців
Соціально-педагогічний	<ul style="list-style-type: none"> – проведення консультацій з питань родини і виховання дітей; – соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками; – спеціалізована (корекційна) соціально-педагогічна допомога підліткам, що потребують її; – соціально-педагогічна допомога підліткам, що мають проблеми в навчанні; – контроль за одержанням освіти підлітками з родин ВПО;

	<ul style="list-style-type: none"> – професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю
Соціально-правовий	<ul style="list-style-type: none"> – захист прав ВПО; – надання ВПО інформації про їхні права й обов'язки; – соціально-правове консультування
Медико-соціальний	<ul style="list-style-type: none"> – медико-соціальне консультування; – надання долікарняної медичної допомоги; – сприяння в проведенні диспансеризації; – виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій; – соціально-психіатрична діагностика і допомога; – сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів; – за необхідності, виділення фінансової допомоги на лікування; – направлення у спеціалізовані медичні установи
Соціально-економічний	<ul style="list-style-type: none"> – консультування з соціально-економічних питань; – надання допомоги в досягненні економічної самостійності; – сприяння підвищенню рівня доходів

Матеріальний	<ul style="list-style-type: none"> – надання продуктової допомоги продуктами харчування; – надання речової допомоги; – надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо)
Соціально-трудоий	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння в одержанні основної і додаткової роботи; – сприяння у відкритті власної справи; – консультування з питань праці, зайнятості і профорієнтації; – допомога в професійній підготовці і перепідготовці

Джерело: Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / І.О. Григоренко, Н. М. Савельєва. – Полтава : ПНПУ, 2017. – 100 с.

Ризик подальшої ескалації широкомасштабної агресії проти України, руйнування житла та інфраструктури населених пунктів є причинами суттєвого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб в країні. На зменшення впливу негативних наслідків внутрішнього переміщення на громадян України спрямована Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України (2023). Стратегія передбачає запровадження комплексних та ефективних

механізмів державного реагування на проблеми, які виникають з моменту рішення про залишення місця постійного проживання, у процесі соціальної адаптації та інтеграції в приймаючий громаді, а також під час реінтеграції особи у разі повернення до попереднього місця проживання.

Однією із стратегічних цілей Стратегії є «сприяння адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому місці проживання безпосередньо після внутрішнього переміщення», що передбачає формування ефективних механізмів соціальної адаптації ВПО у приймаючих громадах, як умови їхньої успішної інтеграції за новим місцем проживання. Результатами ефективного впровадження Стратегії у напрямі соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб є забезпечення:

- надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам з урахуванням їх індивідуальних потреб;

- соціальної послуги «сприяння адаптації внутрішньо переміщених осіб» для осіб у складних життєвих обставинах та затвердження відповідного стандарту надання;

- психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам і їх реабілітації;

- інформування внутрішньо переміщених осіб з питань, які стосуються реалізації їх прав, з використанням різних ресурсів у доступному форматі.

6.2.3. Молоді люди із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Соціальної підтримки потребують молоді люди, які у віці до 18 років залишилися без батьківського піклування, особливо ті із них, хто був позбавлений сімейного оточення і виховувався у інтернатних закладах.

Особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання (стаття 1 Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Єдиної системи моніторингу молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, випускників інтернатних закладів в Україні не існує. Облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до досягнення ними 18 років ведуть служби у справах дітей. Щодо осіб, які досягли повноліття, такий облік не здійснюється. Міністерство освіти та науки України збирає дані щодо розподілу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються у ПТНЗ і ВНЗ, а також молоді із їх числа.

Молоді люди із числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, особливо вихованці інтернатних закладів, які виходять із-під опіки, мають проблеми у соціалізації і стикаються з численними труднощами на початку самостійного життя.

Особливості виховання у закладах інституційного догляду є причиною ряду специфічних проблем, що виникають у випускників інтернатних закладів при виході з-під опіки у самостійне доросле життя:

- необхідність встановлення випускниками інтернатних закладів нових соціальних зв'язків;
- проблеми адаптації у соціумі пов'язані із забезпечення житлом;
- проблеми в організації побуту та самообслуговування;
- втрата орієнтирів і цінностей у наслідок переходу від умов тотального контролю до цілковитої безконтрольності та свободи дій;
- ризик потрапити в складні життєві обставини, потреба системної соціальної підтримки;
- несформованість позитивної моделі майбутньої сім'ї;
- низький рівень професійної мотивації [6, с.37-38].

Забезпечення житлом. Однією із суттєвих проблем, з якою стикається молодь з числа дітей-сиріт є відсутність житла або непридатний для проживання стан житла, яке їм належить.

На рівні нормативно-правового забезпечення розроблений механізм забезпечення житлом осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, втім трапляються непоодинокі випадки, коли після виходу з-під опіки вони не мають де мешкати. Це відбувається з таких причин:

- в державі не сформовано фонд соціального житла;
- відсутність можливості стати на квартирний облік;
- неможливість скористатися правом на житло через бюрократичні перепони та неузгодженість нормативно-правових документів;

- відсутність можливості отримати реєстрацію за місцем проживання, якщо є бажання та можливість працевлаштування у іншому місті.

Навіть ті молоді люди, які відповідно з офіційними даними забезпечені житлом, не завжди мають змогу проживати на житловій площі, яка їм належить. Причини, за яких особи із числа дітей-сиріт, які мають власне житло, не можуть їм скористатися:

- відсутність згоди родичів, які проживають у приміщенні;
- небажання самої молодої людини проживати спільно з родичами через невелику житлову площу, виникнення конфліктів, непорозумінь;

- батьки та родичі, які проживають на житловій площі, ведуть асоціальний спосіб життя;

- житло перебуває у неналежному стані, а коштів на його ремонт і облаштування немає;

- випускникам вигідніше жити у гуртожитку, а не у власному житлі, оскільки не вистачає коштів його утримання.

Законодавчо передбачене забезпечення житлом молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є декларативним і не задовольняє реальних потреб. Враховуючи низький рівень матеріального забезпечення молоді даної категорії,

навіть у випадку працевлаштування, перспектива отримання власного житла є нереальною.

Продовження навчання. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після виходу з-під опіки, переважно продовжують навчання у закладах професійно-технічної освіти або вищої освіти. Причини продовження навчання:

- продовження навчання означає передовсім відстрочку початку самостійного життя;

- вступ до навчального закладу передбачає отримання місця в гуртожитку та фінансове забезпечення у вигляді стипендії;

- навчання розглядається не як можливість отримати знання і професійні навички, а як можливість отримати пільги, передбачені дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування.

Проте при виборі навчального закладу і майбутньої професії не враховуються власні прагнення і уподобання молоді («Наш директор мав там зв'язки» або: «Почули, що ми – сироти і відмовили»). На вибір навчального закладу впливає можливість бути зарахованим на пільгових умовах та наявність домовленості між інтернатом та навчальним закладом про зарахування вихованців. Молодь, яка виховується у сім'ях, при вступі до навчального закладу, в першу чергу, орієнтується на власні здібності, уподобання і наявність навчального закладу в населеному пункті.

Професійна орієнтація. Професійна орієнтація молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, переважно орієнтована на можливість швидкого досягнення економічної самостійності і не завжди враховує здібності та прагнення молоді

людини. Чинники, що впливають на вибір професії молоді, яка виходить з-під опіки:

- достойний рівень заробітної плати;
- швидке досягнення економічної самостійності;
- наявність можливості бути влаштованими до певного навчального закладу;
- наявність навчальних закладів.

У виборі професії молоді люди у першу чергу орієнтуються на такі, що дозволяють отримати економічне забезпечення, проте не враховують власних здібностей і можливостей опанувати ту чи іншу професію.

Працевлаштування. У молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, існують проблеми щодо подальшого працевлаштування, що пов'язано з такими питаннями:

- забезпечення житлом;
- очікування рівня заробітної плати на рівні розміру стипендії, яку отримують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під час навчання;
- невідповідність отриманої професії потребам роботодавців за місцем проживання;
- проблеми адаптації до професійного середовища через відсутність навичок трудової дисципліни.

Молоді люди мають низький рівень підготовки до кваліфікованої праці. В той же час роботодавці незацікавлені влаштовувати на роботу такі категорії молоді через те, що вони мають право на пільги, а система стимулювання роботодавців не є дієвою.

Матеріальне забезпечення. Одна із суттєвих проблем молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на початку самостійного дорослого життя – матеріальне забезпечення. Об’єктивні причини важкого матеріального становища молоді:

- проблеми з працевлаштуванням;
- зайнятість на низькооплачуваних посадах;
- відсутність необхідних фінансових та інформаційних ресурсів

для початку власної справи, підприємництва чи самозайнятості.

Життєві проблеми молоді із числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, визначені за результатами соціологічних досліджень, наведено у таблиці 6.9.

Таблиця 6.9

Проблеми, з якими стикаються молоді люди із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після виходу з-під опіки

Проблеми	Причини що провокують проблеми
Економічні труднощі	Відсутність стабільного джерела доходу або фінансової підтримки, що є причиною фінансових труднощів та матеріальної незабезпеченості
Несформовані навички організації самостійного життя	Відсутність необхідних навичок для організації власного життям, таких як планування бюджету, готування їжі, пошук роботи та житла тощо

Житло	Проблеми забезпечення житлом через його відсутність або непристосованість до проживання, неможливість оплати оренди житла
Освіта	Обмежений доступ до отримання освіти, продовження навчання, що обмежує кар'єрні можливості
Соціальна ізоляція	Відчуття ізолюваності або відторгнення через втрату підтримки опікунів, звичного оточення, стигматизацію в суспільстві осіб із числа дітей-сиріт
Здоров'я і психологічний стан	Психологічні проблеми, відсутність або обмеженість доступу до медичних послуг
Ризик безпеки	Особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є більш вразливими перед різними формами експлуатації та насильства
Перехід у доросле життя	Труднощі з пошуком роботи або організацією зайнятості, пошуком партнера, створення власної сім'ї

Джерело: авторська розробка.

Для вирішення життєвих проблем важливо надати молодим людям соціальну підтримку та ресурси. Соціальні служби, програми для самостійної життя, психологічна допомога, освіта та професійне

навчання можуть сприяти їхньому успішному переходу в доросле життя.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає підготовку дітей до самостійного життя основною засадою державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа (стаття 3). Забезпечення підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа до самостійного життя, їх соціальна та психологічна адаптація покладається на центри соціальних служб (стаття 17).

На зменшення кількості дітей, позбавлених батьківського виховання, та відмову від інституційного виховання таких дітей спрямована Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (2017). Стратегією передбачено забезпечення соціального супроводу випускників інституційних закладів, молоді з числа вихованців прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей піклувальників з метою їх інтеграції у суспільство, підготовки до самостійного життя.

У рамках виконання Національної стратегії реформування інституційних закладів у 2018 р. Міністерством соціальної політики України розроблено і затверджено Програму підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Мета програми – формування

компетентностей дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду та виховання, та осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу в питаннях соціальної інтеграції, успішного самостійного життя, мотивування до усвідомленого та відповідального життєвого вибору.

Міністерством соціальної політики України розроблено і затверджено Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів/установ (2016). Дана послуга спрямована на розвиток соціальної компетентності, сприяння реалізації особистісного потенціалу у період переходу до самостійного життя, мінімізацію ризиків потрапляння у складні життєві обставини.

Соціальна послуга соціальної інтеграції – комплекс заходів із надання допомоги випускникам інтернатних закладів/установ, спрямований на розвиток соціальної компетентності, сприяння реалізації особистісного потенціалу в період переходу до самостійного життя, мінімізацію ризиків потрапляння у складні життєві обставини

Випускник інтернатного закладу/установи – вихованець інтернатного закладу/установи із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, який у поточному навчальному році здобуває базову або повну загальну середню освіту; особа із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яка виховувалась в інтернатному закладі/установі (Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів/установ).

Підставою для надання соціальної послуги соціальної інтеграції є письмове/усне звернення служби у справах дітей, керівника інтернатного закладу/установи або особисте звернення особи із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яка виховувалась в інтернатному закладі/установі. Заходи, які впроваджуються під час надання соціальної послуги інтеграції, наведено у таблиці 6.10.

Таблиця 6.10

Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів/установ

Напрямок	Зміст
Психологічна підтримка	допомога у формуванні позитивної мотивації, впевненості в собі, позитивної самооцінки, навичок спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій тощо
Формування соціальних навичок	розвиток, формування та підтримка соціальних навичок самостійного життя, самообслуговування, планування бюджету, прийняття та реалізація рішень, формування здорового способу життя та безпечної поведінки, комунікативні навички тощо
Консультації	консультації з питань професійного самовизначення, здобуття освіти, працевлаштування
Родинні та суспільні зв'язки	допомога у зміцненні/відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків (зустрічі, бесіди,

	спілкування телефоном із позитивно налаштованими родичами отримувача соціальної послуги соціальної інтеграції)
Наставництво	підбір і закріплення наставника, надання підтримки наставнику в його діяльності
Інформування	інформування з питань прав і гарантій, установлених чинним законодавством для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
Перенаправлення	направлення отримувача соціальної послуги інтеграції до інших надавачів соціальних послуг інтеграції, у тому числі для отримання спеціалізованих послуг
Представництво інтересів	посередництво та представництво інтересів отримувача соціальної послуги інтеграції; листування з іншими суб'єктами надання соціальних послуг, оформлення запитів до установ та організацій

Джерело: Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ): Наказ Міністерства соціальної політики України від 26.09.2016 № 1067.

Запропоновані форми роботи з підготовки до самостійного життя переважно проводяться з випускниками або з молоддю яка вже вийшла з під-опіки, в більшій мірі інформують, але не сприяють формуванню

життєвих навичок. Оскільки життєві навички формуються і закріплюються в результаті довготривалих практичних дій в реальному середовищі. Відтак, робота хоча й проводиться, але вона не завжди досягає поставленої мети [6, с.85].

Соціальна підтримка молоді із числа дітей-сиріт, які перебувають у складних життєвих обставинах, надається центрами соціальних служб на загальних підставах як для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (див. параграф 6.3.3). За інформацією Миколаївського центру соціальних служб (2020) основні проблеми, які вирішуються під час надання спеціалістами центрів соціальних служб соціальних послуг особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- оформлення документів;
- вирішення житлово-побутових проблем, у т.ч. поліпшення житлових умов та сприяння у поставленні на квартирний облік;
- налагодження (відновлення) соціальних зв'язків;
- отримання допомоги в лікуванні, догляді;
- отримання доступу до більш освітніх можливостей або соціальної активності;
- навчання навичкам безпечного способу життя щодо інфікування ВІЛ;
- сприяння у працевлаштуванні;
- соціально-психологічна підтримка: розвиток комунікативних навичок, формування впевненості у собі та позитивної самооцінки, набуття навичок уникнення та розв'язання конфліктів, вирішення особистісних проблем;

- допомогу у працевлаштуванні або перекваліфікації, підвищенні кваліфікації, продовженні навчання;

- вирішення таких складних соціальних проблем, як реєстрація, поставлення на квартирний облік, поновлення права на житло, погашення заборгованості за комунальні послуги.

- допомога в отриманні пільг передбачених законодавством.

6.2.4. Молоді особи з інвалідністю

Молоді особи з інвалідністю через специфічні соціально-медичні потреби та проблеми мають певні обмеження соціалізації, що ускладнює, а іноді і унеможлиблює їхнє самостійне пристосування та життєзабезпечення. Внаслідок тих чи інших дефектів розвитку та стану, молода людина частково або повністю позбавляється можливості виконувати ролі у суспільстві, задоволення культурних потреб, що є звичайними для того чи іншого віку, статі та соціально-культурного оточення. Це призводить до «соціальної неповноцінності» і руйнує процес соціалізації особистості та повноцінного інтегрування у суспільство. Категорія молоді з інвалідністю перебуває у «зоні соціального відторгнення» і потребує соціальної підтримки.

Особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний

захист (стаття 2 Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»).

Інвалідність як міра втрати здоров'я і визнання особи інвалідом визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи (МСЕ) Міністерства охорони здоров'я України. Перша, друга, третя групи інвалідності встановлюються залежно від ступеня порушення функцій організму й обмеження життєдіяльності, а особам у віці до 16 років – категорія «дитина з інвалідністю».

Основні причини інвалідності: хвороби системи кровообігу; злоякісні новоутворення; травми й отруєння; хвороби нервової системи; хвороби органів чуттів; хвороби кістково-м'язової системи і сполучних тканин. Види інвалідності:

- загальні захворювання;
- трудове каліцтво;
- професійне захворювання;
- інвалідність з дитинства;
- інвалідність з дитинства внаслідок поранення (контузії, каліцтва);
- інвалідність, пов'язана з бойовими діями в період війни;
- інвалідність, пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС, наслідками радіаційних впливів і участю в діяльності підрозділів особливого ризику.

У нормативних документах та відомчій статистиці не існує розмежування категорії «молоді особи з інвалідністю». До даної категорії відносяться діти з інвалідністю віком від 14 до 18 років і особи з інвалідністю віком 18-35 років. Єдиної інформаційної системи

щодо соціально-демографічних характеристик і соціального забезпечення саме молоді з інвалідністю в Україні не існує, офіційних статистичних даних щодо розподілу молоді з інвалідністю (вікова група 14-35 років) Державною службою статистики України не надається.

Молоді люди, які мають інвалідність, стикаються із проблемами практично у всіх сферах життя. За результатами соціологічних досліджень основні соціальні ризики дітей і молоді з інвалідністю зосереджені у 8 основних сферах: матеріальне забезпечення, медичне обслуговування, психологічна допомога особам з інвалідністю і їхнім батькам, освіта і професійне навчання, працевлаштування, спілкування, заняття улюбленими справами, підготовка до самостійного життя, безбар'єрне пересування [31] (див. таблицю 6.11).

Основні соціальні ризики дітей і молоді з інвалідністю

Сфери	Причини що провокують проблеми
Матеріальне забезпечення	різниця між реальним прожитковим мінімумом і встановленими виплатами по інвалідності; неналежне забезпечення встановлених законодавством пільг; нормативно не врегульовано забезпечення певних життєвонеобхідних потреб; обмеженість безкоштовного забезпечення технічними і медичними засобами лікування, реабілітації, компенсації вад і захворювань
Медичне обслуговування	недостатня кількість і якість послуг безкоштовного лікування, а також профілактики, реабілітації і ранньої діагностики; брак спеціалізованих закладів і кваліфікованих фахівців, особливо в невеликих населених пунктах; обмеженість заходів щодо оздоровлення і санаторного лікування
Психологічна допомога особам з інвалідністю і їхнім батькам	нестача відповідних осередків і фахівців; обмеженість матеріально-технічного та інформаційно-методичного забезпечення інноваційних методів роботи

<p>Освіта і професійне навчання</p>	<p>і нестача спеціальних груп у дитячих садках і спеціальних класів у загальноосвітніх школах, спеціальних шкіл, особливо в малих населених пунктах;</p> <p>недостатня якість надомного навчання і спеціальної підготовки педагогів, що його здійснюють;</p> <p>недостатність закладів професійного навчання і можливостей безкоштовного продовження освіти</p>
<p>Працевлаштування</p>	<p>невиконання законодавчих квот щодо працевлаштування;</p> <p>нестача спеціальних робочих місць, прийняттого режиму і умов праці;</p> <p>відсутні можливості надомної праці;</p> <p>обмежена кількість спеціалізованих підприємств;</p> <p>неефективність заходів Державної служби зайнятості</p>
<p>Спілкування, заняття улюбленими справами</p>	<p>нестача осередків – клубів, денних центрів соціальної адаптації, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, творчих майстерень тощо;</p> <p>відсутні інноваційні форми роботи – груп взаємодопомоги, спеціальних змін у таборах відпочинку, інших форм роботи державних і</p>

	громадських організацій, які займаються проблемами інвалідності
Підготовка до самостійного життя	нестача центрів соціальної адаптації, центрів соціально-психологічної реабілітація дітей та молоді з інвалідністю; нестача закладів професійної орієнтації і навчання; не проводиться робота щодо сприяння працевлаштуванню, створення спеціалізованих служб знайомств тощо
Безбар'єрне пересування	невиконання вимог законодавства щодо пристосування будівельних споруд і транспорту до потреб людей з інвалідністю; обмеження транспортних пільг

Джерело: Соціальна адаптація дітей та молоді з вадами розвитку: Звіт про науково-дослідну роботу. Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Державний центр соціальних служб для молоді. К., 2002.

Частина дітей та молоді з інвалідністю виховуються у закладах інтернатного типу.

Здобуття повної загальної середньої освіти молоді з інвалідністю в Україні переважно відбувається у спеціальних школах (заклад загальної середньої освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку), санаторних школах (заклад загальної середньої освіти з відповідним профілем для дітей, які

потребують тривалого лікування), школах соціальної реабілітації (заклад загальної середньої освіти для дітей, які відповідно до рішення суду потребують особливих умов виховання) та навчально-реабілітаційних центрах (заклад загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку) (Закон України «Про освіту»).

У системі Міністерства соціальної політики функціонують будинки-інтернати в яких проживають діти та молодь з фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями. За даними Державної служби статистики на кінець 2020 року в Україні функціонували 36 будинки-інтернати для дітей та молоді з інвалідністю у яких перебували 4 402 вихованців [34]. При досягненні повноліття, вихованці будинків-інтернатів для дітей та молоді, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, влаштовуються до будинків-інтернатів (пансіонатів) для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. У системі Міністерства соціальної політики у 2020 році функціонувало 281 таких закладів, у яких проживало 4 678 молодих людей з інвалідністю віком від 18 до 35 років.

Перебування дітей та молоді з інвалідністю у закладах інтернатного типу негативно впливає на формування особистості [18], зокрема:

- вихованці інтернатів мають низьку активність, обмежені емоційні прояви;
- діти мають затримку нервово-психічного розвитку, у них не сформовані комунікативні уміння;

- вихованці інтернатів не підготовлені до самостійного дорослого життя.

Практика виховання молоді з інвалідністю у спеціалізованих закладах призводить до негативних наслідків: унеможлиблює повноцінну інтеграцію у соціум після виходу із закладу, перешкоджає формуванню соціальної мобільності молоді з інвалідністю.

Створення умов забезпечення найкращих інтересів дітей та молоді з інвалідність передбачено Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. Стратегією передбачено забезпечення доступності для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з інвалідністю, за місцем їх проживання; забезпечення соціальної підтримки сімей, які виховують дітей з інвалідністю; припинення до 2026 року діяльності інтернатних закладів у яких проживає більше ніж 15 вихованців. Впровадження Стратегії забезпечить систему підтримки та соціальної допомоги дітям та молоді з інвалідністю на рівні територіальної громади.

Основні базові соціальні послуги молодим людям з інвалідністю, відповідно до індивідуальних потреб, надають установи соціального обслуговування територіальних громад, а саме: підтримане проживання; догляд (у тому числі вдома, стаціонарний, денний); персональний асистент; соціальна адаптація (в тому числі соціально-трудова); соціальна реабілітація; тимчасовий відпочинок для осіб, які здійснюють догляд за дітьми / особами з інвалідністю; натуральна допомога; фізичний супровід осіб з інвалідністю, зокрема з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та

поведінковими порушеннями; транспортні послуги. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» особам з інвалідністю І групи соціальні послуги безкоштовно надаються.

Перелік соціальних послуг, які можуть надаватися молодим людям з інвалідністю відповідно до Класифікатора соціальних послуг (2020), наведено у додатку 6.3.

Соціальні послуги молодим людям з інвалідністю, які страждають на психічні розлади, надаються відповідно з Порядком надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2019). При оцінці потреб таких клієнтів, у разі потреби залучаються фахівці з охорони психічного здоров'я.

Соціальна робота з молоддю з інвалідністю спрямована підтримку їхнього фізичного, психологічного, соціального та емоційного розвитку, з метою сприяння інтеграції в суспільство і забезпечення рівних можливостей. Напрями соціальної роботи з молоддю з інвалідністю:

1) індивідуальна підтримка: надання індивідуальної підтримки, сприяння розвитку навичок самообслуговування, формуванню та розвитку соціальних навичок;

2) реабілітація: забезпечення доступу молодих людей до реабілітаційних послуг, фізичної терапії та інших видів медичної допомоги, спрямованих на поліпшення їхнього фізичного стану та самодостатності;

3) освіта та професійна підготовка: допомога молодим людям в отриманні доступу до освіти та професійного навчання, враховуючи їхні індивідуальні потреби та можливості;

4) сприяння зайнятості: допомога у працевлаштуванні, підтримка у створенні умов для самозайнятості;

5) розвиток соціальних навичок: підтримка розвитку соціальних навичок, таких як спілкування, встановлення стосунків та розв'язання конфліктів;

6) психологічна підтримка: психологічна підтримка та консультування з метою подолання проблем та стресів, пов'язаними з інвалідністю;

7) безбар'єрний доступ: забезпечення доступності фізичного середовища, транспорту, інформаційних джерел та інших послуг для молоді з інвалідністю;

8) захист прав, включаючи право на недискримінацію та рівний доступ у всіх сферах життя;

9) залучення до громадської участі: сприяння участі молоді з інвалідністю в громадському житті, шляхом активного залучення до різних соціальних та культурних заходів;

10) сімейна підтримка: взаємодія із сім'ями молоді з інвалідністю, щоб забезпечити оптимальні умови для розвитку та самостійного життя їхніх дітей.

Соціальна робота з молодими людьми з інвалідністю є важливою для забезпечення їхнього повноцінного життя та інтеграції в суспільство, вимагає індивідуального підходу та уважної уваги до конкретних потреб і можливостей кожної особи з інвалідністю.

6.2.5. Молодь, яка перебуває у конфлікті з законом

Однією із категорій молоді, яка потребує соціальної підтримки та допомоги, є молоді люди, яка перебувають у конфлікті з законом.

Конфлікт із законом – це ситуація, яка виникає внаслідок порушення особою законодавчо закріплених норм та тягне за собою певні санкції [33, с.311].

Молода людина, яка перебуває у конфлікті із законом, – це особа віком від 14 до 35 років, яка скоїла правопорушення і/або перебуває на профілактичному обліку у відділі/секторі ювенальної превенції, або відбуває покарання за вироком суду (пов'язане з позбавленням волі чи ж альтернативне покарання).

Офіційної статистики щодо правопорушень молоді немає. Статистичні дані стосуються протиправної поведінки неповнолітніх осіб (віком до 18 років) та молоді віком 18-29 років. Дані про злочинність молодих осіб віком 30-35 років не виділяються і входять до показників злочинів, скоєних дорослими.

За інформацією Генеральної прокуратури України протягом 2021 року молодими людьми віком від 14 до 29 років скоєно 19 тис. кримінальних правопорушень, що становила 22,3% від загальної кількості правопорушень. Протягом 2021 року продовжилась тенденція попередніх років щодо зменшення рівня злочинності в підлітковому та молодіжному середовищі.

Попри зменшення кількості кримінальних правопорушень, молодіжна злочинність набуває в Україні дедалі більш організованого і групового характеру. Кримінальні молодіжні угруповання різних ступенів організованості діють у всіх великих обласних центрах країни

[1]. За даними Генеральної прокуратури України, майже третина неповнолітніх скоювала злочини у складі групи осіб: у 2018 р. – 29 %, у 2017 р. – 34,2 % [17, с.41].

Дослідження, проведені в Україні, засвідчують, що злочинність в молодіжному середовищі передусім пов'язана з недоліками виховання; поганою організацією дозвілля, особливо за місцем проживання; низьким культурним рівнем; обмеженістю потреб підлітків. Причини злочинності молоді здебільшого криються в негативному впливі оточення, в поганому прикладі батьків, друзів, дорослих та інших осіб, з якими підлітки спілкуються, у втягненні неповнолітніх у злочинну діяльність асоціальними елементами.

Науковці [10, 11, 12, 36] виокремлюють такі причини протиправної поведінки неповнолітніх:

- сімейне неблагополуччя: неповна, неблагополучна, малозабезпечена сім'я, низький рівень освіти батьків;
- незайнятість: проблемність працевлаштування, відсутність доступних закладів дозвілля та розвитку;
- низький рівень освіти, невідповідність знань віку;
- виховання дитини у асоціальному середовищі;
- патологічні особливості характеру;
- особистісні конфлікти і проблеми взаємовідносин;
- матеріально-побутові проблеми.

Основні фактори ризику, що провокують протиправну поведінку підлітків, наведено у таблиці 6.12.

Молодь, яка перебуває у конфлікті з законом, має проблеми з соціалізацією та адаптацією в суспільне життя. Соціальну роботу з цією категорією молоді можна умовно розділити на такі групи:

- 1) молоді правопорушники, позбавлені волі із відстрочкою вироку, умовно засуджені до позбавлення волі;
- 2) молоді правопорушники, які перебувають у місцях позбавлення волі;
- 3) молодь, яка повернулася з місць позбавлення волі.

Умовне звільнення від відбування покарання або відтермінування вироку. В Україні широко використовується практика надання відстрочки виконання вироку, застосування примусових заходів виховного характеру, адміністративного покарання, особливо що стосується молодих правопорушників. З метою позитивного впливу до молодих правопорушників застосовуються «пільгові» інститути кримінального: призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 44 Кримінального кодексу України); умовне засудження (ст. 45), відстрочення виконання вироку (ст. 46), звільнення від кримінальної відповідальності і покарання (ст. 50).

В Україні відповідно до Закон України «Про пробацію» з 2015 року впроваджуються принципи виховного правосуддя, що передбачають проведення наглядових та соціально-виховних заходів щодо виправлення засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. В рамках реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні у 2016 році створено сектори ювенальної пробації, одним із напрямів їхньої

діяльності є надання послуг спрямованих на профілактику рецидивної злочинності у молодіжному середовищі. У 2018 році створено єдину державну установу «Центр пробації» з підпорядкуванням їй уповноважених органів з питань пробації.

Основні фактори, що провокують протиправну поведінку підлітків

	Фактори
<p>Особистісні фактори</p>	<p>стан здоров'я, фізичний стан, темперамент, специфічні особливості характеру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - акцентуації характеру; - імпульсивність; - невміння керувати своїми емоціями та почуттями; - нездатність мислити критично, логічно та послідовно; - невміння адаптуватись до ситуації; - дефіцит соціальних навичок; - нестача навичок вирішення проблем; - відсутність навичок прогнозу наслідків, поставлення цілей і планування; - проблеми психічного здоров'я <p>особистісні криміногенні фактори</p> <ul style="list-style-type: none"> - досвід делінквентної поведінки (попередня участь у бійках, вандалізмі, - дрібних крадіжках тощо); - досвід вживання психоактивних речовин (алкоголю, марихуани та інших наркотиків);

	<ul style="list-style-type: none"> - перший досвід вживання психоактивних речовин у віці 14 років чи раніше наявність антисоціальних поглядів і переконань - толерантне ставлення до порушень закону; - самоідентифікація з кримінальним оточенням; - неповага до закону, судових органів, поліції; - невміння співчувати; - спротив змінам тощо
<p>Фактори сімейного впливу</p>	<ul style="list-style-type: none"> - складні життєві обставини родини; - порушення структури сім'ї та негативний психологічний клімат у сім'ях; - хибна педагогічна позиція батьків та неадекватний стиль сімейного виховання, низький рівень батьківської компетентності; - нехтування проблемами і потребами дитини; - наявність криміногенного досвіду у батьків або інших членів сім'ї; - вживання батьками алкоголю та різного виду психоактивних речовин; - наявність у одного із членів сім'ї судимості або притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності - байдужість батьків до життя дитини; - обмеження часу і тем для спілкування лише побутовими питаннями

**Фактори
шкільного
середовища**

- низький рівень безпеки школи (доступ на територію школи сторонніх осіб, продаж на території школи психоактивних речовин);
- надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання;
- застосування стосовно учнів надмірних дисциплінарних санкцій;
- практика стигматизації і таврування тих, хто відстає у навчанні та поведінці;
- високий рівень конкуренції між учнями;
- незалучення учнів до соціально корисної діяльності та позаурочних чи позашкільних заходів; низький рівень успішності у навчанні;
- погані стосунки з педагогами та/або однолітками;
- цькування дитини однолітками;
- сформоване у дитини негативне ставлення до навчання, школи загалом, відсутність бачення дитиною свого майбутнього

Фактори впливу ровесників	<ul style="list-style-type: none"> - наявність оточенні підлітка осіб, яким властива протиправна поведінка, та груп однолітків асоціальної й антисоціальної спрямованості; - недоступність соціально позитивних неформальних груп; - конфлікти між підлітковими угрупованнями; - доступність для неповнолітніх засобів девіантної поведінки; - надмірний тиск на неповнолітніх їх групи або, навпаки, їх ігнорування з боку правоохоронних органів та громадсько
Фактори громади	<ul style="list-style-type: none"> - обмежені ресурси для відпочинку, змістовного та активного дозвілля, здобуття професійних навичок, духовного розвитку та/чи медичної допомоги для неповнолітніх; - високий рівень злочинності у районі проживання; - доступність алкоголю та наркотиків/реклама, популяризація психоактивних речовин. - відсутність у громаді мережі закладів для проведення дозвілля дітей, громадських та волонтерських організацій, просвітницько-профілактичних (або корекційних) програм

Джерело: Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

Офіційна статистика щодо діяльності органів виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України містить дані щодо неповнолітніх (осіб молодших за 18 років) та решти засуджених, що унеможлиблює проведення аналізу кримінальної поведінки молоді віком. За даними Центру пробації на початок 2021 року на обліку уповноважених органів з питань пробації перебувало 746 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Соціальна робота з молодими людьми, які скоїли злочин і отримали умовне засудження або відтремінювання вироку, має бути спрямована на здійснення профілактичної роботи зорієнтованої на мінімізацію індивідуальних факторів, що провокують протиправну поведінку особистості.

Молодь, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі. Особи, засуджені до позбавлення волі, відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України відбувають покарання у виправних колоніях – кримінально-виконавчих установах закритого типу, що створюються для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі (стаття 2 КВК). Особи, що скоїли кримінальні злочини у віці до 18 років та яким вироком суду визначено покарання у вигляді позбавлення волі утримуються у виховних установах (виховних колоніях).

У структурі кримінально-виконавчої системи України у 2021 році діяло 146 кримінально-виконавчих установ, із них 6 для неповнолітніх. Загалом на початок 2021 році в місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи утримувалося 49,8 тис. осіб.

Молодь, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, переживає різку зміну стилю життя і відповідних потреб людини, що пов'язано із ізоляцією від соціуму. Більшості засудженим притаманні специфічні стани – недовіра, підозрілість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо. Вони провокуються специфічними умовами утримання, а саме:

1) ізоляцією від суспільства і розміщенням у замкненому середовищі;

2) обмеженням у задоволенні потреб, у першу чергу біологічних, через тотальну регламентацію поведінки;

3) примусовим включенням до одностатевих соціальних груп [19].

Підліткове середовище у виховних колоніях характеризується наявністю у ньому кругової поруки, яка зобов'язує виконання його членами певних обов'язків. Неповнолітні у виховних колоніях мають, знають і використовують «штучну» мову, вони спілкуються між собою за допомогою жестів, аббревіатур, жаргонних висловів, татуювань, міміки [35].

В умовах позбавлення волі, в ізоляції від суспільства, особистість засудженого зазнає значних змін, внаслідок яких найбільшу значущість для нього набувають вміння існувати в умовах колонії.

Наступний стрес переживають особи, які готуються до звільнення: засуджені по закінченні відбування покарання знов повертаються до суспільства, законів якого вони мають дотримуватися, але дуже часто не можуть цього зробити через втрату належного рівня соціальної адаптації. Навички життя у колонії не відповідають вимогам суспільного

життя «на волі», а інші, адаптивні вміння та способи соціальної комунікації – втрачені. Людина, яка готується до звільнення, має ще більш загострений емоційний стан напруги, пов'язаний з ізоляцією, невизначеністю, втратою навичок, зв'язків, що провокує соціальне відторгнення особистості від громадянського суспільства.

Молодь, яка повернулася з місць позбавлення волі. Для засуджених, які тривалий час відбували покарання, втратили соціально корисні зв'язки та здебільшого не мають житла, професії і навіть належної освіти, адаптація до цивільного життя є дуже складною. Не всі звільнені особи мають змогу проживати у власних житлових приміщеннях, влаштуватися на роботу, близько третини з них мають проблеми психологічного характеру, майже половина – проблеми зі здоров'ям, що призводить до підвищення рівня безробіття, поширення соціально небезпечних хвороб та збільшення чисельності бездомних [23].

Молоді люди, які відбули покарання і повернулися з місць позбавлення волі, опиняються в складній життєвій ситуації. З одного боку, діє низка негативних соціальних чинників, зокрема юридичних та матеріальних, з іншого – виникають проблеми соціально-психологічної адаптації до життя в громадянському суспільстві з потребою дотримуватися загальноприйнятих соціальних норм поведінки [37].

Соціальні проблеми молодих людей, хто відбув покарання у виправних колоніях, можна об'єднати у п'ять основних груп: юридичні, матеріальні, психологічні, медичні і працевлаштування [5]. Основні соціальні проблеми звільнених з місці позбавлення волі наведено у таблиці 6.13.

**Основні соціальні проблеми молоді, яка повертається з місць
позбавлення волі**

Групи проблем	Проблеми
Психологічні проблеми	<p>Психологічні травми та емоційні проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> - неврівноваженість, нервовість, озлобленість, агресивність; - переконаність в негативному ставленні суспільства; - відчуття самотності, непотрібності в соціумі, у власних сім'ях; - несприйняття нової соціальної реальності; - гнітючі спогади про погане ставлення в місцях позбавлення волі
Юридичні питання	<p>Юридична безграмотність:</p> <ul style="list-style-type: none"> - незнання гарантованих прав, як в контексті громадян держави взагалі, так і тих, хто повертається з місць позбавлення волі; - необізнаність щодо назв, механізмів діяльності державних установ та відомств, які надають допомогу <p>Оформлення юридичних документів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - отримання паспорта (як в обмін на довідку про звільнення, так і отримання вперше по досягненню повноліття); - оформлення реєстрації за місце проживання

<p>Забезпечення житлом</p>	<p>Проблеми зі знаходженням житла:</p> <ul style="list-style-type: none"> - родини можуть відмовитися від підтримки молоді; - відсутність житла
<p>Матеріальне забезпечення</p>	<p>Обмежені матеріальні статки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відсутність грошей на проїзд у державні установи для оформлення необхідних документів; - оплата оформлення документів; - відсутність забезпечення нормального харчування, лікування, придбання одягу тощо; - відсутність можливості утримувати житло, сплачувати комунальні послуги
<p>Працевлаштування</p>	<p>Проблеми з працевлаштуванням:</p> <ul style="list-style-type: none"> - неможливість відразу зареєструватися в центрі зайнятості; - термін оформлення документів (паспорт, прописка, військовий квиток) не дозволяє влаштуватися на постійну роботу, а лише на разову, тимчасову, низькооплачувану; - небажання роботодавців брати на роботу колишніх ув'язнених; - тим, хто повернувся з місць позбавлення волі, переважно пропонуються тимчасові та низькооплачувані робочі місця;

	- молоді люди не бажають працювати за отриманими в колоніях спеціальностями
Освіта та профорієнтація	Обмежений доступ до освіти: - у виправних колоніях обмежені можливості здобувати професійно-технічну освіту - невідповідність рівня освіти та професійної кваліфікації вимогам роботодавців
Медичне забезпечення	Проблеми із здоров'ям та обмежений доступ до медичних послуг: - умови перебування в установах позбавлення волі провокують захворювання шлунково-кишкового тракту, дихальних шляхів, шкірні захворювання - неможливість отримати медичні послуги через відсутність документів або ж грошей
Соціальні проблеми	У молоді, яка повертається з місць позбавлення волі можуть виникнути соціальні проблеми: - соціальна ізоляція та відсутність підтримки; - втрата зв'язків з родиною та друзями; - вживання алкоголю та наркотичних речовин; - залежність від осіб з кримінальною поведінкою

Джерело: розробка І. Пеші.

Як правило, проблеми молодих людей, які повернулися з місць позбавлення волі, є взаємозалежними. Разом з тим, є низка специфічних чинників, які впливають на виникнення і усвідомлення певних проблем,

формують ставлення до них, окреслюють стратегію їх вирішення, і які необхідно визначити, перш ніж розглянути основні групи проблем, а саме: вік молодої людини, яка звільнилася з місця позбавлення волі; строк відбування покарання; місце відбування покарання; термін перебування на волі після звільнення; тип поселення, куди вона повертається; наявність (або відсутність) сім'ї, сімейний клімат і ставлення до неї, матеріальний рівень сім'ї [5].

Соціальна робота з неповнолітніми та молоддю, які повернулися з місць позбавлення волі, має бути спрямована на набуття прийняттого соціального статусу особистості, формування відчуття психологічного комфорту клієнтів від ведення способу життя, сумісного із загальноприйнятими у суспільстві нормами і правилами. Засобами досягнення очікуваних результатів виступають процеси ресоціалізації та соціальної адаптації колишніх засуджених [37].

Основні напрями соціальної роботи з молодими людьми, які мають проблеми із законом:

1) психосоціальна підтримка: сприяння психологічному відновленню та підтримка молодих людей у подоланні страху, відчуття провини та стресу, пов'язаного з їхньою життєвою ситуацією;

2) правова допомога: інформування молоді щодо їхніх прав і обов'язків, надання допомоги у захисті їхніх прав та інтересів у різних інстанціях;

3) професійна реабілітація: підтримка у професійній орієнтації та професійному навчанні/підвищенні кваліфікації з метою покращення кар'єрної перспективи, допомога у працевлаштуванні;

4)виховна робота: розвиток позитивних цінностей і навичок, які сприяють уникненню правопорушень та конструктивній поведінці;

5)соціальна інтеграція: сприяння молоді у побудові стосунків з сім'єю та соціальним оточенням, ровесниками, а також інтеграція в соціальну та культурну діяльність;

6)запобігання рецидиву: робота спрямована на попередження повторних правопорушень і уникнення чинників, які можуть провокувати рецидиви;

7)сприяння виконанню вироку: підтримка молоді у процесі виконання умов вироку або альтернативного виду покарання;

8)робота з родинами: робота з членами сімей молодих людей, спрямована на забезпечення їхньої підтримки та відновлення стосунків;

9)громадська участь: залучення молоді до громадських ініціатив та програм, спрямованих на підтримку їхньої соціальної інтеграції.

Соціальна робота з молоддю, яка має проблеми із законом, вимагає індивідуального підходу та надання комплексної підтримки, включаючи психологічну допомогу, навчання та професійну реабілітацію, підтримку у пошуку житла та роботи, а також програми для відновлення соціальних зв'язків. Головною метою соціальної роботи з цією категорією молоді є підтримка їхньої соціальної реабілітації та уникнення подальших правопорушень.

6.3. Молодіжна робота

Один із напрямів соціальної роботи з молодіжною аудиторією є створення умов для розвитку та самореалізації молодих людей, включаючи участь молоді у громадському житті, підтримку різноманітних освітніх та культурно-мистецьких молодіжних ініціатив, підтримку молодіжних об'єднань та інших форм молодіжної активності, що сприяють розвитку особистості та інтеграції в суспільство

Робота з молоддю – навчально-свідома робота з молодими людьми, що характеризується волонтерством, спрямована на формування активної громадянської позиції та сприяє включенню молоді у життя суспільства.

Термін «робота з молоддю» не має єдиної узгодженої міжнародної дефініції. Кожна країна має власне уявлення про роботу з молоддю, яке залежить від історичного розвитку країни та загальної системи, наприклад, від того, чи розвивалася молодіжна сфера під впливом культури, релігії, освіти або чогось іншого. Згідно з резолюцією про роботу з молоддю Європейської Ради можна узагальнено сказати, що робота з молоддю базується на неформальному та інформальному навчанні, проводиться поза формальною освітою, організовується молоддю у співпраці з молоддю та фахівцями з роботи з молоддю. Робота з молоддю не в усіх місцях регулюється на рівні відповідного закону, як це є в Естонії, країнах Європейського Союзу та Європейської економічної зони - Австрії, Німеччині, Ірландії, Норвегії та Румунії [42].

В Україні діяльність державних та громадських інституцій, спрямована на залучення молоді до активного громадського життя у

нормативних документах визначається терміном «молодіжна робота» і регулюється Законом України «Про основні засади державної молодіжної політики»).

Молодіжна робота – діяльність, спрямована на залучення дітей та молоді до суспільного життя, що здійснюється дітьми та молоддю, разом з дітьми та молоддю або в інтересах дітей та молоді за допомогою інструментів спільного прийняття рішень (стаття 1 Закон України «Про основні засади державної молодіжної політики»).

Основні цілі і завдання молодіжної роботи:

- сприяння особистісному розвитку та самореалізації молоді.
- формування у дітей та молоді загальнолюдських, загальнокультурних і загальнонаціональних цінностей, навчально-пізнавальних, громадянських, соціальних, комунікативних, підприємницьких та інших компетентностей.
- розвиток волонтерства, вуличних культур, неформальних молодіжних об'єднань, програм національних та міжнародних обмінів, молодіжного туризму.
- впровадження програм професійної орієнтації, популяризації та утвердження здорового і безпечного способу життя, культури здоров'я.
- організація змістовного дозвілля та культурного, емоційного розвитку особистості.
- забезпечення партнерської підтримки дітей та молоді, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, та внутрішньо переміщених осіб.

- впровадження інклюзивного підходу та забезпечення рівного доступу кожної молодої особи до якісних послуг та можливостей молодіжної роботи (стаття 13 Закон України «Про основні засади державної молодіжної політики»).

Молодіжна робота є одним із інструментів реалізації державної політики у молодіжній сфері, яка формується і впроваджується Міністерством у справах молоді та спорту України. На місцевому рівні реалізації молодіжної роботи забезпечується органами виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Організація молодіжної роботи на рівні територіальної громади передбачає координацію адміністративної діяльності та практичної роботи, яку здійснюють різні суб'єкти у різних сферах діяльності: державні органи та установи, громадські організації та молодіжні ініціативи, приватний сектор (див. рисунок 6.1). Це можливо лише за умов узгодження та координації взаємодії «адміністративної» та «практичної» складових молодіжної роботи на рівні територіальної громади. Ще одним вагомим компонентом системи молодіжної роботи є створення умов щодо залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на рівні територіальної громади [13].

Скоординована діяльність різних суб'єктів молодіжної роботи дозволяє забезпечити комплексний підхід до роботи з молоддю, а також використання різних ресурсів та можливостей для реалізації молодіжних програм та ініціатив. Такий підхід сприяє більш ефективній підтримці та розвитку молоді в різних аспектах їхнього життя, включаючи освіту, зайнятість, культурні та соціальні питання.

Забезпечення системної молодіжної роботи на рівні громади передбачає:

- координацію діяльності структур різної підпорядкованості на рівні територіальної громади;

- запровадження системної роботи з молоддю з використанням «ресурсної бази» різних установ та відомств;

- забезпечення організаційної і фінансової підтримки молодіжних ініціатив;

- інформаційне забезпечення, формування інформаційного простору щодо молодіжної роботи та участі молоді у житті громади [14, с. 15].

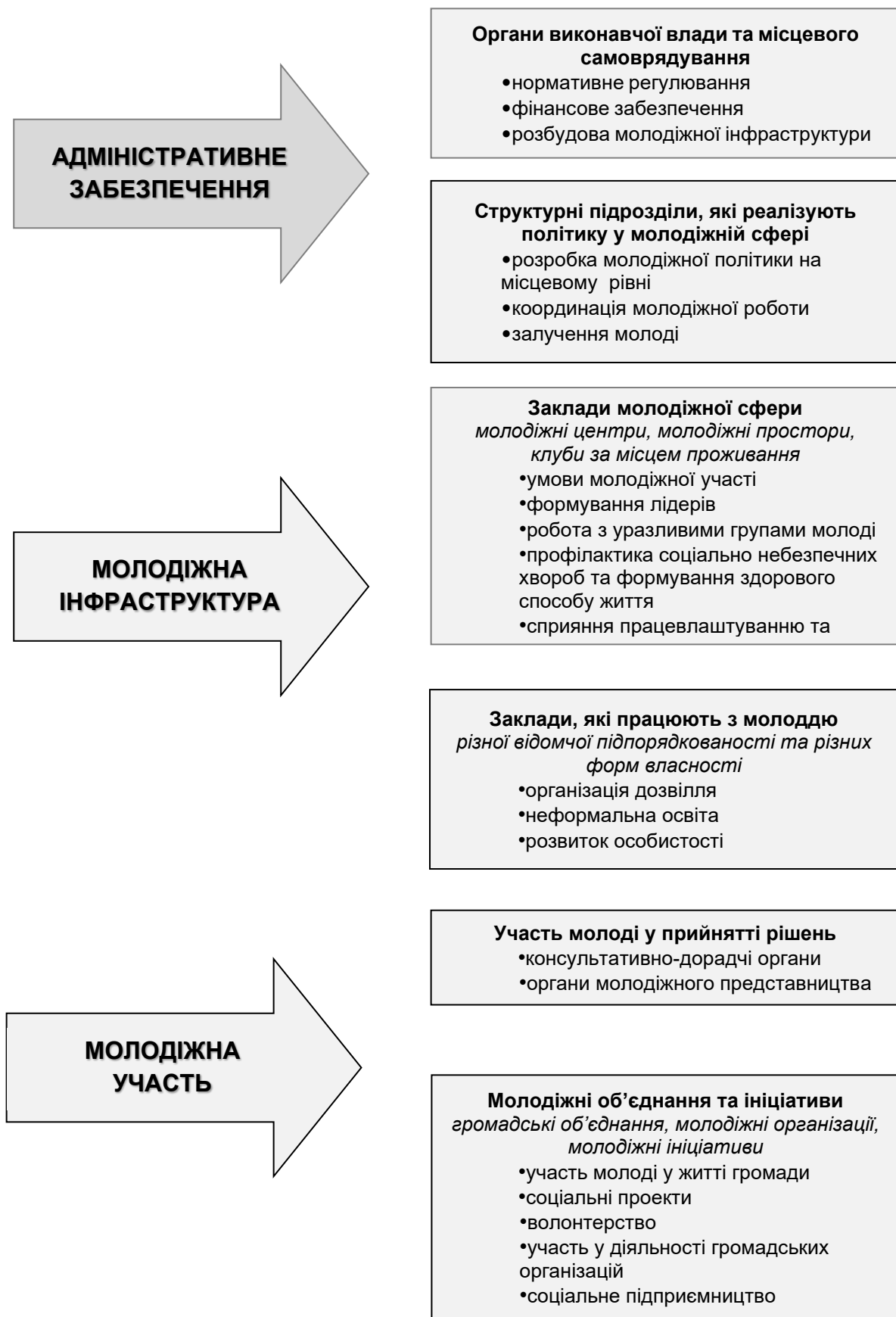

Рис. 6.1. Система організації молодіжної роботи на рівні громади

Джерело: Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І.В. Пешої. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.

Молодіжна робота виконується різними формами та методами, залежно від конкретних потреб молоді та можливостей суб'єктів молодіжної роботи, які її реалізують. Основні принципи реалізації молодіжної роботи: цілісність; робота над особистісними стосунками; підтримка й орієнтація на ресурси; орієнтація на потреби; добровільність; загальна доступність і гнучкість; «прийняття таким, який є»; захист довіри (див. таблицю 6.14).

Таблиця 6.14

Принципи молодіжної роботи

Принцип	Зміст впровадження
Цілісність	Спеціалісти мобільної роботи з молоддю повністю «відкриті» для всіх тем, що цікавлять молодь.
Робота над особистісними стосунками	У молоді є можливість побудувати міцні стосунки з спеціалістами і розібратися в їхньому способі життя і життєвих цінностях, які часто сильно відрізняються від їх власних життєвих переконань
Підтримка й орієнтація на ресурси	Спеціалісти орієнтуються на проблеми саме молоді, а не на ті проблеми, які створюють молоді люди. Вони не дивляться на недоліки підлітків, а роблять акцент на їхні сильні сторони, підтримують у розширенні можливостей позитивної діяльності і розв'язання проблем

Орієнтація на потреби	Налагодження тісного контакту дає змогу спеціалістам виявляти індивідуальні потреби молоді і на основі цього спільно з клієнтами формувати відповідні пропозиції
Добровільність	Молоді люди самостійно розв'язують форму і тривалість контактів із спеціалістами: спеціалісти, які здійснюють вуличну соціальну роботу, поводять себе як гості у місцях зустрічі і приймають той факт, що за певних обставин їхня присутність є небажаною
Загальна доступність і гнучкість	Потрібно спробувати знизити ті умови і всі перешкоди, які заважають встановленню довірливого контакту. Час, місце і методи роботи визначаються відповідно до потреб молодих людей.
«Прийняти таким, який є»	Незалежно від того, чи хочуть молоді люди змін у своєму житті, який стиль життя вони ведуть або який у них настрій, спеціалісти ставляться до них з повагою, підтримують контакт і намагаються зрозуміти їхню життєву ситуацію і потреби.
Захист довіри	Без дозволу молодих людей спеціалісти не розголошують їхню особисту інформацію і не розглядають такої можливості. Лише у випадку, якщо існує небезпека заподіяти шкоду собі чи

Джерело: Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. – Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. – 84 с.

Суб'єкти, що реалізують молодіжну роботу є як фізичними особами, так і установами та організаціями різного відомчого підпорядкування і різних форм власності.

Суб'єкти молодіжної роботи – фізичні особи, фізичні особи - підприємці, юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, що здійснюють молодіжну роботу (стаття 1 Закон України «Про основні засади державної молодіжної політики»).

Суб'єктами молодіжної роботи можуть бути молоді особи, молодіжні та дитячі громадські об'єднання, інші громадські об'єднання, молодіжні ради, органи/організації учнівського та студентського самоврядування, молодіжні центри, молодіжні працівники, благодійні організації, неформальні молодіжні об'єднання.

Молодіжний центр – установа, підприємство, організація, що здійснює молодіжну роботу для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді.

Мережа молодіжних центрів в Україні формується із Всеукраїнського молодіжного центру регіональних та міських молодіжних центрів. Діяльність закладів регулюється Типовим положенням про молодіжні центри, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2017).

Напрями роботи молодіжного центру формуються відповідно до потреб та інтересів молодих людей конкретного населеного пункту.

Молодіжний центр:

–активізує молодіжну діяльність: створює умови для діяльності молодіжних громадських організацій та молодіжних рад;

–проводить навчання спеціалістів, які працюють з молоддю, представників громадських об’єднань та громадсько активної молоді;

–є інформаційно-методичною базою молодіжної роботи (яку можна буде рекомендувати працівникам установ та відомств інших сфер діяльності, наприклад, закладам освіти або центрам соціальних служб);

–організує діяльність тематичних гуртків і клубів молодіжної роботи за інтересами;

–проводить інформаційну кампанію із формування позитивного іміджу молодіжної роботи, залучення молоді до життя громади [15, с.7].

Таблиця 6.15

Основні напрями діяльності молодіжного центру

Напрями діяльності	Форми реалізації
Утвердження громадянської позиції та розвиток лідерських якостей молоді	- неформальна освіта (лекторії, тренінги, майстер-класи, робочі візити); - підтримка та реалізація тематичних
Національно-патріотичне виховання	молодіжних проєктів; - тематичне таборування
Популяризація здорового способу життя молоді	

<p>Творчий розвиток особистості, підтримка талановитої молоді</p>	<ul style="list-style-type: none"> - гуртки за інтересами; - ярмарки талантів; - молодіжні проекти; - гранти
<p>Сприяння працевлаштуванню</p>	<ul style="list-style-type: none"> - профорієнтаційна робота; - участь у громадських роботах; - тренінги, семінари щодо підвищення рівня фінансової, економічної та підприємницької грамотності молоді; - формування ефективних молодих лідерів бізнесу та компетентностей щодо ведення бізнесу; - стажування
<p>Підтримка громадської активності молоді</p>	<ul style="list-style-type: none"> - взаємодія з громадськими організаціями та об'єднаннями; - волонтерська діяльність; - ресурсна підтримка молодіжних ГО
<p>Змістовне дозвілля молоді</p>	<ul style="list-style-type: none"> - організація культурних та дозвіллевих заходів; - молодіжні проекти
<p>Інформаційно-просвітницька робота</p>	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення громадської думки; - вивчення національного та міжнародного досвіду молодіжної роботи; - інформаційно-просвітницькі заходи;

	<ul style="list-style-type: none">- підготовка інформаційних та рекламних матеріалів;- підтримка роботи веб-ресурс центру
--	--

Джерело: Молодіжні центри: національні практики створення та організації роботи / за ред. І.В. Пешої. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 53 с

Станом на серпень 2022 року база даних контактів молодіжних центрів в Україні вміщувала інформацію про 387 центрів, з яких 57 – перебували на окупованих територіях, 9 – були зруйновані, 26 – пошкоджені [8].

За результатами опитування керівників/ць молодіжних центрів, проведеному у 2022 році у рамках проєкту Ради Європи «Молодь за демократію в Україні: Фаза II», послуги, які традиційно надіються молодіжними центрами, стосуються таких напрямів: волонтерські проєкти; утвердження громадянської позиції; культурні заходи; національно-патріотичне виховання; заходи неформальної освіти для розвитку особистості; популяризація здорового способу життя молоді; спортивні заходи; навчання фахівців молодіжної сфери; працевлаштування, зайнятість, молодіжне підприємництво; програми молодіжних обмінів та міжнародне молодіжне співробітництво (за принципом «рівний рівному»); співпраця з міжнародними організаціями. Після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року структура послуг змінилась: молодіжні центри надавали гуманітарну допомогу; здійснювали психологічну і юридичну підтримку. Також,

окрім молодих людей, центри надавали допомогу дітям та людям старшим за 35 років [8].

Молодіжна робота може бути реалізована *молодіжними просторами*, що можуть створюватися на базі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, підприємств, установ, організацій (стаття 15 Закон України «Про основні засади молодіжної політики»). У такому разі молодіжна робота враховує специфіки роботи закладу, на базі якого проводиться, та може включати надання послуг з неформальної освіти, культурного розвитку, популяризації здорового способу життя, проведення активного та змістовного дозвілля, розвитку вуличних культур тощо.

Молодіжна робота в Україні здійснюється молодіжними працівниками.

Молодіжний працівник – особа, яка здійснює молодіжну роботу, пройшла спеціалізовану підготовку в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику, та отримала свідоцтво встановленого зразка (стаття 1 Закон України «Про основні засади молодіжної політики»).

Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» метою діяльності молодіжних працівників є організація молодіжної роботи та створення умов для всебічної самореалізації молоді в різних сферах суспільного життя, розкриття її потенціалу, захист інтересів та прав молоді (стаття 15).

Професія «молодіжний працівник» є дуже «молодою» в Україні. Так професію «фахівець з питань молоді (молодіжний працівник)»

внесено до Національного класифікатора професій у 2021 році. У березні 2023 року Національним агентством кваліфікацій затверджений професійний стандарт за професією «Фахівець з питань молоді (молодіжний працівник)» (код професії 2359.2).

Законодавчо передбачено запровадження системи підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників в Україні. Зокрема, Законом України «Про основні засади молодіжної політики» визначено необхідність:

- розроблення та впровадження освітніх програм для молодіжних працівників (стаття 3, пункт 8);
- забезпечення системної підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників відповідно до завдань та потреб молодіжної роботи
- залучення установ та організацій до здійснення підготовки та підвищення кваліфікації молодіжних працівників, розробка відповідних критеріїв відбору та вимог до таких організацій/установ (стаття 8, пункт 11);
- розроблення типових навчальних програм і стандартів оцінки якості підготовки молодіжних працівників (стаття 8, пункт 12).

На даний час фахова підготовка молодіжних працівників здійснюється закладами вищої освіти в рамках спеціальності «Соціальна робота», а також засобами неформальної освіти.

У 2014 році Державним інститутом сімейної та молодіжної політики у партнерстві з Міністерством молоді та спорту України і Програмою розвитку ООН в Україні було започатковано навчальну програму «Молодіжний працівник» засновану на принципах

неформальної освіти [21]. Основне завдання Програми – формування системи неформальної освіти з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з молоддю. Оскільки до участі у навчанні залучаються представники державного та громадського сектору, таке поєднання формує командний, міжсекторальний підхід у організації молодіжної роботи на регіональному та місцевому рівнях.

Форми молодіжної роботи класифікуються відповідно до організації взаємодії фахівців з молодіжної роботи і молоді: за кількістю учасників, домінуючими засобами впливу, провідними напрями та типами діяльності наведено у таблиці 6.16.

Таблиця 6.16

Класифікація форм молодіжної роботи

Ознака кваліфікації	Форма організації
За кількістю учасників	<ul style="list-style-type: none"> - індивідуальна робота – це робота фахівця з окремою молодою людиною, індивідуальним життєвим випадком, полягає у вирішенні проблеми молодої людини з метою надання підтримки і створення ситуації, що спрямовує клієнта на розгляд ситуації й викликає бажання подолати життєві перешкоди . - групова робота – це організація роботи з групою молодих осіб з побідними життєвими потребами або об’єднаними спільними інтересами, шляхом

	<p>залучення членів групи до вирішення спільних проблем, задоволення спільних інтересів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - масова робота передбачає залучення до заходів великої кількості учасників, що переважно мають комплексний характер, що дає змогу в рамках однієї форми роботи використати переваги багатьох методів
За засобами впливу	<ul style="list-style-type: none"> - практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, тренінги, ярмарки, аукціони тощо); - наочні (плакати, соціальна реклама, показ відеофільмів, галереї, виставки, тематичні стенди тощо) - словесні (інформація, збори, конференції, зустрічі, усні журнали тощо)
За провідним напрямом діяльності	інтелектуальні, спортивно-туристичні, трудові, художньо-естетичні, краєзнавчі, екологічні тощо
За типом діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - комунікаційні (дискусія, лекція, бесіди, диспут тощо); - демонстраційні (вистава, концерт, конкурс, виставка, ярмарок тощо); - розважально-комунікаційні (вечір спілкування, ситуативно-рольова гра, продуктивна гра тощо); - подорож-розважальні (похід, прогулянка тощо); - подорож-дослідницькі (екскурсія, експедиція тощо)

Джерело: Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. – Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. – 84 с.

Наведена класифікація форм молодіжної роботи є досить умовною і далеко не вичерпною. Переважно у молодіжній роботі використовуються комплексні заходи та проєкти, що поєднують декілька організаційних форм.

Основні завдання, на досягнення яких спрямовуються молодіжні заходи, та відповідні форми організації молодіжної роботи, визначені науковцями Державного інституту сімейної та молодіжної політики за результатами аналізу молодіжних практик реалізації молодіжної роботи в Україні. На підставі аналізу практичної молодіжної роботи розроблено інструменти оцінки результативності молодіжних заходів та проєктів [16].

Основні завдання, на досягнення яких спрямована молодіжна робота:

1) *інформування*: надання інформації з різної тематики, яка є цікавою та корисною для молоді із використанням різноманітних інформаційних засобів та заходів;

2) *навчання*: опанування молодими людьми новими знаннями та вміннями, які вони можуть використати як для особистого розвитку, так і у професійній діяльності.

3) *молодіжна активність*: безпосередня діяльність молоді та створення умов для реалізації молодіжної участі, представлена такими напрямками роботи:

- участь молоді у вирішенні особистих проблем, вирішенні молодіжних питань громади, держави як через діяльність окремих інституцій, так і шляхом особистих ініціатив;
- залучення молоді до молодіжних заходів та проєктів, роботи закладів та організацій;
- забезпечення: створення умов для реалізації та забезпечення молодіжної роботи шляхом розвитку молодіжної інфраструктури, надання та/або посилення ресурсів молодіжної роботи (кадрові, фінансові, інституційні, методичні тощо).

4) *допомога/підтримка*: надання молодим людям, які самотійно не можуть вирішити проблеми, різних видів допомоги та підтримки [16, с.193].

Основні завдання, на досягнення яких спрямовується молодіжна робота, та форми, що забезпечують їх досягнення наведено у таблиці 6.17.

**Завдання, на досягнення яких спрямовується молодіжна робота,
та форми, що забезпечують їх досягнення**

Завдання молодіжних заходів		Форми впровадження
Інформування		<ul style="list-style-type: none"> • інформаційно-просвітницькі заходи; • профорієнтаційна робота; • інформаційні та рекламні матеріали; • інформація у соціальних мережах.
Навчання: знання/вміння		<ul style="list-style-type: none"> • неформальна освіта (лекторії, тренінги, майстер-класи, робочі візити); • тематичні заходи (таборування); • стажування; • молодіжні обміни/візити.
Активність	Участь	<ul style="list-style-type: none"> • молодіжні проекти; • участь у роботі молодіжних та дитячих громадських організацій; • діяльність молодіжних центрів/просторів; • волонтерська діяльність; • участь у роботі молодіжних консультативно-дорадчих органів; • учнівське та студентське самоврядування.

	Залучення	<ul style="list-style-type: none"> • гуртки за інтересами; • громадські роботи • участь у роботі громадських об'єднань; • участь у культурних та дозвіллевих заходах; • участь у спортивних заходах та змаганнях.
	Забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • створення/підтримка діяльності закладів молодіжної інфраструктури; • підготовка кадрів; • фінансове забезпечення молодіжної роботи; • методичне забезпечення молодіжної роботи.
Допомога/підтримка		<ul style="list-style-type: none"> • матеріальна підтримка; • працевлаштування; • консультації (психологічні, юридичні, педагогічні тощо); • соціальна допомога.

Джерело: розробка І.Пеши.

Для досягнення запланованих завдань у молодіжній роботі впроваджуються різні методи, що використовуються у соціальній та педагогічній діяльності.

Метод – спосіб організації теоретичної і практичної діяльності, спрямований на оволодіння закономірностями процесу розвитку об'єктивної дійсності; система прийомів для досягнення поставленої мети [40, с.94].

Методи молодіжної роботи – це сукупність прийомів і засобів, що сприяють особистісному розвитку та соціальній інтеграції молоді, спрямовані на формування активної громадянської позиції молоді та сприяють включенню молоді у життя громади та суспільства. В практичній площині метод молодіжної роботи – це конкретна дія, що сприяє якісній зміні об’єкта (суб’єкта) молодіжної роботи [14].

Основні методи, що використовуються у молодіжній роботі, наведено у таблиці 6.18.

Таблиця 6.18

Методи молодіжної роботи

Методи		Для чого використовуються
Соціологічні	Спостереження, опитування, спостереження, інтерв’ювання, анкетування, фокус-групові інтерв’ю, контент аналіз, біографічний метод тощо	збір інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення молодих людей до них

Психологічні	Тестування, психодрама, соціограма, соціально-психологічний тренінг; психотерапія (сімейна, ігрова, артотерапія, казкотерапія) тощо	діагностування особливостей індивіда та планування, на основі отриманих результатів, різних видів психотерапевтичної та психокорекційної допомоги
Педагогічні	Методи <i>формування свідомості</i> : переконання, навіювання, приклад	формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості
	Методи <i>організації діяльності</i> : доручення, соціальне навчання та закріплення позитивного досвіду	закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків
	Методи <i>стимулювання</i> : позитивне підкріплення, негативне підкріплення, метод змагання тощо	стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності
	Методи <i>самовиховання</i> : самодіагностика, самооцінка, самоконтроль,	сприяють свідомій зміні молодого людиною власної особистості відповідно до суспільних вимог та

	самокорекція, самоорганізація	особистісного плану самовдосконалення
Організаційні	Регламентування, нормування та інструктування	закріплюють права та повноваження, обов'язки, відповідальність кожної ланки в організації діяльності закладу/установи; дають змогу здійснити оперативне втручання, уточнення і вирішення епізодичних завдань
Інформаційні	Реклама, пропаганда, консультації	подання/поширення інформації у засобах масової інформації про захід, послуги, установу/організацію або певну соціальну проблему
Інноваційні	<i>Мобільна робота з</i> молоддю: вулична соціальна робота, групова робота, індивідуальна допомога та робота в громаді	молодіжна робота здійснюється безпосередньо за місцем знаходження молоді (вулиця, клуби, розважальні заклади тощо)
	Метод «рівний- рівному»	передача достовірної, соціально значущої інформації під час

		неформального або особливим способом організованого спілкування у соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою (вік, інтереси, цінності, потреби, проблеми тощо)
--	--	---

Джерело: Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. – Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. – 84 с.

Відповідно до Переглянутої Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті, дієвою складовою організації молодіжної роботи на рівні громади є активна молодіжна участь.

Участь молоді (youth participation) – залучення молоді до відповідальних, складних дій, що відповідають її справжнім потребам, можливостям для планування та/або прийняття рішень, при цьому зачіпають інші сфери її діяльності та справляють вплив на інші цільові групи [13].

Для активного залучення та участі молодих людей у житті громади мають діяти певні структури – молодіжні парламенти, молодіжні ради, молодіжні форуми тощо. Вони можуть мати різні форми, в залежності від потреб молодих людей і зацікавленості влади.

На місцевому та регіональному рівнях молодіжна участь реалізується через органи молодіжного представництва та запровадження механізмів взаємодії органів виконавчої влади та ініціативної молоді. На регіональному рівні діють консультативно-дорадчі органи та громадські ради з питань молодіжної політики, органи молодіжного та студентського самоврядування, що забезпечують залучення молоді до прийняття управлінських рішень з молодіжної проблематики та здійснення контролю за їх виконанням.

В умовах децентралізації організація молодіжної роботи на рівні територіальних громад та активне залучення молоді до громадського життя є важливою складовою розвитку регіональної політики. Робота з молоддю в громаді має враховувати усі сфери молодіжного життя: освіта, працевлаштування та ринок праці, культурний розвиток, соціальний захист тощо. Напрями та форми молодіжної роботи мають формуватися відповідно до потреб та інтересів молоді даної громади, а результати періодично оцінюватися за відповідними показниками.

За результатами науково-дослідної роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики в молодіжній сфері, у 2019-2020 роках розроблено загальний алгоритм обґрунтування та планування молодіжної роботи на місцевому рівні за активної участі молоді [13]. Такий підхід передбачає два послідовні етапи: «оцінка ситуації» та «планування молодіжної роботи». На етапі оцінки передбачено отримання достовірної інформації щодо становища молоді, її потреб і можливостей їх реалізації у конкретному населеному пункті або громаді, що становить інформаційну основу планування молодіжної роботи на місцевому рівні.

Обґрунтування напрямків та завдань молодіжної роботи на рівні громади передбачає послідовне виконання таких завдань:

- визначення потреб та проблем молоді громади, рівня зацікавленості та готовності долучатися до вирішення молодіжних питань;
- оцінка наявних ресурсів: молодіжної інфраструктури, спеціалістів, які працюють з молоддю, бізнес-партнерів та громадського сектору;
- обґрунтування нагальних молодіжних проблем та шляхів їх вирішення;
- планування молодіжної роботи з вирішення нагальних проблем молоді із залученням наявних ресурсів, в першу чергу, – соціально активної молоді [20].

Враховуючи європейські практики, напрями та завдання молодіжної роботи мають формуватися відповідно до реальних потреб і прагнень молодих людей. Особливо що стосується роботи на рівні громади. Лише за таких умов молоді люди будуть активними розробниками і учасниками молодіжної роботи, а державна політика у молодіжній сфері буде ефективною і затребуваною у молодіжному середовищі.

Література та посилання до розділу 6

1. Вакуленко О.В. Соціальні проблеми неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом // Інформаційні матеріали для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолоді. Тези лекцій/ [за заг. Ред.. Черпанової Л.Г.]. К.: Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2004. Кн. 4. С. 79–90.
2. Війна в Україні: соціологічний вимір. Компанія «Оперативна соціологія» – на замовлення Норвезького інституту міських та регіональних досліджень (NIBR) та Університету Осло Метрополітен (OsloMet).
3. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Громадська думка, 1993. 237 с.
4. Головатий Н.Ф. Социология молодежи: Курс лекций. Кив: МАУП, 1999. 224 с.
5. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. К.: ДЦССМ, 2003. 125.
6. Деінституалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2019. 115 с.
7. Деякі аспекти оцінки ефективності надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / [Вакуленко О. В., Комарова Н. М., Пєша І. В., Романова Н. Ф.]. К. : Держсоцслужба, 2005. 124 с.

8. Дослідження потреб і викликів молодіжних центрів України різної форми власності місцевого, обласного та національного рівнів. Проєкт звіту. Проєкт Ради Європи «Молодь за демократію в Україні: Фаза II», Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2022.
9. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 13, червень 2023 року. Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. URL: <http://nowar.nbuu.gov.ua/section/40>
10. Іщенко І. Превентивна робота з дітьми: актуалізація питання та перспективи дослідження. *Підприємництво, господарство і право*. Вип. 6. 2017. С. 122–126. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/28.pdf>
11. Корчевська О.К., Романюк І.М. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням. URL: irbis-nbuu.gov.ua
12. Луценко Ю. А. Соціально дезадаптована поведінка неповнолітніх // Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві. – К.: Всеукр. Комітет Захисту дітей, ЮНІСЕФ, 2005. С. 108–111.
13. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І.В. Пешої. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.
14. Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 84 с.

15. Молодіжні центри: національні практики створення та організації роботи / за ред. І.В. Пешої. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 53 с.
16. Моніторинг і оцінка результативності та ефективності політики у молодіжній сфері: Кол. монографія / І.В. Пеша, В.С. Коляда, Н.В. Тілікіна, О.О. Ярошенко. Київ: ГО «Інститут молоді», 2023. 308 с.
17. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2018. 180 с.
18. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення». Незалежне видання Програми розвитку ООН в Україні. 2011.
19. Основи пенітенціарної педагогіки і психології. Навчальний посібник / [Замула С.Ю., Костенко В.А., Мандра В.І., Падалець Б.В. Скоков С.І.] Біла Церква, 2003. 101 с.
20. Пеша І. В. Обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи на рівні територіальної громади. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19-20. С. 155–160.
21. Пеша І. Програма «Молодіжний працівник» як дієвий інструмент реалізації молодіжної політики в Україні. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 2(7). С.173-184.
22. Пеша І. Сучасна молодіжна політика в системі державного управління // Молодіжна політика та молодіжна робота : матеріали ІV Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю, 20 грудня 2019

р., м. Дніпро / за заг. ред. Є. І. Бородіна. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 7–10.

23. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. К.: “Версо-04”, 2012. 168 с.
24. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#n176>
25. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
26. Про основні засади державної молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
27. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
28. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
29. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
30. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закону України від 22.10.1993. URL: №3551-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print>.

31. Соціальна адаптація дітей та молоді з вадами розвитку: Звіт про науково-дослідну роботу. Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Державний центр соціальних служб для молоді. К., 2002.
32. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. К.: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
33. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
34. Соціальний захист населення України у 2020 році: Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2021.
35. Стаднік В. В. Виконання покарань у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх. автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.
36. Стаднік В. В. Характеристика неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі. Актуальні проблеми протидії злочинам проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи: зб. Наукових матеріалів круглого столу (м. Київ, 15 січня 2015 р.). К.: НАВС, 2015. С. 145–148. URL: journal.kiev.ua/archive/2017/6/28.pdf
37. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : Методичний посібник / [С. В. Толстоухова, О.О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін.]. К.: ДЦССМ, Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
38. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя : Мотор Січ, 2015. 486 с.

39. Тілікіна Н. В., Пеша І. В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності // Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека". 2023. №5. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>
40. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.
41. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ, 2008. 408 с.
42. Учебник по работе с молодежью. Таллин, 2013. 302 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Албул І. Робота соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід Черкащини: матеріали III регіонального круглого столу (Умань, 28 вересня 2016 р.). Умань : ФОП Жовтий, 2016. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/5827>
2. Аналітичний звіт: Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. К.: Держсоцслужба, 2006. 136 с.
3. Вакуленко О.В. Соціальні проблеми неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом // Інформаційні матеріали для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолоді. Тези лекцій/ [за заг. Ред.. Черпанової Л.Г.]. К.: Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2004. Кн. 4. С. 79–90.
4. Виноградова О.В. Система сучасної соціальної роботи з дітьми з інвалідністю: традиції та інновації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 2020. Вип. 76. С. 29-33
5. Війна в Україні: соціологічний вимір. Компанія «Оперативна соціологія» – на замовлення Норвезького інституту міських та регіональних досліджень (NIBR) та Університету Осло Метрополітен (OsloMet).

6. Впровадження програми надання соціальних послуг сім'ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися у складних життєвих обставинах: Методичні рекомендації. К.: «Р.К.Майстер-принт», 2008. 196 с.
7. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Громадська думка, 1993. 237 с.
8. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. К.: ДЦССМ, 2003. 125.
9. Деінституалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2019. 115 с.
10. Деякі аспекти оцінки ефективності надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Вакуленко О. В., Комарова Н. М., Пеша І. В., Романова Н. Ф. Київ: Держсоцслужба, 2005. 124 с.
11. Діти у складних життєвих обставинах. Програми і методики соціально-психологічної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають у центрі соціально-психологічної реабілітації. Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики. Київ, 2013. 284 с.
12. Дослідження потреб і викликів молодіжних центрів України різної форми власності місцевого, обласного та національного рівнів. Проєкт звіту. Проєкт Ради Європи «Молодь за демократію в Україні: Фаза II», Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2022.

13. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
14. Забезпечення прав та найкращих інтересів дітей у системі правосуддя. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2020 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2021. 160 с.
15. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. К.: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.
16. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року. ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.
17. Зберегти сім'ю, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / [автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шепіленко О.С.]. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.
18. Зверєва І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / [заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової]. К.: Наук. світ, 2003. 117 с.
19. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 13, червень 2023 року. Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. URL: <http://nowar.nbuu.gov.ua/section/40>

20. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року). МОМ ООН міграція. URL: <http://nowar.nbuu.gov.ua/post/0000456>
21. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. І.Д.Зверєва, Ж.В.Петрочко. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
22. Інформація щодо моніторингу діючої мережі суб'єктів, що надають соціальні послуги. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/socialni-poslugi>
23. Інформація щодо моніторингу надання соціальних послуг сім'ям/особам вразливих груп населення, у т. ч., які перебувають у складних життєвих обставинах, у 2021 році. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/socialni-poslugi>
24. Іщенко І. Превентивна робота з дітьми: актуалізація питання та перспективи дослідження. Підприємництво, господарство і право. Вип. 6. 2017. С. 122–126. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/28.pdf>
25. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
26. Клос Л.Є., Микитенко Н.О. Вступ до практичної соціальної роботи: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності “Соціальна робота” вищих навчальних закладів. Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. 140 с.
27. Комарова Н.М., Пеша І.В. Методика здійснення соціального супроводу прийомних сімей // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2006. № 3 (15). С. 90–101.

28. Корчевська О.К., Романюк І.М. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням. URL: irbis-nbuv.gov.ua
29. Кривоконь Н. І. Поняття наснаження в аспекті психології соціальної роботи. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2011. Т. XIII, ч. 3. С. 190–198.
30. Луценко Ю. А. Соціально дезадаптована поведінка неповнолітніх // Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві. К.: Всеукр. Комітет Захисту дітей, ЮНІСЕФ, 2005. С. 108–111.
31. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Г.М.Бевз, Л.С.Волинець, А.Й.Капська та ін. К.: Укр. ін-т соц.досліджень, 1999. 103 с.
32. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо удосконалення соціальної роботи із сім'ями, де є конфліктні стосунки між батьками та дітьми (з досвіду практичної діяльності центру підтримки сім'ї Українського інституту соціальних досліджень) / О. О. Яременко, А. М. Ноур. К.: ДІПСМ, 2003. 140 с.
33. Молодіжна політика в умовах децентралізації. Методичні рекомендації для спеціалістів, які реалізують державну політику в молодіжній сфері / за ред. І.В. Пешої. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 40 с.
34. Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 84 с.

35. Молодіжні центри: національні практики створення та організації роботи / за ред. І.В. Пешої. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2019. 53 с.
36. Молодь України – 2018. Результати соціологічного дослідження. Київ, 2018. 90 с.
37. Молодь України – 2021 (результати репрезентативного соціологічного дослідження). Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2021.
38. Моніторинг і оцінка результативності та ефективності політики у молодіжній сфері: Кол. монографія / І.В. Пеша, В.С. Коляда, Н.В. Тілікіна, О.О. Ярошенко. Київ: ГО «Інститут молоді», 2023. 308 с.
39. Населення України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
40. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2018. 180 с.
41. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / за ред. проф. А. Й. Капської. К.: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. 260 с.
42. Основи пенітенціарної педагогіки і психології. Навчальний посібник / [Замула С.Ю., Костенко В.А., Мандра В.І., Падалець Б.В. Скоков С.І.] Біла Церква, 2003. 101 с.
43. Пеша І. В. Модель соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах // Вісник Чернігівського

- національного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 104. Т. 2. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 50-54.
44. Пеша І. В. Обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи на рівні територіальної громади. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19-20. С. 155–160.
45. Пеша І. Програма «Молодіжний працівник» як дієвий інструмент реалізації молодіжної політики в Україні. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 2(7). С.173-184.
46. Пеша І.В. Напрями реалізації регіональних програм підтримки сім'ї // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. № 3. С. 46– 55
47. Пеша І.В., Яблонська Т.М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. С. 88-92.
48. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
49. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. К.: “Версо-04”, 2012. 168 с.

50. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науково-методичний збірник. К.: Київський міській центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2016. 110 с.
51. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
52. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
53. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>
54. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
55. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#n87>
56. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13>

57. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
58. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
59. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>
60. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#n176>
61. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
62. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
63. Про основні засади державної молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
64. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
65. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>

66. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7#w1_5
67. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
68. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
69. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
70. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
71. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закону України від 22.10.1993. URL: №3551-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print>.
72. Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
73. Райкус Дж., Хьюз Р. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска: Практическое пособие: в 4 т. Планирование и семейно-ориентированная социальная работа. СПб.: Питер, 2009. 256 с.

74. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / [за заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко]. К.: Основа-Принт, 2007. 128 с.
75. СемигінаТ. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
76. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
77. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.
78. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. - Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 488 с. 97.
79. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С Я . Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
80. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
81. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
82. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. К.: ДЦССМ, Книга 4, 2002. 536 с.
83. Соціальні служби родині: Розвиток нових підходів в Україні / [за ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної]. К.: ДЦССМ, 2003. 86 с.

84. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина II. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник / Дащаківська О.Ю., Стельмах С.С., Максименко К.М. Київ, 2021. 72 с
85. Стаднік В. В. Виконання покарань у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх. автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.
86. Стаднік В. В. Характеристика неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі. Актуальні проблеми протидії злочинам проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи: зб. Наукових матеріалів круглого столу (м. Київ, 15 січня 2015 р.). К.: НАВС, 2015. С. 145–148. ULR: journal.kiev.ua/archive/2017/6/28.pdf
87. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики. Запоріжжя, ТОВ «Друкарня «Друкарський світ», 2011. 224 с.
88. Створення та функціонування прийомних сімей: Навчальний посібник для державних службовців/ О.О.Яременко, Н.М.Комарова, Л.С.Волинець, І.В.Пєша. К.:Укр. ін-т соц.досліджень, 2000. 128 с.
89. Степаниця С.Л. Соціальна адаптація як невід'ємна складова соціалізації особистості). Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. 2011 Випуск 49 (7). С. 298–303.
90. Теорія та методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т.В.Семигіної, І.І.Мигович. К.: Академвидав, 2005. 328 с.

91. Технології роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді : Методичний посібник / С. В. Толстоухова, О.О. Яременко, О. В. Вакуленко та ін. К.: ДЦССМ, Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
92. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя : Мотор Січ, 2015. 486 с.
93. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчальний посібник / А.Й. Капська, І.В. Пєша, О.Ю. Міхеєва, М.Г. Соляник. К.:НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 257 с.
94. Тілікіна Н. В., Пєша І. В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності // Електронне наукове видання Публічне адміністрування та національна безпека. 2023. №5. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>
95. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
96. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї. Науково-методичні матеріали. К. : ДЦССМ, 2003. 86 с.
97. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ, 2008. 408 с.
98. Учебник по работе с молодежью. Таллин, 2013. 302 с.
99. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 552 с.

100. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. К., 2016. 200 с.

Навчальне видання

Соціальна робота із сім'ями, дітьми і молоддю

Навчальний посібник

Авторський колектив

Пєша І.В., Сопівник І.В., Галайдюк В.В., Кошук О.Б.

Навчальний посібник

Формат 60*84/16

Ум. друк. арк. 28,1

Тираж 100 прим. Замов. 371/3

ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ»

Київ, вул. ВАСИЛЬКІВСЬКА, 32. -1